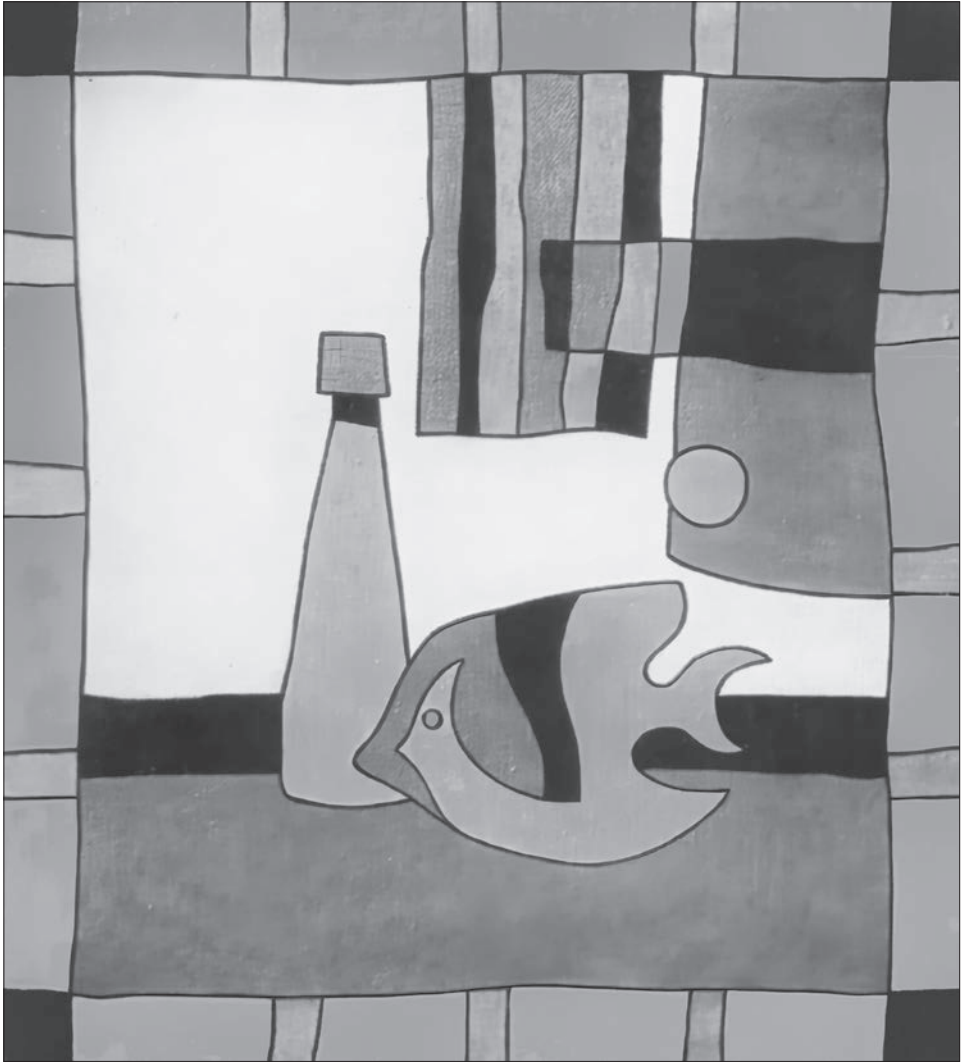

ДУЖАЯ

№ 6 2022

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok ukrajinských spisovateľov
na Slovensku, Prešov.
IČO: 37874047

Dátum vydania: december 2022

Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5

Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá
pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.
Objednávky do zahraničia vybavuje
Slovenská pošta, a.s., Stredisko pred-
platného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box
164,82014 Bratislava 214,

e-mail: zahranična.tlac@slposta.sk

ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Ігор Фарина Добірка поезії	2
Єва Олеар Недошита вишивка	6
Іван Яцканин Типа і страх	9
Михайло Сидоржевський ...Бо все ближче гніт біля порохової бочки	12
Франтішек Швантнер Селянин	35
Віра Вовк Жебрачка	52
Йосиф Шелепець Міф Духновича про своє походження	54
Микола Мушинка Мої взаємини з Іваном Чендеєм	57
Микола Жулинський Іван Чендей: дух і слово	65
Наталія Ребрик Крізь призму щоденникових рефлексій Івана Чендея	69
Вадим Пепа Правда очі коле	72
Лідія Ходанич Коли оживають казки та легенди	78
Сергій Федака Жіночі сповіді самій собі	80
Василь Густі Співзвучність з часом – минулим і теперішнім	82
Олексій Шафраньош Видана бібліографія професора Миколи Вегеша ...	85
Михайло Роман Нове слово про Віру Вовк	87
Спогади – літературознавче дослідження	89
Дещо про поезію С. Короненко та її оцінку	92
Цитата	95

ПОЕЗІЯ

Ігор ФАРИНА

Долеструми катрени з довоєнних зошитів

крізь часу кущаки бреде душа
покупана у розмисловім вирі
й молитвонерву рвійна сонцеширність
вже серце квіття світ не залиша

* * *

змлинаруть дрібність часу вітруган
та борошна надійного не буде
коли вона минала многотрудність
аби воно у свій не взяло тан

* * *

не подала первинності судин
напій в якому забуття полин
бо не знайде непам'ять аналогій
собі внести в яріння іменин

* * *

з прадавності чарівна пектораль
крізь почуттів бентежні устремління
кидає у потужні зблиски майв
щоб нагадати істини коріння

* * *

збентежене жагуче дощевірша
через холоднозлющість крапельин
в майбутності ковчег сідає рвійно
бо так повеліває долеструм

літній стришок

серпує спрага світлість сонцеквіт
луни лісів ласкаве літування
легендою лелечого літання
серед світання сірого стоїть

* * *

не відшукати музики в чужизні
її мотив дарує лиш вітчизна
бо ноти невмирущої ріднзни
покликати спроможні в сонцебризність

* * *

потоків гордих течії гарячі
і берегів окрилення потужне
народжують непроминальну мужність
могутності струмливих яснобачень

* * *

сонцеграйне соло сили сурм
світлість сіє на снагу світання
й свіжістю стріля у сльозосум
саг судомних самовихваляння

* * *

на святі духу совісті обличчя
не паранджує клята таємничість
хоча і мріє хитрість часозсуву
перебороти справжності окличність

пам'яті поета Григорія Радошівського

мальвує поклоніння невмируще
єднаючи минуле і грядуще
на вістря ери нанизались болі
й малює думка їх в сибірський колір

* * *

прошкуючи в кипучість барвозвуків
крик немовчальний не сховаю в скроню

бо впевненість мерщій втече від мене
злякавшись непевності буття

* * *

у прірву думань розмисли летять
аби напитись загадкових смислів
й душа від цього плине в благодать
аби у ній злий не замешкав присмак

* * *

пелюсток замороженого цвіту
торкаюся коли пронзає вітер
аби світотворила дійсність літер
всім неминучість пізнання світу

ЩОДЕННЯ

враз пошуком дороги законверчу
й опиниться душа в гарячій смерчі
щоденного жадання йти до себе
черех купища чужинецьких звершень

* * *

все заховалось в ночі чорноту
і місяць не спішить цвітіння жати
ще мить і тишу канонада вб'є
з дощу гармати що в п'їтьму стріляє

* * *

грози і вітру дивне полотно
й від листя повисочили дерева
запрошує веселка на вино
вклоняючись граційно диводневі

* * *

прикутий до щодення сповиття
яке не відпуска мене від себе
я зрозумівши повноту життя
стрімких слідів побільшую потребу

* * *

голос зазира у твердість тиші
щоб у ній прокреслити свій слід

й на асфальті устремління пише
про свою немарність на землі

* * *

... і думки запульсує джерело
посеред ночі темного жажіття
і не злякають в мороці пройти
враз чорнополем до перстінця долі

осінній роздум

летять дерева крізь холодну тьму
й сумнющі птахи в клювиках приносять
зерниночки сирі щемливих мук
які хова від всіх глибока осінь

* * *

дитятко долі плаче за порогом
і думає душа про осторогу
під вислів неминучої випроби
бо лише так збагну політ дороги

* * *

не вміє гімн коханню крапкувати
нехаотично в повняві звучить
реальність зруйнувала скраю хату
щоб зрозумів мотиву ненасить

* * *

бездоння космос внаготі твоїй
приховує безмежність таємниці
нурт мандрування мисленно криничить
бенкет жадання вихору надій

* * *

до планети грудей жіночих
примандрую з сутіння суму
вкоренити в ґрунт ночі думу
що майбутність палань пророчить

ПРОЗА

Сва ОЛЕАР

Недошита вишивка

Звичайний ранок, початок дня. За звичкою включаю радіо, ранок стає приємнішим під звуки мелодій. По незлічену кількість разів чую мою улюблену пісню «Що болить – переболить». Ця пісня вертає мене до дитинства Дмитрика. Наші спільно прожиті дні, прогулянки, збір каштанів, що їх близькі до моєї хати дерева щороку скидають на тротуари, їзди автобусом до приміського ліска. Увійшовши до підніжжя гори, ми любили посидіти, напиться води з не-

далекого природного джерела. Ідучи ліською стежкою, слухали, чи ще живе дерево, чи б'є його серце, позначали ті, які виглядали «хворими», яким через похилий вік віддуплювалась шкіра від стовбура. Навіть домо-вили наступний «лікарський огляд».

До тої пісні і хореографію створили, бо їхній текст викликав емоції в нас обох. В нього, шестилітнього хлопчика, здавалось, радість з того, що ми вгадали, а в мене – середнього віку жінки, емоції були скоріше від того, що той хлопчина так піддався моїй миттєвій видумці. Чого я полюбила цю мелодію, а зокрема, зміст тої пісні – не вмю дефінувати. І так вона до сьогодні викликає приємні почуття, примушує зробити кілька рухів за нашою хореографією, що придумана була в одну мить. Та було і щось більше в тих словах, що розпізнала я аж через кілька років пізніше.

Як це все стосується вишивки – сама себе питаю...

Тут, хіба, починались перші стібки у вишивці дитинства гарного, синьоогого блондина. Який узор виведуть нитки на цю вишивку, куди поведе його життєва доріжка – ще не відомо...

* * *

У стариною і затхлістю смердючій невеликій квартирі тітки Софії уже літали молі. Їх тут поселилось немало, об'їдають і псують тканини, що роками нагромадились у шафах. Постаріли меблі, колись білосніжні фіранки посіріли від пилу.

Квартира спорожняла. Нема кому упорядкувати клаптик маєтку, який тітка залишила, попрощавшись зі світом.

Тепер з Дмитром, молодим парубком, стоїмо посеред кімнати, оглядаючи застарілі меблі, килими і все інше обладнання.

В кутку одної шафи лежить пакунок листів і листівок, перев'язаний тонким мотузком, від сестри покійної тітки Софії, Павлини, написані все ще відносно гарним старечим рукописом.

Із п'яти сестер Софіїних лиш вона одна майже щоденно писала до Софії листи, цікавилась нею, переказувала всі новини зі значно віддаленого підгірського містечка, де жила зі своєю сім'єю.

Роки тітки Софії минали змолоду в лопотінні на домашньому господарстві і в саду, біля рідного дому на селі. З часом, як залишилась самотньою, свої дні проживала в малій міській квартирі з вікнами до сонця. Його гострі промені тиснулись до вікон, до кімнати, злегка доторкались старечого тіла, ласкаво його зігріваючи. Тут її дні чергувались поволі, монотонно. Відрізувані шматки з невідомої довжини часу сприймала зі спокоєм на душі. Кожного ранку заглядала у календар, вголос називала день, з молитовника набирала сили, пробуючи дати певний сенс кожному дню, наповненому вічними спогадами, міркуваннями.

На перший погляд вона здавалася щасливою, безтурботною. Але чи правда це? У неї нема ж нікого, з ким би поділилась зі своїм переживанням, жалем або радістю.

Сидячи у своєму кріслі, кілька разів перечитувала листи від сестри. В тих листах було все: як і що посіяно чи посаджено, чи досить дощу або чи не забагато в той чи інший час, такого потрібного в саді, на полі, які лікарські огляди перед нею чи за нею, та як ростуть онуки.

Все там було: «Ягнята три дні так бе-е-е-кали, аж захрипіли. Бекали від голоду.»

«Хотіла приїхати за тобою, але не вийшло. Одного разу, певно, приїду. Не переживай. Я не вимоглива, їдачка я невелика. Звариш ранішній кминковий суп і то мене потішить.»

«Сьогодні середа. Дев'ята година, як пишу до тебе. Поки накормила овець, курей, мороз так зайшов за нігті... Знову збиралась до тебе, сама не знаю, чого така неспокійна. Тягне мене до тебе. Вірю, коли зима буде ніжнішою, приємнішою, коли не випаде багато снігу, певно до тебе виберусь.»

«Мила Софіє! Посилаю лікарські трави. Мишачий хвостик, ромашку, м'ятку. Вари чай, повторяй кілька днів, у них багато корисних властивостей.»

«Горіхи, які ти назбирала під вашим житловим будинком і мені послала, я продала, але не заробила. Дещо лишила і для себе. Великодні вітання я дістала після свят, але дякую. Погода тут заплакана, йде і йде дощ днем і ніччю.»

І таке там читала: «Як у тебе, і в мене мої турботи. Треба було орати під картоплю, та ані гною не було, ані візника. За всім щоб ходити, але як поскаржусь дома, то питають: нащо? кому це потрібне? Зайве все... Але як все зроблено, то вже – о-о! Як добре!»

«Робота одна другу наганяє, а хвороба, нехай її чорт бере. Раз упала, вдарила коліно, добре, що губу не розбила. Ти писала, що тишишся на зустріч зі мною. Поспіши, бо знову сніг випаде, на верхівках уже біліє. Прийди, буду дуже рада. А ще зійшло на думку, якщо дещо потребуєш, напиши зараз. Софіє, добре було б найти покупця на пшеницю, коли зможеш, забезпеч, ціну я не встановлюю.»

«Те, що пишу, лиш для себе. Не хочу з ніким ділитись зі своїми турботами. Обнімаю.»

А ще церковний пісенник любила тримати біля себе в кріслі. Коли по радіо передавали службу богу, вона, з легко прижмуреними очима, під-

співувала. Інколи вже слова переплутала, ледь вимовляла, голос то падав, то вискочив високо, обминаючи тональність.

Пригадую та все ще чую її тремтячий, фальшивий, переривчастий спів. Паузи виповнює кашлем, бо старечий дух не дозволяє тримати мелодію. Тони виходять далеко за потрібну інтонацію. Але її вигляд був щасливий, раділа, що почула свою улюблену храмову мелодію.

* * *

Було цікаво слідкувати за Дмитром, як мовчки оглядає все довкола. Тепер він буде жити у тій квартирі. Звичайно, бо великим бажанням молодих людей є стати на власні ноги, бути вільним, незалежним від батьківських повчань. Вже занюхав потребу поступати в житті за своїм смаком, не підкорятись миттєвим порадам старих, на їхню думку, родичів.

– Ти нічого не говориш, Дмитре, – звернулась я до нього. – Буде тут досить роботи, щоб налагодити все для комфортного життя.

– Всі непотрібні речі, мабуть, викинемо, мамо. Дещо дамо тим, кому води пригодяться. – Міркував син.

– Можливо, не всі, щось дамо, а дещо ще знадобиться, використаємо дома. – Доповнюю.

– Що хочеш використати? Таж тут все старе, злежане, затхле. Ага, якісь тканини згорнуті у трубку. – Розвернув один з різних рулонів полотенець, вишивок, рушників, скатертин, що під руки потрапили. – Дивись, мамо. Тут в одному рушнику застєбнута голка. – Різко відсахувалася, боячись вколюнутись.

– Бач, це вишивка. Пожовтіла, певно, колись білою була. Тітка Софія любила вишивати. Покажи. – Я ще більш розвернула полотенець. – Бачиш цей узор, Дмитре? Видно, тітка не встигла його докінчити. – Оглядаю недошитий густий узор, з якого за голкою тягнулась нитка.

– Хіба в неї не було часу, таж сама тут жила, могла шити скільки завгодно. – Прокоментував справу Дмитро.

– Може, захворіла, або руки не служили, пальці терпли. – Пробую пояснити причину недошитої вишивки.

– Та вона тоді ще молодою, як видно, була, коли це вишивала. – Гадав далі Дмитро, ніби трохи підозріваючи тітку Софію з неохоти докінчити роботу.

– Можливо, вишивала для свого парубка, а той її лишив... Може, захворіла, або не було часу через домашні роботи, хтозна що було причиною лишити її недокінченою. А пізніше, мабуть, і забула про неї.

Узор давній, але гарний. Пороти його вже не буде можливе, бо шитий густо і сильною ниткою. Певно, ніхто і не сподівався, що цей узор схоче хтось колись пороти. Як не повернеш життя, так і ця вишивка мала бути вічною. Нею було вишите все, що в житті траплялось. Кольорами ниток вишите кохання, розлуки, може страждання, болість на тілі і душі... Як плачем не вимити смуток, так випоротою вишивкою не повернеш прожите, там все одно сліди залишаться.

Напевно, тітка Софія над тою вишивкою не раз сльози проливала. Інколи плач вибухає гейзером так, ніби хочеш ним і сльозами виплавити все, що тебе болить. Та ж плач – це гімн людяності. А що болить – переболить.

Іван ЯЦКАНИН

Тиша і страх

– Не можна штори затягти ближче до себе, щоб світло не просочувалось? – пробурчав Яків до жінки, та у темі вона не побачила, як він скривився.

– Все так, як має бути, – сказала різко, бо ж не бачила його обличчя. У пітьмі його не боялася.

– Треба зі стін картини зняти.

– Чому?

– Хай на мене не дивляться.

– Там же пейзажі та натюрморти.

– Не має значення. Не заперечуй мені! – у цій пітьмі вона не бачила його розлюченість.

– Ти думаєш, що вони нас шукають?

– Вони знають, де ми

– Чого ж потім усе це?

– Побачать затягнені штори за білого дня, подумують, що хата порожня, що ми кудись поїхали.

– Чи я така наївна, чи і ти наївності набрався зі страху?! До речі, я б справді кудись поїхала.

Він промовчав, потім після довгої паузи продовжував:

– Ти мене правильно зрозумій: одні нас шукають, аби нас вбити, другі нас також хочуть вбити, щоб ніхто не дізнався, хто їм допомагав. Бачиш, у кожного, мабуть, інша причина, але мета та сама.

– Немає ніякого спасіння... пробувала заскиглити, але передумала, щоб його ще більше не розстроїти.

– А що тепер? – запитала, хоча запитання й само звисало у повітрі.

– Сиди тихо і мовчи. Ні, іди перевірити, чи замкнені двері. Якщо хтось постукає, подзвонить, сиди тихо на дивані і не спробуй і встати.

– Якове! – вперше за увесь день озвалася до нього, – а що ми вчинили, га?

– Залежно від того, з якої сторони на це дивишся, – почав мудрувати, але боявся, щоб не заплутатися в словах. – одні кажуть, що ми зрадники, а ті, до яких ми ставились з приязню (ох, як не любив це слово), бояться, що хтось скористається цією приязню і викриє їх, куди вони аж добралися. Розумієш мене?

– Ні.

– Це добре, бо не треба мені тобі довго пояснювати.

Добре, що у цій пітьмі не було видно, як після його останніх слів вона стала меншою, ніж перед тим.

За вікном щось зашурхотіло, мабуть, вітер загнав туди гілля старої вишні. Вона вже хотіла через штори подивитися, що воно таке, але тут же відчула його руку на своєму плечі. Крім того, він ще й тихо і застережливо промимрив:

– Не роби цього. Вони тільки й на це чекають.

Здивовано на нього глянула, хоча у цій пітьмі він не бачив її обличчя.

Обоє знову присіли на диван.

– Про що думаєш у ці хвилини? – запитала тихо і ніжно, щоб тільки він її почув.

- Про дитинство. Дивно, більше згадую тата, ніж маму.
- Може, тато смільчаком був, не боявся вийти до людей.

Він добре зрозумів її натяк. «Так, вже лише сварки не бракувало?» – подумав, коли проковтнув її слова.

Хтось постукав у двері. Обоє насторожились. А той за дверима постукав так легесенько, ніби й сам налякався тиші.

– Іди подивися через вічко, – Яків легко пхнув її у плече. – Але хто б там не був, не відчиняй. Люди мають знати, що ми не вдома.

Уляна обережно піднялася, щоб диван не зарипів. Подивилась у вічко – за дверима стояла сусідка Настя з мискою спілих слив. Не дочекалася і пішла собі.

– Якби ми були нормальні, то вже могли посмакувати на соковитих сливах.

– Ми нормальні, лише час дикий.

– Нормальність визначають люди. Треба ж усе на когось звалити, ну, і згадали час. Той не буде сперечатися, бо він робить своє.

– Ти хочеш мене роздратувати?

– Якове, пригадуєш, як ми їздили до мого батька на Троєщину. І він тоді кілька разів казав: «Не зв'яжуйся з москалем!»

– Тепер всі розумні, – промимрив Яків попід ніс, бо нічого розумнішого не пришло до голови. – Все було інакше, всі їм вірили, – додав, щоб не залишитися боржником.

– Та не всі. Мій тато їм не вірив.

– Твій батько був з іншого сторіччя.

– У мого батька був свій досвід

– Замовкни! – придушено закричав.

І тоді вона чіткіше зрозуміла, що він боїться ще й самого себе.

На столі була вечеря – канапки з шинкою і сиром, у горнятках холодний чай. Треба було обережно добратися до їжі, намацати, аби не перекинути щось і не зчинити грук.

Пітьма підсилювала голод, а страх влаштувався аж десь у шлунку і чекав першої порції, щоб їм доказати, що тепер він тут паном.

Яків ляв і роздумував, як внести у цю темряву хоча б трішечки світла. Хотів його знайти у своєму виправданні, та воно у цю ж мить і погасло, бо почав обманювати самого себе.

Рятувала його Уляна. Вона завела розмову про щось далеке, давнє.

– Пригадуєш наші прогулянки Володимирською гіркою. Йшов дощ і ми ховалися під деревами з широкою короною. Я ніяк не могла вгадати, яке це дерево. Ти все знав.

– Бо я із села

– Виходить, що місто тебе зіпсувало.

– Куди тягнеш? – у запитанні злилась злість зі смутком.

Вона знала, що таке запитання небезпечне, тому й продовжувала:

– Пригадуєш?

– Та перестань з тим «пригадуєш?». Це мене насторожує, що знову почнеш з чимось таким, лиш би мене дразнити. Чи замало у нас проблем?

Правда, у них була одна проблема: темрява, тиша і страх.

– Пригадуєш? – Уляна не зупинялася. – Ви, хлопці із жовтого корпусу приходили до нас у медичний факультет на танцюльки. Там ми і познайомились. Мені вдалося зловити закордонного. Пригадуєш?

– Пригадую, але не збираюся це відзначати.

Яків сказав так, ніби й справді хотів поставити за цим крапку. Але спробуй поставити крапку, коли життя пливло, та й сьогодні не зупинилося, хоча обоє знали, що життя було б текло в іншому руслі, якби були появилися діти. Щодо дітей, то дорікали один одному тільки тоді, коли між ними розгорілась велика сварка. Винуватий так і не знайшовся...

– Ти чуєш? – перелякано запитав Яків, – надворі якийсь грук,

– На другому боці вулиці або щось руйнують, або щось будують. Лише ми попали у дурну обстановку. Правда, в історії вже таке було – «період темряви».

– Ти аж занадто розумною стала, – Яків вловив її іронічний натяк.

– Той руйнує, той буде, – додала і замовкла.

– Уляна, знай, що на початку все було інакше. Насамперед хотіли інформації про наше життя – будні, традиції, обряди, потім їх цікавили люди, які шанують їхню культуру.

– А ти не зупинявся.

– Здавалося, що нічого поганого тут нема.

– Вони ж тебе накручували на палець, щоб потім водити тебе, як ляльку. Ти і став їхньою лялькою...

– Тихо! – загарчав з такою злістю, мов навіжений звір. Але страх його сковував, з горла виходили дивні звуки. Він хотів вигукнути: «Мовчи вже!», але боявся, що розбудить сусідів, хоча вже був полудень і всі були зайняті своїми справами. Тільки у них було темно-темно... У цій темряві йому ще більше почорніло в очах. – Я все це для нас... – сказав майже з плачем.

– Ні, – сердито обірвала його слова, – це все ти для себе, для слави у цьому провінційному місті.

– Але ми жили в достатку. Ти виглядала мов з модного салону.

– Я нічим не відрізнялася від інших. Проста собі медсестра. Я хотіла бути хірургом, але ти мене у цю глухомань загнав.

Він узяв зі стола канапку, довго її розжовував, щоб не сказати таке, яке б надало сварці гучніший вимір.

Запанувала тиша як у могилі.

Тиша. Вони вже не чули падіння підйомного крана на другому боці вулиці. Тріскотня, грук, вереск, гамір. А вони вже були далеко від цього. Ніхто у шторах світло не шукав. Вікна занесло порохом, цементною пилюкою. До цього приєдналося завивання поліцейських машин і швидкої допомоги. У них було темно, тихо, та й страх зникнув, забився у куток, припишк, не показуючи свої витівки. Страх сам почав боятися того, що діється навколо нього.

Стукіт у двері. Відповіді ніякої. Стукіт дедалі сильніший, за ним чути крик – хтось просить, щоб відчинили двері. За дверима тиша. Із-за дверей дедалі виразніше просочується трупний запах і заповнює увесь коридор.

У коридор вийшла і сусідка Настя, перелякано шепотіла:

– Не захотіли слив, не захотіли слив...

У кімнату пожежники ввійшли через вікно, розбите скло і порвані штори розігнали пільму.

Яків сидів вкінці дивана, схиливши голову, вуста у нього були викривлені, ніби хотів з когось посміятися. Уляна сиділа у кріслі, вдягнена у зношеному синьому халаті. Здавалося, що дивиться на натюрморт, який забули зняти. По столі лізли мурашки і розносили натертий сир.

Страх вже не гуляв по кімнаті, бо страх зникає разом з людьми.

Михайло СИДОРЖЕВСЬКИЙ

Роман, уривок з якого пропонуємо читачеві, Михайло Сидоржевський почав писати ще до 24 лютого 2022 року. Тому в цьому уривкові ще не йдеться про нові драматичні реалії російсько-української війни. Разом з тим, контури цієї війни тут уже проступають зримо, як кров крізь бинти.

...Бо все ближче гніт біля порохової бочки

(Уривок з роману)

...новий відлік часів, певно, починався з наших напівлегальних зібрань у сирому підвалі на околиці, в якихось тісних задушливих і прокурених кабінетах, де ми полохливо, уникаючи прямого погляду в очі, скоса дивилися один на одного, не вірячи самим собі і підозрюючи сусіда, який міг бути сексотом; ми не впізнавали самих себе дотеперішніх, потай дивувалися якимось незрозумілим і ніби поки що невідчутним змінам, котрі, проте, чомусь сприймалися як очікуване неминуче; чи боялися ми? не знаю; старші з-поміж нас на тих зібраннях переважно мовчали і сторожко слухали, коли запально, проте сполохано озираючись по кутках, говорили молодші, схожі на трибунних комсомольців-активістів – бо старші, вочевидь, знали – чи пам'ятали – як у глухих підвалах вишколені офіцери з льодяними очима ламали хребти і з насолодою, смакуючи кожен удар, відбивали нирки, а в заґратованих кабінетах паралізували волю і свідомість; зрештою, більшість із нас і були вчорашніми активістами конаючої імперії; хтось надто метким, ситим і підготованим зажерливою мамоною і успішним у своєму служінні гігантському державному трупові, що вже починав розкладатися і гидотно смердів своїми метастазами на півсвіту, – і це були ті, з числа перших учнів, саме та інтелігенція, вишколена колонізатором, що її котрийсь мудрець прозірливо назвав найбільшим ворогом свого народу; інші ж, менш вправні в своєму служінні дияволу, але в безперечно більшій кількості, невидимим і всевладним режисером спроваджені були на ролі глухих і німих статистів цього макабричного театру тіней; вони, на рівні спинного мозку пам'ятаючи, що свобода – це рабство, впереваж переймалися демонстрацією відданості і покликані були лягти під колеса зажерливої червоної жатки-колісниці, вдобрюючи, заради світлого майбутнього, своєю показною лояльністю ґрунт і готуючись будь-якої миті нібито померти заради якогось вищого – і недосяжного для них, простих смертних, – щастя, що його уособлювала і від імені якого проповідувала з усіх амвонів невидима і вже смертельно хвора, конаюча, але ще присутня повсюдно караюча сила; насильно поставлені перед вибором між свободою і щастям, ми безперечно обирали щастя як неодмінний атрибут у комплекті в'язанки, що її хитрий візник чіпляє осліві попереду на дишель, аби він, знесилений, надриваючи жили, тягнув хуру з вантажем до кінцевої станції; ми силувано, в кволій і німічній надії обдурити нещасну долю, обирали облуду щастя як друге прищестя у вигляді фантасмагоричної химери на далекому овиді, проте навряд чи хтось із нас вірив у написані кров'ю гігантські скрижалі, що затуляли сонце – кривава генетична пам'ять поколінь нам підказувала, що надходить кінець старих часів і наближається нове – непізнане, невидиме, незрозуміле, і вже щось відбувається довкола – те, що існувало поза нашим розумінням, нашими можливостями, нашими бажаннями; чи то просто була потре-

ба нарешті розірвати павутину, в якій ми всі заплутались? а може, то мінялося, в результаті зміщення свідомості, наше світосприйняття? бо, хоч імперія вже загрозливо тріщала зсередини і починала кришитися з країв, назовні все ніби ще залишалося незмінним – сірим, маловиразним і одноманітним – монолітні як залізобетонний мур і вічні як єгипетські піраміди партія з молотами і серпами, партком, райком, обком, кагебе і міліція – затхлий простір узвичаєної повсякденної одноманітної сірятини; ця тухла сірятинка була нашою суттю, вона стинала голови непокірним і мислячим, а для безмовних рабів затуляла світ заштрихованим у кольори безнадії орнаментом покори, до якої ми звикли як до неодмінного трибу того життя, і якою просякли, яку всотали і яка проступала зусібіч, з усіх державних щілин; та чи знали ми, збираючись у тісних підвалах на околиці, що, прокинувшись на ранок після темної ночі, ми, гнані вітрами і застуджені цивілізаційними протягами споконвічні блукальці, опинимось на розхристаних, розпатланих роздоріжжях, і після сірої і похмурої концтабірної дійсності, освяченої диявольськими пентаграмами, місце спроваджених на смітник старих зношених вчителів посядуть новітні і не менш меткі у справах люцифера учні?... ні, ми про це ще не здогадувалися, а вже наступні події дуже швидко почали заступати старе, облізле і віджиле струп'я; тоді були приглушені розмови про таїну несподіваної смерті головного сатрапа провінції, і був традиційний чорний катафалк на щертє залюдненій головній вулиці і ледь прихований хижий неспокій в потуплених донизу очах кількох упізнаваних з офіційних газетних портретів простоволосих сановитих вельмож, котрі понуро й водночас якось аж манірно-винувато, театральнo, ніби на сцені чи під пюпітрами, ступали за катафалком з труною, обшитою розкішним атласом і дорогим оксамитом і оздобленою якимись невибагливими і фантастичними паперовими квітами отруйних червоних барв у стилі пізнього петриківського розпису; крізь натовп було видно, що сановники, ховаючи обличчя за піднятими кутцями комірами своїх пальт, прошкували на півкроку позаду і пообіч згорбленої й закутаної в чорне вдови з мармуровим блідим обличчям і захованими від світу очима; її під руку підтримувала заплакана дочка, поруч ступав насуплений син, а вона, здавалося, не помічала їх, і йшла відсторонено, самотня, непевно й ніби приречено ступала, нахилившись вперед і ледь не падаючи під колеса катафалка; коли процесія, рухаючись урядовим узвозом, за чиєюсь командою ритуально, на кілька секунд, зупинилася навпроти сірого похмурого будинку з гігантськими, увічнаними корінфськими капітелями ми колонами пообіч, вдова озирнулася довкола й назад, певно, когось шукаючи поглядом у натовпі; на якусь миттєвість ті, хто стовпилися ближче, побачили її туго обтягнуті блідою шкірою широкі скули, обвислі змарнілі щоки і висушені, глибоко посажені чорні очі колишньої красуні, що світилися дивним притлумленим блиском; кого вона шукала? кого сподівалася побачити в юрмищі? проте це тривало якусь секунду, після чого вдова знову покійно опустила голову донизу, згорбившись і осунувшись; здається, якраз тоді з-поміж сизувато-брудних хмар на тлі вимученого неба сиротливо прозирнуло скупе блідаво-жовтувате сонце – щоб тут же, похапцем, сховатися в зимові хмари; а ще, пригадують, тоді були сотні голубів, одночасно й несподівано для натовпу відпущених крізь ріденький колючий сніжок у промерзле лютневе небо невеличким гуртом сірих і невиразних, з доволі незграбними нікельованими клітками в руках і зодягнених у довгі траурні хламиди осіб, котрі з'явилися нізвідки, наче вирости з-під землі, аби потім так само несподівано й прудко щезнути, розчинитися в натовпі; голуби тим часом, на диво дружно спурхнувши на кілька метрів угору, залопотіли крильми аж надто шумно і неспокійно, але одразу збились у рухливу зграю над головами людей і далі чомусь не летіли – на тлі сірого низького неба ніби відбувалося несправжнє, фальшиве, не передбачене сценарієм невидимого режисера позапротокольне дійство, і замість того щоб, як це, певно, готувалося, красиво й урочисто злетіти над занімілим натовпом, над вклякими змертвілими деревами, над настороженими багатоперхівками з німими засксленими

вікнами, і над глухою тривожною тишею принишклого засніженого міста, безпорадні птахи недоречно і хаотично зависли в повітрі сизо-сірою рухливою і невиразною масою – так ніби хтось їх прив’язав до невидимих очам ниток, тримаючи кінці ниток в руках і не відпускаючи далі в небеса, на волю; казали, що небіжчик любив поратися з голубами, чи принаймні хотів, щоб так вважалося, – така собі невинна примха партійного бонзи, що, певно, мала б наближати його до простонароддя, а ще засвідчувати його пролетарське походження; зрештою, homo sum, humani nihil a me alienum puto; як і кожна людина, як і кожен з нас, він мав право на свою персональну слабкість, на колекціонування хобі, і високий статус чи харизма жодним чином не впливають на цей вибір, а лиш, можливо, дозволяють реалізувати латентні наміри чи мрії: хтось колекціонує породистих рисаків, а хтось скуповує картини чи розводить на пасіці бджіл або ж знімає стрес у інший, більш традиційний і звичний спосіб – таким чином ми намагаємося втекти від буття, обдурити самих себе – а чи далеко втікаємо, і чи ілюзія втечі полегшує нам життя наступного проклятого ранку, коли втеча закінчується жорстокою необхідністю повернення знову ж таки до себе?.. а ще казали, що він нібито непогано знався на футболі, часто після роботи його привозили на стадіон, на матчі улюбленої команди, яка тоді справді переважно виграла, особливо тут, на цьому стадіоні; зрештою, вони не мали права програвати, надто головному, червоно-білому супернику, котрий приїздив у метрополію безперечно для перемоги і щоразу повертався поганьблений; кажуть, що він вимагав від футболістів лише неодмінної перемоги над червоно-білими і невимовно радів, коли це вдавалося; можливо, замкнений у нещадні лещата покори і змушений сприйняти солодку облуду влади як неминуче благо, як обов’язкові почесті і нагороди, він лише на футболі насмівувався демонструвати такий собі публічний і дозований непослух нещадним і свавільним патриціям з блокам’яної – непослух колись, у іншому житті, вільного громадянина, змушеного стати у своїй провінції найпершим і найтитулованишим васалом – покірним рабом останньої імперії?.. а одного холодного лютого ранку цей титулований провінційний намісник все ж таки спромігся – вперше і востаннє в своєму житті – на демонстративний непослух, на відчайдушний виклик, на безнадійно запізнілий роковий жест, який мав би, вочевидь, ціною життя врятувати його від ганебної, принизливої помсти галасливого натовпу, від публічної розправи крикливої і продажною чорні, цієї безликої, безіменної маси довічних трудящих, донедавна покірних і лякливих статистів, що метушилися десь далеко внизу, біля підніжжя п’єдесталу його слави і його влади, старанно, з неймовірними зусиллями будованого ним десятиліттями (чи тямлять вони, чи знають, що в його житті був час, коли всього-навсього крок відділяв його від найвищої, найомріянішої вершини служіння, вершини, над якою – лише небо, але жорстока гра невблаганної долі за одну ніч змінила все, з нещадною жорстокістю кинувши його донизу, у теперішнє багно), і котрі тепер, впродовж кількох останніх місяців, так невідомо змінились, несподівано перетворилися з тяглових статистів, тих, хто слухняно служив під його могутньою рукою, в агресивних крикунів, і якимсь непомітно опинилися тут, вже зовсім поруч, за спиною і довкола, зусібч; він не зогледівся, коли це сталося; він не розумів, що коїться там, за вікнами його помешкання; ще вчора він, небожитель, був великим і недосяжним для них, мізерних, одного лишень погляду його насуплених очей, лиш грізного поруху лівої бровою було достатньо, щоб вершити чужі долі і творити порядок; а ось тепер цей бунтівливий натовп, ці ще вчора вірні швайки, що з’явилися нізвідки, на донедавна тихих і смирних вулицях і площах, і ця присмеркова глуха осінь, що здушила горло і гострими лещатами зсудомила зболене серце і придавила його обважнілою, набряклою сирими листопадними вечорами безпросвітною попоною, і ось ця осоружна зима забуття, ця проклята зима самотньої ганьби, невблаганно змінили все, не залишивши жодних ілюзій, жодних надій, і покинувши його напризволяще, наодинці з собою в порожньому змертвілому і гнітючому помешканні на п’ять кімнат з ви-

сокими – донедавна найвищими в провінції – стелями і засніженими вікнами, з понурим і ущербним мовчанням змертвілого, непотрібного телефона на столі в його домашньому кабінеті; віднедавна він почав боятися настання ночі – бо знав, що знову, як і вчора, і позавчора, довга безсонна ніч душитиме його нестерпним тягарем безкінечного розпачу, і що за ніччю прийде підсліпуватий пронизливий ранок, коли за холодними вікнами почне сіріти, однак це не принесе полегші, а навпаки, змусить його заціпеніло терпіти найгостріший біль – біль безнадії і втраченого життя – адже хто здатен утриматися на тремтячих ногах в час тяжких випробувань, в час, коли знавісніло дмуть вітри невблаганної історії, надимаючи прапори над розгойданими майданами і змушуючи знову, як вже не раз на цій землі, шаленіти закипаючу кров у досі анемічних жилах; здається, впродовж останніх півроку він жодного разу не виходив за поріг будинку, в якому жив, принаймні, ніхто не бачив його на вулиці, чи в урядовому кварталі, чи деінде в столиці або поза нею; казали, що він не відповідав на телефонні дзвінки від свого наступника – сірого і невиразного чиновника, дрібного, не рівня йому, чоловічка, котрий випадково, за збігом обставин, волею примхливої долі в час переїзду опинився в кріслі, яке було для нього завеликим і мульким; зрештою, наступник за якийсь час перестав його турбувати, і тоді враз, ніби за командою, телефон у його кабінеті раптово занімів, і настала тиша – порожня, зловісна і мертва, яку іноді порушували невидимі ковалики, що сиділи в його скронях і своїми молоточками дрібненько вистукували якісь мелодії – чи то військові марші його дивізії часів війни, яку він закінчив у чині капітана, чи траурно-урочі баци імперського гімну, а може, ніжні переспіви давно забутої флейти; цю моторошну тишу не могли заглушити сторонні звуки, що іноді долітали з-за його вікон – то дитячий плач раптово пронизував густо насичений простір, то здалеку було чути голосне вищання автомобільних гальм; іноді вітер доносив з вулиці крики юрби і скандування «слава!» і «ганьба!», і тоді в клетоті злютованого натовпу йому вчувалося і його прізвище; можливо, йому здавалося, що вони прийдуть до нього, щоб вивести на майдан, прив'язати до ганебного стовпа і привселюдно, на очах у всього світу, плювати йому в обличчя, нахабно демонструючи зневагу і ненависть? можливо, але це йому було вже байдуже, бо він вже знав про свою перспективу; а ще попутний вітер подеколи доносив утробні звуки церковних передзвонів, котрі скликали віруючих на богослужіння; про що сповіщали дзвони і яку вістку несли вони тим, хто має вуха і чий серця відкриті небесам? можливо, щось, давно забуте і втрачене, стрепенулося на денці його душі того останнього дня, коли кризів вікна за багато днів прозирнуло маленьке сонце і зимове небо стрімко й урочисто проясніло, так ніби вбралося в празникові шати, і він відкрив шухляду свого письмового стола й рукою намацав холодну сталь рукоятки; як нам тоді здавалося, несподіваний відхід у кращі світи донедавна головного провінційного вельможі не став якоюсь особливою подією в цьому кутку імперії, густо нашпигованому велетенськими індустріальними монстрами і хижо націленими на захід сонця підземними ядерними комплексами; незважаючи на скупі офіційні повідомлення урядової преси про важку хворобу, котра зненацька, за одну добу звалила з ніг визначного, кришталево чистого і відданого діяча партії і народу, повсюдно поширювалися різноманітні чутки про насильницьку смерть цього титулованого пенсіонера, котрий впродовж останніх півроку, добровільно прийнявши смиренну аскезу, заховався від неспокійного світу в своєму столічному помешканні – чи то каюся за численні гріхи минулого, а чи просто покійно і безвільно доживав химерного віка, не маючи ні можливості, ні сил, ні бажання опиратися неухильному, нестримному сповзанню похилою площиною донизу, в невідворотне; пліткували про нібито його самогубство а чи то й убивство на лікарняному ліжку; мовляв, слухняні лікарі тієї сліпої лютневої ночі за чийось таємним розпорядженням хутко спровадили безсилоного пацієнта в іншу реальність, холоднокровно напоївши його отруйними пігулками, чи безжалібно закололи заштриками немічне старіюче тіло; чи пручався

він, відчуваючи безповоротну розв'язку, в міцних лещатах вгодованих, зі сталевим блиском в очах санітарів, чимось схожих на суворих агентів поліції думок, а чи покірно змирився з неминучим і безжалним фатумом – про це навряд чи хтось нині розкаже, та й, зрештою, версія про насильницьку смерть колишнього вельможі навряд чи є правдоподібною; певно що більш ймовірним таки є його самогубство, про що тоді говорили пошепки і у високих, освячених портретами бородатих основоположників, кабінетах, і за їхніми стінами, в довжелезних чергах за дефіцитною ковбасою і на тісних прокурених кухнях; втім, понурих завсідників сакральних кабінетів навряд чи особливо цікавили обставини смерті того, хто вже навіки ставав історією; кожного, безперечно, більше турбувала власна шкура в каламутному мареві невиразного, гнітючого майбутнього, котре насувалося стрімко і катастрофічно, ламаючи долі і змушуючи з тривогою виглядати, сторожко прислухаючись до голосних звуків, у наглухо зачинені вікна, за якими починала моторошно вирувати вулиця, здиблюючи зворохоблений натовп до непокори і бунту; з чого це починалося? хто й коли заніс цю отруйну небезпечну бацилу поміж донедавна покірних як телята, звиклих мовчки перебиватися з хліба на воду підданих імперії? чому вчасно не було застосовано належних – найжорстокіших – запобіжних заходів до поодиноких порушників спокою? попервах з ними можна було впоратися бавлячись, без зайвого шуму розстрілявши для остраху десяток – другий найкрикливіших і замурувавши решту баламутів у віддалених сибірських острогах без жодної надії колись побачити білий світ; власне, цей дієвий рецепт для покори діяв на безкрайніх просторах імперії практично майже бездоганно завжди, а надто за недавніх часів, вправно вдосконалений хворобливо безжалним, з постійними фобіями замахів і змов, що невідступно переслідували його впродовж останніх десятиліть життя, рябим параноїком йоською гуталіном, змушуючи дрібно тремтіти в імперії всіх без винятку – від титулованого канцлера до останнього зашморганого колгоспного раба; ціле десятиліття відносного громадянського спокою, коли нарешті з непокірними інакомислячими було, здається, покінчено назавжди, а віцілілі лісові повстанці з числа радикальних бунтарів безнадійно догнивали в тюрмах і на засланні, несподівано принесло в настрої підданих імперії вкрай небезпечну отруту, яка, ніби підступний і невидимий ззовні шашіль, здатна гірше зброї підточувати і згризати підвалини гігантської державної будівлі, перетворюючи в порохняву її міцні, споруджені, здавалося б, навіки, стовпи – отруту лібералізму, котрий, і про це відомо з численних прикладів історії, в наслідку неодмінно породжує смуту і криваві революції, стинаючи голови найжорстокіших монархів і пожираючи найміцніші імперії; хто спричинив появу червоточини ліберального вірусу там, де вільна думка нещадно випалювалася вогнем і залізом, і чому в міцного як мур режиму не вистачило сил поборова небезпечні рецидиви – про це нині, за кілька десятиліть історичних метаморфоз і суспільних катаклізмів, можна думати що завгодно, однак безперечним є те, що з-поміж осіб небезпечного способу думок найбільше було саме смирних на вигляд учителів, слухняних, здавалося б, істориків, художників-анархістів, в'їдливих журналістів і письменників, і саме їх необхідно було в першу чергу, не зволікаючи, садити і негайно розстрілювати, спаливши шкідливі книжки і влаштувавши тотальний контроль настроїв і думок; між тим, небезпечна бацила ліберальної смуги, ця одвічна причина неспокою самовпевнених і вразливих диктаторів і миршавих як канцелярські щурі чиновників, була, і це з'ясувалося дуже швидко, лише призвідцею майбутніх глобальних метаморфоз і драматичних потрясінь, котрі невдовзі несподівано здибали принашкву в свинцево-гострих і, здавалося б, навечно заціпенілих, хижих пазурах задубілу гігантську імперію з її окраїнними крихкими як велетенський пиріг латифундіями, а за нею сполохали і решту територій стривоженого континенту, надто ж розжирілу і розманіжену від комфорту і лінивої ситості стару Європу, її пузатих горористих бюргерів, котрі, наївні і сліпі, легковажно і надто передчасно повірили в аносований кінець історії (котрий насправ-

ді, здається, виявився прологом віддаленого в часі, і теж свого часу обіцяного, апокаліпсису); з тісних кухонь і задуршливих кабінетів ця бацила, ще зовсім, здавалося б, невинна і притлумлена, приярмлена, почала, ніби злякисна пухлина, хутко розповзатися вузькими запаскудженими вулицями сірих, покритих пилюгою безнадії і стадної приреченості одноманітних маловиразних міст і містечок, смердючими, загидженими підворітнями і майданами з осиротілими, зарослими травою від тривалого невикористання за призначенням лобними місцями; її невидимі отруйні метастази запліднювали мізки не лише гнилої і вошивої інтелігенції, цих нікчемних і худосочних, у класово ненависних штаннях-кльош очкариків і дешевих стилаг з довгими немитими патлами, цієї ненадійної прослойки, упослідженого гімна нації і соціально чужих підарасів, котрі потайки, полохливо слухали заокеанські радіоголоси і класово ворожий джаз, а відтак, безперечно, були перманентно готові продати родіну; насправді смута вражала голови, здавалося б, цілком перевірених, з публічно таврованим клеймом надійності на лобі і з вогнем непримиренної соціалістичної жертвовності в голодних очах стійких громадян, раніше нібито не помічених у нелояльності до устоїв; її паростки проростали у фундаментальних святах святих імперії – у запльованих курилках роздовбаних заводських цехів, на кількакілометровій глибині печельних вугільних копалень, у злиденних і обшарпаних пролетарських гуртожитках; найбалакучіші з сірої невиразної маси гегемона вкупі з нереалізованими амбітними різночинцями, впереваж соціальними баламутами, зятятими борцями за справедливість чи виштовхнутими обставинами на околицю життя честолюбними невдахами дуже швидко заходилися збирати довкола себе строкаті натовпи таких же крикливих громадян із числа ображених – не по роках жвавих пенсіонерів, кістлявих вдів з чіпкими як кліщі очима і нерозтраченим лібідом, дивакуватих відставних майорів і підполковників, метких пройдисвітів, підтоптаних завсідників пивбарів і темних, бомжуватого вигляду каламутних типів без минулого, котрі з'являлися ніби нізвідки, щоб послухати язикатих промовців, іноді хриплими голосами вигукували щось несусвітнє, але при цьому терпляче тупцювали в задніх рядах аж поки натовп не починав розходитися; між тим, саме тоді блаженний мічений, нічтоже сумняшесь намагаючись сподобатися світовій закулісі і бавлячись, сидячи на двох стільцях, у шизофренічну демократію (при цьому не здогадуючись про близький епілог своєї влади над однією шостою земної суші), віддав наказ випустити на свободу з тюрем і заслання політичних в'язнів; пішов поголос про сотні звільнених з-за ґрат небезпечних каторжан, свого часу ув'язнених за найтяжчий злочин – злісну, демонстративну непокору владі, а ще за потаємне, зухвале інакомислення, непідконтрольне всюдисущій поліції думок; втім, ця особлива служба лицарів плаща і кінджала, ще зовсім недавно всевладна і всемогутня, покрита товстим панциром непроникної, страшної таїни і сакральної легенди, здається, саме тоді стала здуватися як пузир і втрачати на силі, а захований від світу утаємничений механізм почав давати прикрі, дотепер непередбачувані збої, – так ніби якась інфекція завелась у ньому, – бо ж хто ще кілька років тому міг уявити багатотисячні вуличні натовпи збаламучених, галасливих громадян, котрі на очах у всіх, посеред білого дня, не криючись, не боячись, нахабно закликають до повалення державного устрою – так ніби й не було десятків років кривавої косовиці, ніби їх не розстрілювали сотнями тисяч, не гнобили мільйонами як останніх гадів, не розтирали в табірну пилюку як непотріб, як тлін, так ніби їхні потрощені кістки не лягли, заради переможної віри в примару світового комунізму, безіменним прахом у глиняний підмурівок сатанинської імперії, і чи переслідували нас, спантелечених, передчуття неунікності і неминучості сценарію, за яким ми очамріло скніємо ось уже майже три каламутних і хмільних десятиліття? чи розуміли ми тоді, зне-тямлені, в час, коли на нашу землю знову прийшов великий неспокій (цього разу на довгі десятиліття), що ж насправді коїться – з нами, убогими, і довкола нас у цьому фантазмагоричному зворохобленому гармидері? чи ми, легковірні й безтямні сліпці, з при-

чини пихатої наївності своєї опинившись на якихось цивілізаційних задвірках і потрапивши чи то в петлю заклятого часу, чи в якесь зачароване коло, і змушені знову і знову навпомацки торувати вузький звивистий шлях поміж вербами і кущами калини, бачили тоді зловісні попередження про неминучий крах безрадінних глевких ілюзій, що ними ситі наглядачі згодовували нас, голодних і легковірних, обіцяючи захмарну химеру усвідомленої необхідності колективного щастя і тотального благоденствія? чи прочитали ми чорні багатозначні знаки щезання дотеперішнього лінійного, плаского часу, котрий безповоротно розчинявся в невиразному й скупому на радощі, прісному минулому і полишав за собою гіркий осад і тоскний щем зрадливої й кучої пам'яті? у галасливому майданному юрмищі, поміж сполоханого і збудженого натовпу, під прапорами жовто-блакитних і червоно-чорних барв (котрі найсміливіші з нас того першого вечора принесли з собою потайки, захованими під одяг, і тремтячими руками підняли над головами; стояла рання весна, а чи пізня осінь, низьке непривітне небо понурою попоною звисало над припишклим містом і холодний рвучкий вітер виклично і якось навіть демонстративно шарпав блаженськими полотнищами, що тріпотіли, кволо надимаючись над закляклим натовпом; ми сторожко озиралися навсібіч, проте посланці диявола не з'являлися, – так ніби хтось у високих зашторених кабінетах вирішив до визначеного часу побавитися з миршавими наївними шмаркачами, подарувати нам примарну надію на те, що здихаючий, але ще смертельно небезпечний гігантський пітон цього разу не заковтне свою жертву, а зробить це пізніше), ми залишали в сірому, закіптюженому, однорівному вчорашньому – яке проте дотепер було звичним, зрозумілим, усталеним, і ми зжилися з ним, ми стали його частиною, ми просякли його запахами, його смородом, його затхлим нутряним духом – зачаєний, успадкований спаралізованими батьками і потягненими сивими дідами шкурний страх безпомічного сповзання в прірву, липкий холодний страх, котрий розпеченим залізом впікся у кров, у плоть, виїдав мозок і гнітив серце (бо ми знали, ми бачили, як стинають підняті голови і ламають хребти, котрі не хочуть згинатися в покорі), генетичний страх від револьвера, націленого в потилицю, тваринний страх здохнути голодною смертю під чужим тином, нищий страх бути розтоптаним, розчавленим велетенським і безжальним молохом цієї сатанинської імперії-монстра – імперії червоно-кривавої зірки і серпа з молотом, брехні й показухи, імперії диявольських ракет, колючого дроту і гігантських концтаборів для інакомислячих, імперії паханів і вертухаїв, арештантських пайків і сотень тисяч безіменних стукачів, імперії автомата калашнікова і нищого колгоспного рабства, імперії кухвайок, кирзових чобіт і білдо-рожевих жіночих панталонів до колін, імперії з її огидними і в'їдливими чиновниками, мордатими сүками-начальниками, лютими як голодні пси опричників у червоних погонах, вишколеними гебістами зі скляними холодними очима професійних убивць, і байдужими, покірними як вівці, звиклими до смертей і тухлої задухи, зневіреними, схожими на пацієнтів божевільні громадянами; це був страх засудженого до страти знетямленого арештанта, котрий не знає, в чому його провина, проте слухняно йде на заклання; страх загнаного в ярмо, у смердюче багно, уоплідженого і безправного як худоба раба; вічний страх беззахисної, безпомічної жертви в пазурах знавіснілого і прагнучого свіжої крові хижака; ми залишали в минулому сірий світ, заштрихований в безрадінну барву, і ступали у незвідане, у невідоме, яке видавалось, хоч і в розмитих, розпливчастих контурах, але чомусь неодмінно в оптимістичних кольорах надії; надії на що? ми не знали, бо це був рух навпомацки, наосліп у птьмі по бездоріжжю; ми прощалися зі своїм проклятим і проклятим минулим без жалю, не задумуючись над тим, що прийде час, і бродіння перманентного неспокою знову прийде на цю землю, і надовго заволодіє нею, опустивши її в чорторній новітньої смуги, бо скринька навіженої пандори, так неочачо відкрита самовпевненим і хвалькуватим міченим, спричинила спершу бязкий, сповільнений, а далі все нестримніший відцентровий рух на гігантській території, ще донедавна надійно

контрольованій могутньою, зцементованою кривавим общаком червоною сектою; цей рух набирав сили надто на провінційних околицях, одвічний і небезпечний сепаратизм яких, здавалося, проростав із самої землі, з могил-курганів, ховався в старих колодязях і сухій придорожній пилюці, і ним, певно, насичувалося саме повітря, яким дихали підневільні громадяни неозорої імперії; крига скресла; товстий льодяний панцир почав лунко тріскатися – спершу по швах, а потім де завгодно, у різних місцях, де відлига, ця, вже друга за рахунком, але значно сильніша від попередньої, кукурудзяної, новітня відлига зухвало підгризала знизу, підточувала, кришила потужний шар старого, спресованого і влежаного льоду; ми жили в очікуванні якихось змін, котрі насувалися, і в які не вірили, але яких все ж наївно чекали, розуміючи їхню неминучість, бо хитрі облізлі щурі вже привселюдно драпали з корабля, котрий почав стрімко тонутися; у нашому сонному провінційному місті, яке проте несподівано опинилося в епіцентрі громадянського неспокою, спершу один із статистів із числа спадкоємців червоних бородатих ідолів – мізерний, плюгавий, проте з добре поставленим голосом провінційного оратора і з надто розвиненим нюхом, публічно і щиро зрікся секти, з'явившись на одному з наших тогочасних мітингів і тремтячим голосом відхрестившись від заляпаних кров'ю, за його словами, недавніх однодумців; за ним ще один, третій-перетертий громадський активіст-баламут чи то з числа добровільних помічників поліції думок, а чи просто латентний провокатор, прийшов на наше зібрання і, винувато кліпаючи довгими поруділими віями вродженого брехуна, урочисто повідомив про свій сміливий громадянський вчинок, тут же демонстративно порвавши на дрібні шматки квитка члена секти; третім був викладач політекономії місцевого вузу у витертому на ліктях костюмі, шанувальник марксової теорії, інтриган і ловелас з пронизливими очима дрібного міліцейського нишпорки, котрого витурили з усіх рад і нарад, де він набридав своїми нудними монологами і повчаннями про класового гегемона і світоустрій; власне, почався гуртовий вихід із червоної секти, масовий неконтрольований падіж, котрий спричинив паніку у високих кабінетах, власники яких, здається, стали усвідомлювати неминучість майбутніх метаморфоз і катаклізмів; ходили чутки про десятки і сотні випадків самозречення і каєття, і ми з подивом дізнавалися про те, як легко відрікалися від своїх клятв учорашні найтвердіші сектанти, з яких, за словами їхнього мітингового пііта-попутчика (котрий застрелився, не витримавши напруги нестримного, божевільного, якогось навіть збоченського класового потягу до світової пролетарської революції), робити б цвяки – і крєпче би не било в міре гвоздей; цвяки проте гнулися один за одним і ламалися як сірники, і ніхто не заступився, не замовив бодай слова на захист мертвих бородатих ідолів і їхніх ще живих маргінальних правонаступників і віровідступників – бо починався неспокійний час запаморочливого пробудження після важкого сну, час історичного помежів'я, і класова твердь підступно захиталася під тремтячими ногами безсилив носіїв вигаданих облудних істин; відтак ослаблена поліція думок змушена була денно іночно працювати не покладаючи рук, адже небезпека для режиму могла виникнути будь-коли, а надто тепер, і в будь-якому місці – на заводі, де галасливі балачки в курилці могли спричинитися до появи мислячих пролетарів, що завжди було небезпечно для імперій, в якомусь затрапезному університеті, в гурті юних радикальних шмаркачів, з-поміж плішивої філософствуючої інтелігенції, котра ніколи не викликала довіри і отруйну заразу якої так і не вдалося остаточно викорчувати за часів більш благодатних для режиму; чи не першими, хто шкурою відчув напярмок новітніх бурхливих вітрів, були якраз саме найкмітливіші, найметкіші з-поміж інтелігенції, виховані колонізатором; ще вчора дехто з цих новочасних грушевських і винниченків гнівно таврував жовто-блакитний гній чи живописав про вічні кортеліси, а тепер вони не менш завзято завели балачки про новий формат дружби з кровожерливим червоним драконом; ще вчора вони натхненно славили підневільний труд уполісуджених німих рабів, а тепер заходилися будити цих рабів; ще вчора вони

широ співали осанну імперії, а тепер спохопилися до мітингової непокори; отож, надходив новий час, а з ним – нові герої; дивним чином виявилось, що розпад імперії як найбільша трагедія (за означенням хворобливого і одержимого манією величі, замішаного на комплексі неповноцінності, геополітичного маніяка-пасіонарія) кривавого двадцятого століття не завершився вимушеним і безкровним самозреченням рядженого в облізу овечу шкуру плутаного-міченого; власне, перманентний розпад цього велетенського і неоковирного конгломерату племен і культур ойкумени, зігнаних до купи силою спершу меча, а потім серпа і молота, триває дотепер, відлякуючи світ спазматичними корчами і конвульсіями і обіцяючи розжирілій євроатлантичній цивілізації нові неминучі потрясіння і катаклізми; однак тоді події несподівано, неочікувано почали набувати гротескних, небувалих форм, загрозливих для монументальних і встановлених, здавалося б, навіки устоїв, адже карколомні фантастичні сценарії писалися Господом, вочевидь, експромтом, на коліні – аби вкотре явити ошелешеним мізерним смертним волю, і силу, і могутність, і незбагненність Його промислу; отож того тихого серпневого ранку сонну столицю імперії розбудили напхані невидимою смертоносною агресією похмурі найжачені танки, котрі, натужно ревучи, стрімко, з трьох боків трьома колонами, увірвалися в переддосвітній гігантський мегаполіс, щоб давити паршивих непокірних бунтівників, безжально намотуючи їхні паруючі сизі кишки на сталеві гусениці; згодом котрийсь із наших, хто там опинився в ті дні, розказував, що незрозумілий гуркіт розбудив його, перелякавши мало не до смерті, десь перед п'ятою ранку, коли сіра довколишня імла за вікнами ледь-ледь почала проціджуватися, а передосінній туман кошлатим клоччям чіплявся за невиразні силуети сусідніх будинків; з висоти дванадцятого поверху було добре видно, як внизу, серединою широкої вулиці, змушуючи поодинокі авто злякано тулитися до тротуарів, один за одним у бік головної площі міста, в напрямку найдорожчої реліквії імперії – масивного зіккурата з сакральною мумією всередині – на диво прудко і агресивно рухалися схожі на хижих громіздких істот, закуті в броню прямокутні танки з загрозливо піднятими догори дулами; місто ошелешено завмерло в тривожному очікуванні; втім, як потім з'ясувалося, грізна демонстрація сили удосвіта того серпневого дня виявилась чи не єдиною зреалізованою дією з числа задуманих кількома полхливими генералами і підстаркуватими міністрами з найближчого оточення міченого; далі все пішло шкереберть, принаймні не так як планувалося напередодні, під час таємної наради змовників, котра традиційно завершилась грандіозною п'ятикою, у закритій гебітській резиденції на околиці столиці, і на вечір першого дня двірцевий переворот почав стухати і вже нагадував, під мінорний акомпанемент лебединою озера, кволий телевізійний фарс; власне, це була, певно, остання відрижка агонізуючої імперії, бездарно зрежисована і ще бездарніше здійснена, на хвилі якої грізні танки заглухли і вклякли, зупинившись посеред шалу і гамору велелюдного багатотисячного натовпу і перетворившись на купи металолому, а опущений мічений (ми це бачили на екранах своїх телевізорів, коли він спускався трапом літака) повернувся з південних країв змарнілим від переляку і осиротілим голим королем; наступного дня один із змовників застрілювався двома контрольними пострілами в голову, інший же, той, хто, певно, теж забагато знав, був невибагливо спроваджений із підвіконня сьомого поверху у сяючу вічність невиразними, схожими на мовчазних акторів у японському театрі тіней суб'єктами в сірих плащах, а сп'янілий від симулякрів несподіваної вседозволеності багатотисячний горластий люмпен гуртом, під шалений свист і лемент роззявляк, повалив додолу гігантську статую першому чекістові імперії; тим часом один із захоплених бунтівниками танків став п'єдесталом для майбутнього самодержця, який тут же самовпевнено і легковажно пообіцяв подарувати рабам імперії демократичні свободи, так і не втямивши, нетяга, що для блаженних рабів, затятих у своєму споконвічному рабстві, прісна жуйка в роті незрівнянно солодша від ефемерних дарів свободи; щоправда, як невдовзі виявилось,

стара і немічна цивілізаційна курва перед наглою смертю встигла розродитися рожево-шокою спадкоємицею – двоголовою пернатою потворою, котра напрочуд швидко зіп'ялась на криві ноги і вбилась у триколірне пір'я, замінивши ним занехаяне шмаття криваво-червоної барви, проте на якийсь короткий час, як нам тоді здавалося, над однією шостою частиною земної суші нависла тягуча драматична пауза, – так ніби Всевишній заходився роздумувати над прийдешнім цього новітнього вавилонського стовпотворіння, міркуючи, як йому розпорядитися долями мільйонів непоправних грішників, заблукалих у просторі і часі і неспроможних скористатися найдорожчим благом, подарованим людині з Його милості – благом свободи мислі і свободи вибору; той погідний і сумирний ранок на блаженного Спаса, як згодом з'ясувалося, насправді брутално і нещадно переламав час навпіл, і з нього, власне, почалася новітня епоха, започаткувався новий переділ світу і новий, власне, порядок у світі, зловісним – і провісним – знаком якого за десять років стануть палаючі вежі-близнюки, і за яким право сили знову, як це вже неодноразово траплялося в історії, постане над законом і над силою права; тоді ми про це, звісно, аж ніяк не здогадувалися, бо думалось зовсім про інше, про смиренне, адже на помежів'ї літа з осінню завжди трохи сумно; так ніби швидкоплинне барвисте свято скінчилося, і наперейми, невблаганно насувається час клопітких буднів, – нехай підсолоджені маленькими радіощами, кучими втіхами і втішаннями, хлипкими перемогами, проте неодмінно обтяжених перманентним неспокоєм і щоденними турботами про малоприємне, що накочується, хвиля за хвилею, не даючи спокою ні вдень, ні особливо вночі; отож нам, убогим і заслпленим, здавалося, що ось ця сіра заяложена химера, а чи сяюча прірва – це і є сенс тлінного буття, і так триватиме вічність, і не існує інших сценаріїв, окрім написаних ареопагом недосяжних безсмертних, котрі все знають і вирішують з висоти своїх захмарних олімпів; ніхто з нас досі не тямить, що ж насправді сталося тоді і чому так трапилося; зрештою, хіба міг хтось бодай уявити, що химерна ідилія обірветься – несподівано, раптово – одного погожого ранку, звичайного ранку в середині серпня, останнього місяця літа, коли передосіння прохолода ночі буде танути під сонячними променями, а спекотний полудень ще нагадає про скороминуще літо, і так може тривати ще тиждень, може, два, але все ж непомітно кожен ранок ставатиме прохолоднішим, а спека дня щодень стухатиме, поступаючись осінній прозорості і підкоряючись невідворотному завершенню чергового акту провидіння; так от, казали, що на печерських пагорбах того ранку стояла тиша: дивна і насторожена, як тонко вібруюча, натягнута на високих небесах струна; десь знизу, від Дніпра, від Лаври, чувся віддалений тривожний передзвін, що спазматичними ковтками злітав у прозорому тягучому просторі і покірно лягав на обвислі і розімлілі від втомленого літа узвишшя, вкриті висохлою і поруділою під нещадним серпневим сонцем травою; здавалося, ніби звичний ранковий гамір напівсонної провінційної столиці набув особливого акустичного відтворення, розклавшись, на тлі віддалено-мерехтливого звучання церковних дзвонів, на тони і октави фантазмагоричного концерту з гуркотінням автомобільних двигунів і виттям клаксонів, шурхотінням шин об асфальт і вищанням гальм, а ще приглушеною поліфонією людських голосів, сміху, вигуків, лункого перестуку підборів, дитячого плачу, звуків музики, що подекуди долітали з прочинених вікон, – усього, з чого складається повсякденний звуковий супровід вуличного життя мешканців будь-якого великого міста; певно що міський гамір того ранку майже нічим особливо не відрізнявся від вчорашнього, чи позавчорашнього, хіба що на вулицях, незважаючи на початок тижня і близьке завершення літнього сезону відпусток, виднілося менше перехожих; можливо, вони були надто заклопотані чи стурбовані; дещо незвичним, певно, видавалося похвалення біля газетних кіосків; городяни, здається, частіше запитували ранкові газети, хоча в понеділок з усіх газет в кіосках однієї шостої частини світу можна було придбати лише одну свіжу – найголовнішу, найправдивішу, яка виходила щодня і яку в обов'язко-

вому порядку мусіли читати всі свідомі і класово стійкі громадяни, нібито посвячені в таємницю престолу сатани, в якому лежали червоні моці сакральної мумії – тієї, якої не прийняла земля і котра засохлою робітничо-селянською святинею лежала в скляному куленепроникному саркофазі в мілкому підземеллі триметрової глибини на центральному манежі столиці імперії; хтось потім розказував про групи військових патрулів, що наче з'явилися в центральній частині міста ще вдосвіта, відлякуючи ранніх перехожих; щоправда, інші заперечували ці чутки, при цьому казали про озброєні групи насуплених міліціантів, котрі чатували поблизу будинку парламенту; втім, хоча й навряд чи щось особливо змінилося в місті того звичайного серпневого ранку, проте урядовий квартал дивував настороженою і відлякуючою німотою, і тут стояла незрозуміла тиша як передчуття того, що станеться – відсторонений шум великого міста долітав оддаліки знизу приглушено, притлумлено, так ніби якийсь звуковий бар'єр, якась невидима перетинка відслонювала сірі й похмурі адміністративні споруди від гамору нижніх залюднених вулиць і провулків; ми могли лише здогадуватися, що коїлося того ранку за товстими мурами у високих кабінетах мовчазного і безлюдного урядового кварталу, але вже перед обідом у супроводі кількох автомобілів охорони у двір головної будівлі провінції заїхала чорна довготелеса «Чайка» з лискучими боками, а трохи згодом – ще кілька «Волг» такого ж традиційного чорного кольору; на цей час уже все місто насторожено притихло в очікуванні, бо щогодинні випуски теленовін сповіщали про щось неймовірне: бліді і перелякані ведучі схвильованими голосами, заїкаючись, лепетали про неможливість міченого за станом здоров'я керувати імперією, і про надзвичайний стан, необхідний для наведення порядку і подолання кризи, хаосу і анархії; вони верзли про вимоги трудящих вжити найрішучіших заходів з метою недопущення сповзання в прірву; здавалося, ніби на наших очах розгортається театральна вистава, такий собі театр сюрреалістичного (соціалістичного) абсурду, і нам пропонувалося стати чи то глядачами, а чи й учасниками цього незрозумілого і гротескного вертепу, і була пауза, що тривала якихось кілька трижовжних і нестерпно довгих годин, поки пройшло невидиме людським очам, але незримо відчутне німотне заціпеніння в господарів високих кабінетів на печерських пагорбах; так ніби хтось недосяжний і всевидячий на горніх небесах щосили натягнув тятіву лука, чекаючи на миттєвість, визначену поза цим світом – грішним світом лукавих і мізерних двоногих створінь, котрі, перш ніж перейти в тлін і прах, силкуються, слабкі й нікчемні, зрівнятися з богами, вибудовують розкішні хатинки-палаці, складають, гріючись у хлипких променях облудного блаженства, лискучі папірці у потаємні сундуки і скрині, приміряють на себе, зухвало ставши на плечі згорблених ближніх, все нові й вищі крісла й табуретки; проте настає час, і потаємна драбина, що веде в підземні сховища багатств, несподівано ламається під вагою їхнього тіла, і вони захлинаються мерзенним металом, що стає впоперек здушеного горла, заслоняючи білий світ, і відходять, убогі духом, спроквола й непомітно, як сніг навесні, як скошена трава, як вранішній туман; відходять покірно в небуття; і що важать похоронні вінки яскравих барв на дорогих гробах і громіздка церемоніальна пишнота їхніх випровадин по той берег каламутного Стіксу, коли пам'ять про них – як потовчені черепки, як вицвіле, зблякле під сонцем і сперізане дощами осіннє поле? бо що є насправді бляшане золото-срібло світу цього, набуте в трудах світлих чи обладках темних? – марнота; і що є химерна влада земна в очах Господніх, на долонях Господніх? – марнота і ловлення вітру; ось чоловік, здавалося б, всесильний і всемогутній, вельможного слова якого дослухаються і прямого погляду якого бояться як вогню, і царства якого лежать на півсвіту, аж ось приходить мить, і стає він, дотепер всевладний і поважний, перед очима Його, і стає безпомічним і голим-босим як немовля, самотнім як перст, як лист одинокий беззахисний в люту пору, в час випробувань; тоді кольори світу втрачають принаду, і погожий серпневий полудень, непоручно застигли, враз постає в іншому, чорному і потойбічному світлі, так ніби враз зсунулась зви-

чаєна дійсність, і за стіною туману, холодного й густого як важкий і набряклий цивілізаційний смог, зримо проступають фантазмагоричні обриси іншої реальності; це таки насправді відбувалося з нами? і що ми відчували тоді – в момент несподіваного переходу через оповитий сизим і кошлатим клоччям туману міст над рікою часу, берегів якої не було видно? що ми полишали, втомлені перманентною демонстрацією обов'язкової радості, на тому закіптюженому, покритому пилом безнадії глухому березі, де так голосно співали облесливі і обпатрані солов'ї, а чорні похмурі тіні стояли назирці, заглядаючи з-за лівого плеча і нашіптуючи солодке плетиво моторошних ілюзій? на відстані неспокоїного часу снуються видава гротескні і облудні, долинають бравурні відзвуки мажорних маршів і легковажних заялжених пісеньок, відгомін гортанних криків з поля бою, на якому ми були ритуальними жертвами, покликаними слухняно лягти на дно силосної ями задля великої мети; по той бік мосту ми залишили реальність абсурду: сіру концтабірну дійсність, освячену іконостасами членів і кандидатів у члени на безкінечних парадах, пофарбованими в червоний моторошний колір трибунами для депутатів трудящих, довжелезними столами-президіями з неодмінними серпами-молотами і зловісними знаками люцифера, всесильну поліцію думок, фальшиві п'ятирічки, облудні соціалістичні змагання, ідейних ідіотів і стервозних мерзотників, німих і сліпих рабів, прикутих до колгоспних галер, безкінечну брехню про рівність, братерство і щастя, пантеон героїв-зарізяк, братські могильники для безіменних жертв терору і війни, дострокові виконання і перевиконання плану, грізні паради із зловісно вишкіреними до небес диявольськими ракетами, ритуальні, двічі на рік, демонстрації вірнопідданства на центральних площах усіх міст і містечок, зловісно-монструальну родіну-мать над Дніпром з загрозливо здійнятим мечем, і – понад усім цим, на всі боки, до найглухіших околиць імперії, всюди, куди сягали отруйно-жовті сатанинські промені з головної вежі гігантського концтабору – масовий, гіпнотично-летаргійний, всезагальний, нестримний, колективний, суцільний, повальний сказ; ми не здогадувалися, що саме того погідного серпневого ранку, коли дзвони в церквах блаженно благовістили мир і спасіння для душі, і коли ми, не оглядаючись, поспішно залишали той берег, і тривожне мовчання небес слугувало нам за супровід, а втомлене сонце світило нам у згорблені спини і заціпенілі потилиці, – саме тоді, того меланхолійного ранку, починався великий і тяжкий, завдовжки в століття, перехід у тривожну невідомість; слабкий чоловік, адже знаджується на лукаве мерехтіння солодкої примари, на невловиму тінь від диму, на стежку звивисту, що веде на глухі манівці, дарма що стежка протоптана-перетоптана, і тінь безслідно розтане, коли прийде час, визначений зарання, бо диявол завжди спокушає свободу; насправді ж, як згодом з'ясувалося, все почалося ще напередодні, в неділю, коли, після таємної наради змовників у передмісті імперської столиці, в усі напрямки були негайно розіслані за-секречені циркуляри з оповіщенням про зміну влади в державі; вже тоді ходили чутки, начебто мічений намагався, домовившись із змовниками зі свого найближчого оточення, вберегтися від цілком прогнозованих сценаріїв саморуйнації імперії, необачно закладених його псевдодемократичними фантазіями; проте miracle потішного заколоту, котрий, можливо, спершу задумувався міченим як шанс вийти сухим із води, за час його тимчасової відсутності (коли він розслаблено, з насолодою легковажного плебея плескався в теплих чорноморських хвилях, забувши про численні уроки історії на подібні теми) виріс до небезпечних масштабів, швидко перетворившись на реальний план грандіозного дворцевого перевороту, який мав би кардинально змінити становище в країні, з тим щоб на зміну ліберальствующим політрукам прийшли харизматичні і суворі червоні генерали і безщадні до ворогів режиму чекісти – ідеологічно стерильні спадкоємці кривавого тирана, котрі обіцяли негайно всіх ошчасливити, заморозивши ціни і замовивши чверть мільйона наручників для тих, хто не захоче бути ошчасливим; підступний почет переграв свого ослабленого і кволого володаря, впродовж двох-трьох днів встано-

вивши контроль над армією і поліцією думок і замкнувши титулованого в'язня, публічно оголошеного важко хворим і немічним, на його розкішній кримській дачі, відрізаній від зовнішнього світу морем, густим сосновим лісом вперемішку з ялівцевими чагарниками, і оточеній кількома ярусами вже фактично непідвладної йому охорони у складі батальйону червонопогонників і групи вишколених гебістів – без можливості зв'язку із сора́тниками (а чи були вони тоді в нього?) і без будь-яких шансів вплинути на перебіг подій; мічений потім розказував, нібито про події тих кількох днів він, бідолашний, довідувався зі старого приймача, випадково знайденого ним на горіщі палацу, проте це могло бути ще однією красивою казочкою від цього неперевершеного пасталакала; зрештою, він і сам згодом обмовився, що всієї правди про ті дні ніхто і ніколи не дізнається; можливо, це слугувало ще одним підтвердженням існування якихось змов і провадження таємних перемовин за його участі напередодні перевороту, і таким чином мічений фактично зізнався у власній безпорадності і в тому, що на якомусь етапі змови ситуація вийшла з-під його контролю? втім, можливо, з ним від початку цієї каламутної історії грали в темну, однак у гурту заколотників не вистачило сміливості довести задумане до кінця; принаймні, лебедине озеро могло виявитися красивою увертюрою до справжнього, а не опереткового військового перевороту, проте в дійсності знаменитий балет чайковського став знаком безсилля, символом провалу заколоту; пізніше хтось із журналістів писав, буцімто пропозиція самозречення, цинічно і нахабно озвучена під плескіт чорноморських хвиль одним із наближених міченого на таємній зустрічі надвечір у неділю, викликала з його боку шалену лють, котра змінилася безсилою істерикою і панікою; по суті, тоді він, певно, зрозумів, що партія програна, однак зізнатися в цьому – ні вчорашнім покірним васалам, котрі несподівано заговорили з ним мовою ультиматумів, ні самому собі – не мав сили; можливо, мічений, спрваджуючи непроханих гостей за поріг, здогадувався, хто ж насправді, за кілька місяців, вийде переможцем з цього бездарно зрежисованого театрального фарсу, і що його несподівані візаві, як і він сам, невдовзі будуть безжально зметені неблаганними вітрами історії на маргінеси як шлак, як відпрацьований побічний матеріал, і на авансцену вийдуть інші, новітні герої суверенної демократії? можливо, таки здогадувався, проте події розгорталися поза його волею, і вплинути на них він уже не міг; між тим, ближче до вечора того неспокійного і виснажливого серпневого понеділка, впродовж якого ми очікували арештів (зрештою, як потім з'ясувалося, арешти таки готувалися, і красива легенда про двісті п'ятдесят тисяч наручників, можливо, насправді і не була такою вже хворою журналістською фантазією), невидимий маховик, оте потаємне гігантське колесо історії, непомітне очам простих смертних, почало гальмувати – вочевидь, не одразу, але все ж, звиклі до нещадної класової нетерпимості режиму, котрим арешти і репресії використовувались як спосіб вирішення будь-якої проблеми державної ваги, ми спершу насторожились, чекаючи найгіршого, проте час ішов, година спливала за годиною, а арешти не починалися, біля головної будівлі поліції думок неподалік собору було пустельно як ніколи, а урядовий квартал відлякував німотною пусткою, так ніби його господарі полохливо позачинялися в своїх високих кабінетах в очікуванні розв'язки драматичного дійства; зрештою, так, певно, і було, хоча досі достеменно не відомо, що ж насправді відбувалося впродовж того дня за товстими стінами будинку під куполом з серпами і молотами на фасаді, про що говорив під час зустрічі за щільно зачиненими дверима блідий як смерть головний намісник провінції з делегацією високопоставлених візитерів на чолі зі схожим на розжирілого старого кнуря генералом, до чого готувався? тоді казали, що його влаштував би будь-який сценарій за умови збереження особистої влади, а тому він, як молодий, але вже тертий лис, хитромудро вичікував попутного вітру, одним вухом слухаючи в своєму кабінеті вмовляння накуплених відвідувачів щодо необхідності наведення жорсткого порядку і негайного здійснення арештів, а іншим уважно пеленгуючи кожну, бо-

дай найменшу вісточку з білокам'яної столиці імперії; вже ближче до вечора того неспокійного виснажливого дня, в час, коли подовшали тіні і червоний диск утомленого серпневого сонця опустився за принишклі будинки західних околиць, містом, ніби змії, поповзли чутки про війська, що нібито рухаються з кількох боків до столиці; пізніше, вже після того як все скінчилося, хтось із високих військових чинів у якійсь газеті підтвердив ці балачки, однак, за його словами, бронетанкова дивізія, постоявши в очікуванні наказу і так і не отримавши його, начебто повернулася в казарми; при цьому хтось, здається, сам бачив довжелезну колону наїжачених танків у соснових лісах за Дарницею, інші розказували про чотири військових гелікоптери, котрі пізно ввечері сідали на аеродромі в Борисполі; казали, нібито десантники з гелікоптерів, що прилетіли з-під Ростова, уночі штурмуватимуть будинок парламенту і братимуть під арешт опозиційних депутатів, які там забарикадувалися; подейкували, начебто арешти вже почалися, при цьому пошепки і багатозначно натякали на тридцять сьомий рік, бо занесена з-за бугра зараза гнилої демократії і патлаті педераста погублять велику державу, відтак треба садити і не зволікаючи розстрілювати всіх, хто багато базикає, підриваючи основи; ще хтось на власні очі бачив, як голова парламенту (чи то пак головний намісник провінції; це шизофренічне роздвоєння, ця сліпа короткозора невизначеність, це тухле зерно, кинуте в затруєний червоним сказом ґрунт, згодом стало призвідцею тяжких драматичних наслідків, відтак стигми родової травми державности дедалі більше гноїлися і гидко смерділи, аж поки, за чверть століття, бурхливо прорвали застоююю кров'ю) разом з куратором таємної поліції думок і кількома офіцерами поспішно сідали в Борисполі у військовий літак, що тут же хутко злетів у східному напрямку; при цьому інші пліткували про секретну нараду в кабінеті голови парламенту; хтось потім розказував, що вся обслуга цього до недавня середньої руки партійного бонзи, котрий за чударнацьким збігом обставин несподівано опинився в кріслі першої особи провінції, давно була завербована метрополією і невідступно стежила за кожним його кроком, і єдиним захистом, на який він міг покладатися, був його іменний пістолет, котрий чи то лежав у шухляді письмового стола, а чи він носив його у внутрішній кишені піджака; втім, чи міг бути вільним у своїх вчинках намісник провінції, вискочень партійної монополії, і чи була аж така потреба відстежувати кожен крок того, хто сам радий прислужувати високим хазяям віддано і слухняно? зрештою, як згодом з'ясувалося, нарада таки відбулась, проте насправді так і залишилось таємницею, про що саме за щільно зачиненими дверима говорив господар кабінету з насупленими візитерами (їх привів суворий генерал-сталініст із кухонним прізвиськом і з ідейно-вольовим обличчям, на якому врочисто читалася перманентна і нещадна класова ненависть, перемішана з так і не реалізованою химерою неминучої пролетарської а чи військової диктатури); принаймні, ніколи пізніше той, на кого несподівано звалився тягар відповідальності за прийняття рішень, про це детально не розповідав, обмежуючись обтічними фразами про свої мудрі державницькі намагання зберегти спокій трудящих і порядок у республіці; втім, у пізніших спогадах окремі учасники тієї розмови сходились на тому, що господар кабінету, зіславшись на якісь формальні причини, як-от конституція і закони, не пристав на пропозицію генерала і кількох військовиків оголосити надзвичайний стан і негайно почати арешти; казали, що він довго і плутано розказував їм про необхідність діяти зважено і розсудливо; генерал не криючись зневажливо плював у підлогу і скреготів зубами, але не наважився відкрито йому заперечувати – насправді ніхто не знав, якою буде розв'язка скандального гостросюжетного спектаклю, і за що завтра стинатимуть голови; між тим, увечері того дня основна пропагандистська телевізійна програма імперії транслювала розмову з намісником; певно, він мав би привселюдно демонструвати свою підтримку заколотникам і закликати до визнання їхньої влади; проте цей хитрий лис за кільканадцять хвилин розмови з журналістом так і не сказав нічого виразного, а натхненно плів якісь нісенітниці і небиліці про трудовий

ритм і стабільний трудовий і політичний пульс життя, котрий, мовляв, б'ється у відповідності з ситуацією, яка склалася, а ще, скорчивши розумну гримасу, теревенив про необхідність осмислення того, що відбулося; слухаючи ці заплутані словеса з телевізійних екранів, ми не знали, як їх сприймати – чи як капітулянтство перед заколотниками і визнання їхньої влади як законної, а чи навпаки – як демонстрацію такого собі ризикованого вольтер'янства в очікуванні появи озброєних солдатів, котрі будь-якої миті могли вдертися до кабінету і поставити його обличчям до стіни; зокрема, намісник придумав сакраментальну в своєму філософському фаталізмі, чи, можливо, в буддистській обтічності фразу: мовляв, те, що відбулося, воно мало відбутися; чи це добре, на його думку, а чи погано – ми з його слів тоді не зрозуміли, здогадуючись проте, що цей кабінетний лис зачався й вичікує, в якому напрямку зрештою подує вітер перемін, щоб вчасно напнути вітрила, а не опинитися на узбіччі в дурнях; казали, що того дня він пив коньяк замість води і часто витирав спітнілу потилицю й бліді щоки зім'ятим носовиком, – певно, змокрілою спиною і добре розвиненою чуйкою тертого-перетертого чиновника здогадуючись, що, ось, нині, саме цього дня і, можливо, наступного, вирішується питання кардинального характеру: питання влади; в імперії це питання дуже часто означало вибір між свободою і в'язницею, а ще – між життям і смертю; так, помилка цілком могла коштувати життя чи принаймні ретельно будованої впродовж кількох десятиліть кар'єри, коли йому доводилося, дбаючи про ідеологічну стерильність, пізнавати непросту науку віртуозного повзання сухим між крапельок, тим часом як хльосткі колючі дощі вперемішку з немилосердними градами і жорстокими буревіями нещадно шмагали зігнутому заляклу спину і змокрілий від щоденного обережного плазування між високими кабінетами загривок; саме в ті години, коли буденний серпневий вечір опускався на пришиклі дніпровські схили, і група насуплених мовчазних чоловіків, а з-поміж них кілька військових з великими жовтими зірками на погонах, похапцем покидали його кабінет, у метрополії вирішувалося сакраментальне питання існування однієї шостої частини світу, а зокрема і його шкурного майбутнього як одного з відданих її слуг; хисткий престол, а з ним і вся гігантська монолітна конструкція, зведена, здавалося б, навічно, несподівано і підступно захиталася, – так ніби доквілля пішло шкереберть у якомусь несамовитому оскаженілому танці руйнування основ світобудови, і монотонно-невизразне, каламутне, проте звичне, усталене буття почало несподівано розпливатися під ногами, перетворюючи нібито донедавна ще твердий ґрунт у розквашену калапецю; справді, туманні, кволі контури майбутніх метаморфоз ми сприймали як провісники якогось невизразного, але чомусь неодмінно щасливого майбутнього – не діждавшись обіцяного раю змєного від парторгів-чекістів – ідейно гартованих муштрою, проте вже з опасистими черевцями і з масними, ласими до звабливих і солодких перспектив очицями, ми відтак, за патерналістською звичкою, одразу повірили в нову редакцію раю від випущених із тюрем і таврованих як екстремісти і горлорізи політ'язнів з сторожкими очима, а ще від невдах, викинутих режимом на задвірки, декларативних крикунів і задержуватих гнилозубих вихватнів у стоптаних капцях, котрі під пронизливо-пильними поглядами виморених службою за покликанням стукачів, що ховалися в натовпі, хутко спиналися, стаючи навшпиньки, на заплівані трибуни; нашвидкуруч заліпивши їх синьо-жовтими полотнищами, вони прикривали ними червоне облізле шмаття і закликали до чергових пришествь; контури нових часів віднедавна проступали як свіжа кров крізь бинти, матеріалізуючись то в довжелезних чергах за хлібом-м'ясом-ковбасою-горілкою-туалетним папером, то в появі якихось незнаних досі кооперацій з вправними вчорашніми інженерами і меткими як молоді в'юни комсомольцями, в якихось незрозумілих затаєних бродіннях у заводських цехах і в головах дотепер смиренного і покірного пролетаріату; нам здавалося, що скасування цензури і поява в книгарнях книжок, зі сторінок яких ми, голодні до свіжих знань, прочитали страшну драматичну правду про червоних сатаністів, неодмінно

приведе до негайного поліпшення життя, і голодні стануть ситими, а ситі – добрими й щедрими; втім, звична картина поступової і неухильної деградації й нестримного словзання похилою площиною донизу в комплекті з давно обіцяним благоденством враз поступилась перед новим і незвіданим прийдешнім, котре одного серпневого дня несподівано увірвалося в наше життя разом із страшними у своїй незворушності танками на околицях отетерілої столиці і химерним лебединим озером по телевізору; чи відчував він у тому зіщуленому стухаючому надвечір'ї, напередодні майбутніх катаклізмів, своєю враз закаменілою спиною глуху, аж лунку самотність у цьому порожньому й незатишному кабінеті – після того як понурі візаві покинули його і за ними зачинилися двері? чи стримував зрадливе тремтіння під колінами, коли, обезсилений паралізуючим страхом, приречено сідав на холодний унітаз, щоб бодай так полегшити гнітючий стан невідомості перед неминучим прийдешнім днем, який неодмінно наступить завтра вранці, готуючи нові випробування, бо ж доведеться-таки приймати рішення – інакше за нього це зроблять інші! чи рятувало його півпляшки коньяку без закуски перед візитом настирливої журналістки з метрополії? зрадливій обслузі він не вірив і знав, що продадуть не задумуючись, при першій же нагоді, як тільки посковзнетесь, ще й тихцем підштовхнуть ззаду, і говорити треба так, щоб почувли й побачили там, нагорі, у білокам'яній, де сльозам традиційно не вірять і безжально стинають голови не вагаючись; говорити, закручуючи словеса так, аби твердошій патриції не сумнівалися в тому, що він – слухняний пес, їхня надійна опора і государеве око, проте щоб і не спалити мостів у тутешньому затхлому болоті довічної і проклятої невизначеності, якої він боявся і де давно навчився таїтися і не довіряти нікому, бо довкола аж кишить солодкавими підлабузниками і слизькими холуями, а час непевний і лукавий, і оступитися – втратити нажите десятиліттями покори і демонстрації плебейської відданості тут, де земля перманентно вагітна одвічним неспокоєм і просякнута якоюсь незбагненною сумішшю волячого терпіння і відчайдушного, бунтівного вільнодумства, і де могили й кургани багатозначно і загрозливо мовчать, а зігнуті посполиті уникають погляду і вкрадьки шепочуться за спиною, і де розтерзані шляхи, покриті сірою порохнявою часів, ховають засліплену і непростенну пам'ять про кров четвертованих, розтертих в табірну пилюку, виморених у пекельних жорнах, киплячу пам'ять про непокору і помсту; тепер, на відстані років, події тих трьох днів у серпні нині згадуються як окремі фрагменти вражень, можливо, як такий собі вже значно подаленілий у часі дивний мікс, фантазмагоричне інтермеццо, строкатий калейдоскоп, що в ньому реальні події перемішалися з надуманими, витвореними зрадливою пам'яттю або ж химерною спотвореною уявою, – зрештою, як і все, недосяжне в часі і покрите пізнішими нашаруваннями різноманітних подій, спогадів, тривоги, куцих радощів і якихось малозначних подробиць – так, що нині вже й важко розрізнити, що тоді відбувалося насправді, а що нам привиділось у мерехтливому мареві нескінченних днів і ночей, у бурхливій веремії дивовижних і драматичних okazій, які сталися потім – з нами, довкола нас, з країною; впродовж якогось часу, – можливо, протягом кількох років перед тим як усе почалося, буквально за два – три роки, багатьох з-поміж нас переслідувало бентежне відчуття, що заштрихована в невиразно-сірій барви епоха, в якій ми жили, загрозливо тріщить і починає нестримно розламуватися надвое як велетенська крихка брила; втім, нам усе ж здавалося, що повільне і марнотне перетікання часу без якихось змін і потрясінь триватиме довго й марудно, а нам на задвірках уготовані місця для статистів, безсловесних глядачів цього малоцікавого й нудного спектаклю, де підстаркуваті актори на зачовганій, зі слідами засохлої крові, бетонній сцені, обладнаній під примарні олімпи, шамраючи вставними щелепами і бавлячись казковими ядерними чемоданчиками, безталанно і приречено грали ролі захмарних небожителів; ніхто з нас, пригнічених сірою і шкарубкою попоною невиразного дійства, вочевидь, не міг передбачити, що драматична розв'язка наступить так різноч. несподівано і швид-

ко, і немічних, знезямлених, тяжко страждаючих старечим безсиллям акторів з тремтливими руками дуже скоро на сцені замінять якісь темні заїкуваті заїди-пронири – випадкові опереткові персонажі з каламутним минулим, невиразні особи без біографії і рефлекторні меткі підгавкувачі, котрі, спершу затинаячись і нещадно фальшивлячи, але при цьому щодалі щільніше вживаючись в ролі, продовжать цей містечковий спектакль з дешевим бездарним лібрето; драматичне провисання над сліпучо сяючою прірвою тривало три дні, щоб завершитися несподіваним похороном ніким не оплакуваного велетенського червоного монструального чудовиська, котре віддало кінці не приходячи у свідомість, і на хижо розпанаханому розломі, неочікувано, ще коли згіджений усіма труп не схолонув, явити в будинку під куполом народжене чудовиськом перед смертю поспіхом як викидень слабосиле породілля – на тонюсінких ніжках, з викривленим дефектним хребтом і сплющеною від кармічного безпам'ятства головою; ми тоді й не здогадувалися, що новонародженому, зважаючи на тяжку родову травму, доведеться пройти драматичні, криваві випробування довжелезним, завдовжки сто років, колом самотності, – перш ніж ноги його зміцніють, руки і груди наллються силою, а в голові проясниться; тоді ж, коли ми щойно вийшли із зловісних концтабірних воріт назустріч жахкій невідомості, серпнева ніч з п'ятниці на суботу була нібито звичайною, як і попередні, і погожий сонячний ранок не обіцяв кардинальних метаморфоз; вулиці нашої столиці жили своїм повсякденним гамірним життям, хоча при цьому в урядовому кварталі стояла незвична, якась аж трепетна і лунка тиша, – так ніби господарі високих кабінетів уже знали, що мусить статися, а відтак чекали свого часу; ніде ми не бачили танків чи озброєних патрулів, над містом не літали військові гелікоптери, ніхто не стріляв і не арештовував небезпечних інакомислячих чи бунтарів; щоправда, і традиційні бунтарі, здається, в ті дні поховалися, за винятком гурту якихось кволих мітингувальників на майдані, котрі зібралися, аж по обіді третього дня, коли все наближалось до очікуваної розв'язки; втім, кілька сотень смирних замріяних громадян, що зійшлися докупі в кутку майдану для того, аби помахати руками, аж ніяк не справляли враження непокірних бунтарів, бо галасували, як завше, ритуально і завчено; ще казали про окремі збориська неспокійних громадян у кількох великих містах на захід від столиці з категоричними вимогами захистити демократію в імперії, подейкували про божевільного молодика-журналіста в якому там провінційному місті, котрий, нібито начитавшись Хемінгуея і Маркеса, самотужки, бідолоха, вирішив боротися за правду, розклеюючи на стовпах листівки з закликами негайно чинити опір хунті; зрештою, романтики з числа інтелігенції, а з-поміж нас таких тоді було чимало, попри свою безпечну наївність і короткозорість, все ж, здається, відчували фатальну неминучість змін, і вже коли в суботу вранці в будинку під куполом зійшлися депутати, довкола, ніби за командою, почало збиратися шумне і галасливе багатолюдне юрмище з синьо-жовтими і червоно-чорними прапорами, що ними розмахували над натовпом активісти з числа дозволених режимом демократичних партій; був день суботній, п'ятий день після Спаса, і ми, зібравшись біля будинку під куполом, чекали чуда; втім, як з'ясувалося згодом, чудо явилось, але було воно нічним, закулісним і аж ніяк не божественного походження, а рукотворним; грандіозні, з несподіваною і вражаючою зміною декорацій, катастрофічні для імперії потрясіння в метрополії спонукали негайно шукати порятунок тутешніх червоних патрициїв, тяжко занепокоєних загрозою появи нового, агресивного і непередбачуваного хазяїна імперії – замість ураженого дефектом нетримання влади слабкого і, як виявилось, не здатного на велику кров міченого; меткі журналісти вже наступного дня довідалися про таємну, в ніч з п'ятниці на суботу, нараду за непроникними товстими мурами в монументальному будинку з колонадами і гігантськими кавінними кулями перед входом – в будинку, зведеному в найлютіші роки правління кривавого Торквемади як армійський штаб для реалізації ідеї світової революції на західному напрямку; власне, учасники тієї наради, здається, особливо й не

таїлися, адже грандіозна історія в ті неспокійні дні писалася Господом на коліні і нова неймовірна реальність ще тільки народжувалась, її невиразні контури і форми виглядали як фантоми, відтак межі дозволеного визначалися залежно від форми провінційних патриціанських хребтів і ступеня переляку їхніх носіїв; отож, коли вже стемніло, кілька сотень чорних блискучих персональних «Волг» з'їхалися до будинку з гігантськими камінними кулями, заповнивши невелику площу і перегородивши не таку вже й широку вулицю на під'їзді; зараз уже й важко з'ясувати, чи комусь із наших вдалося тоді потрапити на нічне зборище колоніального істеблішменту, але балачки про його перебіг вже наступного ранку поширилися містом і далі в голодну до пліткувань і чуток провінцію; мовляв, тутешній ареопаг, попри класову солідарність з одвічними ідеологічними братами зі спільної колиски і гуртове ідолопоклонство, ухвалив історичне рішення порвати з метрополією – заради збереження влади і уникнення розповсюдження небезпечної бацили демократичної контрреволюції; згодом один із їхніх ідеологів-ревізіоністів у якійсь бульварній газетці хвалився, що вони таки не помилилися, категорично рвучи класову пуповину, адже метрополія відтак втрачала можливість контролювати в нашій провінції заводи, фабрики, природні копалини, земельні латифундії – все це, згідно з нічними домовленостями, дуже скоро мало перейти до рук місцевих патрициїв і казково збагатити їх; зрештою, саме так і сталося; поки ми, радісні і наївні, водили вільні хороводи в шароварах під калиною і тишилися піснями про славне козацтво, вони тихцем по кутках рахували гроші і ділили жирні статки; тоді ж, коли насуплені гості, виходячи з авто, один за одним поспішали зникнути за масивними вхідними дверима будинку з колонадами, довкола стояла тиша, мертвотна гнітюча тиша, порушувана лишень приглушеним шерхотінням шин, гальмуючих об бруківку; десь знизу, з-поза урядового кварталу, чувся віддалений гомін великого залюдненого міста – там тривало сіре повсякденне життя в його дотепер незмінних координатах і вимірах; там громадяни, ще не призвичаєні до бунтів і непокори, смиренно і завчено чекали будь-якого сценарію; тим часом на тлі хутко темніючого овиду з високого даху дивовижного будинку по той бік площі досі небачене паломництво незворушно споглядав чудернацький застиглий пантеон довгошійх неземних потвор, огидних зміїв, застиглих гігантських жаб-ропук, змізернілих слонів і носорогів, з якими дисонували кілька вродливих античних німф верхи на вусатих флегматичних дельфінах; оригінальну композицію безпосередньо перед будівлею символічно вивершував закамений поєдинок благородного орла з хижою пантерою; цей поєдинок триває вже друге століття, однак переможець двообою дотепер не визначений; хтось скаже, що в тому є певний містичний знак, і що знаменитий архітектор, втілюючи свій сокровенний задум, заздалегідь передбачив похмурі сюжети й химерні сценарії, що народжуватимуться в чиїхось головах поруч, за якихось кількадесят метрів від його потворно-красивого готичного дітища; хтозна, чи не забагато темної містики пов'язано з місцевими пагорбами, але саме тієї серпневої ночі ще вчора фанатично віддані імперії її слуги раптом спромоглися на, здавалося б, абсурдне, парадоксальне рішення, результатом якого вже наступного дня, в суботу, стало проголошення в республіці свободи; ще зранку підневільна, колоніальна, ближче до обідньої пори провінція раптом – о, диво! – простим підняттям рук перетворилася в окремих, суверенний уламок імперії – під радісні вигуки і оплески нечисленних торжествуючих демократів у великій залі будинку під куполом і за мовчазної, зятятої згоди трьох з половиною сотень згуртованих таємною нічною змовою номенклатурних патрициїв, котрі – з журналістської ложі це було видно – особливих радощів не проявляли, а деякі з них виглядали розгубленими і, певно, не тямили, що сталося; чи існували інші ймовірні сценарії розвитку подій? чи могла історія на тому кардинальному серпневому роздоріжжі обрати другий напрямок, позбавивши нас геополітичної шизофренії і блукання манівцями? теперішні університетські мудрагелі ламають списи, намагаючись змоделювати можливі варіації, проте все даремно: прим-

хлива пані Клію, як відомо, не визнає умовних способів, відтак переписати чернетки, підгледівши у Господа єдино вірний шлях, уже не вдасться; імперія впала як старий трухлявий хлів, а на її руїнах постала сила, котра керуватиме молодою державою; і це була хижа і неситима номенклатура, котра неочікувано перетворилася з слухняних холуїв імперії в повносправних наглядців, а найпронирливіші, найметкіші з-поміж них трохи згодом почали навдивовиж швидко прибирати до липких рук дотепер нібито народні статки, котрі насправді, зрозуміло, народові ніколи не належали; навряд чи хтось із нас тоді над цим задумувався, бо прийдешнє уявлялося нам, певна річ, безхмарно-сонячним і досконалим, в якому всі люди почуватимуться неодмінно щасливими і від того навіть трохи блаженними; отож, у ту серпневу суботу, коли в будинку парламенту проголошували незалежність, на площі перед будівлею під куполом нас зібралось, мабуть, не менше як півсотні тисяч – такий собі гігантський галасливий і строкатий натовп з синьо-жовтими прапорами; ми гуртом, намагаючись перекичати один одного, співали про червону калину і про воріженьків, котрі згинуть, як роса на сонці, і відчували справді досі незвичний, дивний стан якогось хмільного, неймовірного піднесення, якогось колективного очманіння, фантастичне відчуття масової, нестримної вседозволеності – можливо, вперше за багато десятиліть ми відчули величезну гуртову силу, здатну протистояти хоч і значно ослабленій, але ще брутальній і нищівній силі влади; ми в натовпі відкрили для себе, що, виявляється, можна виходити за межі дотепер дозволеного – якщо гуртом, якщо нас багато, і при цьому влада, її люті сторожові пси на диво безсилі перед нами і насправді беззубі; дійсно, ніхто не зважав на міліціантів, котрі смироно стояли, приперті натовпом до камінних стін будинку парламенту, ніхто не ховав обличчя перед особами з каламутними очима, які бігали з телекамерами в натовпі під виглядом журналістів, а навпаки, сміливіші з наших навипередки намагалися щось голосно прокичати в роззявлену скляну пащечку; можливо, на провінційній околиці конаючої території концтаборів і кагебе це був перший масовий рецидив громадянської непокори, який згодом породив суспільний феномен, зашифрований у мітинговому слогані «разом нас багато, нас не подолати», а ще за десять років по тому спричинив криваві вуличні протистояння з озброєними опричниками тодішнього режиму і став призвідцею багатолітньої війни; чому згодом зникає ось це відчуття, це бажання великої гуртової правди? куди зникає світла і добра сила, здатна перемогти зло? натомість довкола і в наших головах починають нестримно плодитися вороги – переважно з числа тих, хто ще вчора, тримаючи прапор, стояв поруч на мітингу; натомість ніби чорні зміюки, розповзаються плітки, сварки, шириться злість, ненависть, підозри; зрештою, така собі всезагальна трепетна ейфорія, якась хвилююче і торжествуюче піднесення тривало кілька днів по тому – ми триумфували на мітингах і при цьому, безпечні, наївно чекали якихось змін – начебто хтось їх мусив би зробити для нас; певно, найбільші надії ми поклали на щойно звільнених з ув'язнення політичних дисидентів; ми слухали їхні виступи на мітингах і беззастережно вірили кожному їхньому слову – так ніби то не смертні з тяжко понівеченими долями і нерідко зламаними хребтами прийшли до нас, покинувши затхлі тюремні бараки, а бездоганні боги спустилися на грішну землю, аби навчити нас жити по справедливості й віддано служити вітчизні; боги говорили багато і здебільшого плутано, причому кожен із них казав свою правду і радив, як діяти; єдине, в чому сходилися колишні політ'язні – це в необхідності скористатися унікальним історичним шансом, аби позбутися імперських кайданів; ми голосними вигуками і оплесками підтримували будь-які почуті від них на мітингах слова і заклики, зрештою, як і патріотичні інвективи новопосталих трибунів з числа ліберальствующої інтелігенції, вишколеної колонізатором; тим часом високими кабінетами на печерських пагорбах, як згодом з'ясувалось, поширювалась паніка; перелякани господарі цих кабінетів, не тямлячи, що насправді відбувається, безпорадно чекали будь-яких, навіть найгірших, сценаріїв; тоді казали, що

кабінетний лис – той, на кого випадок поклав господній перст, – у ті дні страшенно боявся зважитися на кроки, до яких його в спину штовхала немилосердна історія; він, бідолашний, мав тоді, як казали, вкрай розгублений, стривожений вигляд, з ранку до пізньої ночі не виходив зі свого кабінету, провадячи безкінечні, по кілька годин на день, телефонні консультації з новим, суворим і нещадним господарем урізаної імперії; про що вони говорили, ніхто не знав, принаймні, про це не пліткували ласі потеревенити нишпорки-журналісти, хоча, зрозуміло, що ці розмови ретельно прослуховувалися спецслужбами, непідвладними кабінетному лису; вечорами до його кабінету сходились наближені, і там допізна тривали таємні наради, які, кажуть, нерідко переходили у суперечки а то й голосні сварки; це тепер, з висоти десятиліть, нам нібито все зрозуміло – хоча ми й досі навряд чи знаємо всю правду про ті неспокійні дні – тоді ж, коли стрімко ламався час, з кількох слизьких доріг необхідно було, вислуховуючи нашіптувачів і ризикуючи потрапити в немилість до тих, хто сльозам не вірить, а безжально стинає голови за непослух, обрати якусь одну і не помилитися, бо ціна помилки могла коштувати не лише крісла, а й живота, при цьому час на прийняття рішень іноді стискався до кількох годин, а перспективу затуляв густий туман; відтак тодішні події в нашій провінційній колонії, котра враз стала незалежною державою, певно, зовні комусь видавались хаотичними і справді нагадували траєкторію молі; так починалася нова епоха, і знаки нових часів поступали ніби тіні під світлом місяця, але це було поки що фасадним ковзанням на хисткій поверхні; пласти злежаного, втрамбованого століттями, просмерділого потом і зцементованого кров'ю багатьох поколінь цивілізаційного гумусу залишалися неторканими; ця земля одвіку вагітна тривожним неспокоєм і непослухом, затятим одчайдушним бунтом, проте рабський дух покори впродовж останнього віку – найстрашнішого, найбезжальнішого – переважав, бо дозволяв вижити, вціліти в немилосердних катаклізмах, кривавих м'ясорубках, жорстоких бійнях; від червоного молоха можна було втекти, глибоко зарившись у смердючу нору плебейства, пристосуванства і холодного страху: втім, втеча рятувала далеко не завжди; пекельні червоні сатаністи діставали повсюди – не рятувала ні поважна професорська тога, ні високий кабінет з видом на печерські пагорби, ні нужденний, голодний, загублений в глухих болотяних нетрях хутір; зловісні біси, довгоруки й нещадні, з револьверами в руках і в облізливих шкірянках, зі скляними мертвотними очима приходили несподівано і здебільшого під покривом темної глухої ночі; посланці смерті гучно грюкали в двері і вимагали негайно відчинити; хтось знає, як гулко тріпоче серце і стікає крижаний піт від здерев'янілої потилиці уздовж хребта до змокрілих сідниць паралізованого жахом нещасного, і як дрібно тремтять руки і підкошуються ватні занімілі ноги, коли приречений на заклання впокорено йде відкривати двері для нічних непроханих гостей? – щоб, ніби вівця, смиренно потупивши голову, піти за ними в безпросвітну тьму і вже більше ніколи не повернутися, безслідно спопелитися прахом під свинцевим північним небом, розчинитися в ідкій лагерній пилюці, згнати безіменним гноєм за колючим дротом; так, рабський дух покори – невитравний для тих, хто тут, під п'ятикутним знаком червоного диявола, на безкрайніх просторах гігантського концтабору животів як сірий, безсловесний скот і дихав затхлим, смердючим повітрям нужди і звіри під недремним оком муштрованих вгодованих вертухаїв; рабський дух покори невитравний, бо на цій землі він пустив отруйні метастази і пронизав час, явивши вишколених під оперетковий політичний театр і салонний постмодерн новітніх нащадків слуг пільми – метких покрусів і вихватнів, розцяцькованих баламутів, чорноротих почвар і глянцевиx пахолків з гнучкими хребтами, пастеризованим нутром і кастрованими душами – гнилих усередині, але бездоганно заточених на бабло і брехню; вони ходять поміж нас, вони дивляться нам у вічі – то запопадливо, то насторожено обмачуючи поглядом; в їхніх захованих очах зачаїлося палюче, невігойне прагнення помсти; ми їх впізнаємо не завжди, бо така особливість куцої і нетривкої пам'яті людської – кров виси-

хає, рани зарубцьовуються, кості зростаються, безжальний молох часу зарівнює могили з землею, не лишаючи й сліду від невтолених пристрастей і драматичних сюжетів; лиш небо, сиве й вічне, незворушно споглядає заяложене дійство – зморена химерою життя людина ж бо не спроможна збагнути свого істинного призначення на долонях Всевишнього, і приречена довіку поневірятися між хмарами й землею, між світлом і тьмою, випалюючи зболене серце і гублячи розпростерту знівечену душу; отож коли ми, після юдоли нескінченних поневірянь, нарешті ступили на туманний і непривітний берег хистої надії, перед нами був лишень сірий безпросвітний морок трепетної, без жодних означених контурів, невизначеності; десь позаду лишилися пройдені дороги, витоптані босими ногами покоління; гули вітри, нас завівало попелом часу, і десь там, у сивому безгомінні, за каламутною течією життя, zostалися виснажені нещадною селекцією і майже стерті з пам'яті діди-прадіди; вони, здається, гукали нам навздогін із потойбіччя, застерігаючи від майбутніх бід і поневірянь; ми ще, мабуть, чули їхні стишені, подаленілі в часі голоси, бачили їхні мерехтливі, згасаючі, зникомі силуети в осяйному мареві світляних стовпів; попереду нас уже чекала тривожна невідомість; нове стрімко вторгалося в наше життя, нещадно ламаючи заіржавілі каркаси, руйнуючи прогнилі рудименти мотрошних років і драматичних століть; ми ще не знали, що саме побудуємо на місці руїни, ми ще не усвідомлювали, якою важкою і кривавою в теперішньому світі є дорога вільних духом, ми не розуміли загроз і не здогадувалися про випробування і небезпеки, що нас чекатимуть на звивистому шляху до свободи; нас розділяла історія, котру ми читали, люто стискаючи зуби і кулаки, крізь проріз прицілу гвинтівки – як непримиренні, нещадні вороги; нас розділяла мова – мова колонізаторів і мова ущемлених, безправних рабів; нас розділяла культура, по один бік якої – символи нашої честі, нашої узвичаєної віри, нашої материнської землі, по інший – сліди чужинецьких експансій, поганські знаки нашого одвічного ворога – зловісної орди зі сходу, яка століттями вторгалася сюди, щоб плюндрувати й нищити наші духовні сади, наш цвіт, плодити нищих покручів і манкуртів з потолоченою пам'яттю; зберігши могили дідів, батьківські криниці і сине небо над головою, ми вистояли, але – на останній межі, за якою – тлін і небуття, і осквернені обереди; тієї осені ми кудись вирушили – навпомацки, наосліп, глухим бездоріжжям, без вождів, без знамен і без війська; таке собі велике, загублене в цивілізаційних нетровищах і збите з пантелику хирляве плем'я, що трималося купи лише тривкою пам'яттю крові і межами ефемерної території колишньої колонії, означеної імперським лімесом; а ще – з нами, здається, був Господь; втім, події, котрі сталися потім (передбачити їх, і це згодом з'ясувалося, було неможливо), і які спершу сприймалися нами як спорадичні трансформації, що не надто загрожували основам, насправді вже в недалекому майбутньому спричинили, за логікою хворобливої уяви, найхимерніші сюжети й неймовірні сценарії з непрогнозованими наслідками; почавшись із галасливих, але доволі кволих вуличних безладів часів імперських сутінків, ці події, після невдалої спроби потішного серпневого перевороту, покладали початок, здавалося б, зовні ніким не контрольованій фантазмагоричній та облудній реальності, в якій наші наївні й красиві мрії про свободу й незалежність потонули в містечковому, переважно під орудою вишколеної колонізатором інтелігенції, борсанні хирлявих партійок і хаотичному бродінні анемічних громадських рухів, всуціль контрольованих табуйованими сексотами, а порохняву знесиленого й розжирилого, вже не спроможного на брутальну силу агонізуючого режиму пронизали замасковані ігрища вцілілих поодиноких латентних пасіонаріїв з партійних комітетів і невиразних персонажів з поріділих рядів порослої мохом і завошивленої поліції думок, котра на той час уже нагадувала бляклу подобизну стерильно кривавої і люто муштрованої контори глибокого буріння епохи рябого сухорукого диктатора чи його брестового зледачілого спадкоємця; можливо, саме ці ігрища спричинили дивовижну, всього через якихось вісім-дев'ять місяців, метаморфозу масових настроїв; ще

навесні на контрольованому режимом референдумі переважна більшість колоніальних посполитих дружно зігнули шиї, смиренно, за звичкою, засовуючи голови в ярмо, аж ось наприкінці того неспокійного року, в перший день зими, ці ж блаженні раби метрополії несподівано запрагнули свободи; що сталося і хто вплинув на них? які таємні сили втрутилися? що змусило мізерних і безправних трудящих так радикально змінити погляди? та й, зрештою, навіщо рабам дарунки свободи?.. відповіді на ці запитання ніхто особливо й не шукав, а нині, в часи турбулентні, це нікого й не обходить; отож ця незбагненна таїна, схоже, залишиться ще однією загадкою історії; втім, і в ті дні, здається, ми надто не переймалися подіями, що відбувалися довкола; імперія конала покійно й піддатливо, як стара беззуба лярва, а на її руїнах метушливо товклися якісь каламутні й невиразні, проте на диво крикливі особини; нам здавалося, що безпосередньо з шумливих і збаламучених мітингів вони навпростець лаштувалися зайти в кабінети, гвалтовно покинуті під час серпневих подій багаторічними, ситими й безпечними, але на диво полохливими хазаями; зайти, аби скоріше всістися в крісла, ще теплі від вгодованих сідниць вигнанців, зайняти просиджені зледачілими партійними чиновниками і просмерділим їхнім нечистим духом впродовж багатьох років місця; хтось із них згодом таки зачепився за казенні причепи, використавши їх при нових часах як трамплін, проте більшість із когорти вільних демагогів і перманентних борців із несправедливістю було немилосердно змито (як це зазвичай трапляється в непевну пору гнилої смуги) бурхливими потоками стічних вод у відстійну і зловонну каналізацію епохи; до речі, в ті переломні дні немилосердний вітер історії валив з ніг багатьох, хто вчасно не встиг второпати, в якому напрямку дме цей знавіснілий вітер несподіваних і гвалтовних перемін; у нас тоді розповідали про одного вчорашнього партійного секретаря середньої руки, котрий, мабуть, у хвилину тяжкої душевної задухи почепився в своїй квартирі, обставленій румунськими меблями в стилі арт-деко, на дорогій, привезеній із закордонного відрядження краватці, і при цьому залишив написану на шматку шпалер записку, в якій звинуватив у своїй смерті дорогу йому партію і особисто свого партійного начальника, напrawdę рідкісного мерзотника; про іншого в нас розказували, що він іще до серпневих подій вечорами, після насиченого керівними вказівками і розпорядженнями дня, нерідко втікав зі свого високого кабінету в службові гаражі, аби відійти в гіркий горілочний релакс у товаристві п'яних водіїв; певно, давалося взнаки пролетарське походження, котре, як відомо, не відмити найдорожчими парфумами і від якого не відкупитися за найгрубіші гроші; і ось уже його нібито хтось бачив – неголомого й обдутого – в компанії божжів у відомій в нашому місті забігайлівці неподалік цвинтаря; казали, що того зимового вечора, зіпершись ліктями об засиджений мухами стіл і обернувшись до переляканої буфетниці, він люто кляв демократів і баламутів, і, вирячивши банькати, налиті кров'ю очі, обзивав своїх тимчасових слухачів алкоголіками; нам тоді здавалося, що *колишні* тієї неспокійної осені розбіглися як миші, глибоко зарившись у нори, ховаючись від світу і, сподіваючись тихцем пересидіти зловісні й непевні часи, дочекатися швидкого повернення звичного й усталеного, здавалося б, навіки, порядку; втім, скоро з'ясувалося, що ми помилялися, бо насправді лише окремі невдахи й відверті тюхтії з високих кабінетів опинилися на вулиці; переляк і розгубленість у колишніх господарів цих кабінетів тривали, певно, всього лиш кілька днів, і дуже швидко стало зрозуміло, що під акомпанемент мітингової тріскотні хтось хутко почав міняти декорації, котрі жодним чином не впливали на глибинні, закладені десятиліттями закорінені устої, що в'їлися в шкіру, в кістки, в голови, пустили метастази, отруївши простір і живу думку на довгі й гнітючі століття – адже чим більше все змінюється, тим більше все залишається незмінним, бо Ганнуса, здається, вже розлила олію, і видно як тліє гніт біля порохової бочки, і вже подув, поки що несильно, наповнений голосами минулого вітер; ви чуєте ці голоси? що вам вчувається в моторошному завиванні вітру? ревіння й стогони Дніпра широкого чи есхатологічно-зловісні

одкровення з Книги книг? а може, ви, опинившись в епіцентрі шалених ігрищ земних сил, втратили слух, перестали бачити і у вас занімів язик та ще й відібрало куцу пам'ять, і натепер ви, наївні, сподівається, що Господь змилюється над нами і даруватиме благодать з молочними ріками для цієї тисячу разів проданої-перепроданої і залитої кров'ю землі з її убогими й нищими фарисеями і безіменними героями? чи ж буде так? а чи буде інак, і третій Майдан люструватиме урядовців і депутатів уже не під витрішки телекамер матнями вверх і догори ногами в смердючих сміттєвих баках, – ні, це занадто ліберально і демократично, і, вочевидь, анітрохи не впливає на якісний добір нових каденцій бадьорих від усвідомлення запаморочливих перспектив службових призначенців з липкими руками і метких народних обранців; цих облесливих хапуг і хтивих брехунів, котрі пихато обіцяли золоті гори, змінили злодії і бандити з чавунними потилицями, і вони так само сановито обіцяли на шляху до покращення почути всіх; на ярмарку марнославства за кілька років їх знову змінили не менш облесливі хапуги й брехуни, щоб ентузіастично обіцяти жити по-новому, під новими хоругвами, і знову красти, красти і обіцяти; ні, їх люструватимуть значно радикальніше, на високих хрещатицьких ліхтарних стовпах, під п'яне гигикання, люте скандування «Ганьба!» і тривожний гамір злютованого, збаламученого натовпу, під зловісний свист понурих безіменних активістів у затертих одностроях і на тлі коротких і категоричних немов холодні багнети акаемівських салютів у свинцево-вічне київське небо, яке споглядатиме це драматичне театралізоване дійство з реальними проте смертями, як сто, і триста років тому, відсторонено і байдуже, бо що є на долонях Бога людина мізерна, людина нікчемна? трава з-понад Дніпра, котра зів'яне під сонцем, скошена втомленим косарем? тлін короткочасний, порохнява на курних шляхах вічності? чи ж подарує Господь прозріння для тяжко покараних сліпотою, а чи ми, безталанні, й далі будемо простувати дорогою, протоптаною глухими манівцями, і вже війна, безжална і абсурдна війна початку століття, спершу сором'язливо і політкоректно названа дивною аббревіатурою з трьох букв, стане господинею цієї країни калинових солов'їв і перманентного словоблудства, і ми будемо засинати і прокидатися під мінорний акомпанемент щоденних телевізійних повідомлень про нові смерті і сторожко, з завмиранням серця, прислухатися до зловісних завивань нічних сирен, будемо, на тлі отруйно-яскравих вітрин, розпусних ресторанів і безкінечних обридливих шоу, звикати до смертей, призвичаюватися до ядучого запаху війни, до безногих похнюплених тридцятирічних сивих калік в госпіталах і на вулицях, і під церквами, до заплаканих жінок у чорних накидках, до просмерділих порохом неголених і якихось зчужілих притлумлених чоловіків у камуфляжах на залюднених вокзалах, озброєних патрулів на мостах, біля аеропортів і адмінбудинків, до закіптюжених колон бетеерів і військових УРАЛів уздовж трас; ми будемо чекати нових звісток зі сходу, і сполошена тривога щодалі дужче перетікатиме в нашу паралізовану свідомість, виїдатиме зболене серце і труїтиме мозок; на наших вулицях все частіше з'являтимуться худі обдерті біженці з голодними збайдужілими очима; вони йтимуть зі сходу, звідти, де земля кровоточитиме десятиліттями, покриваючись струп'ям незагоєних і невиболених ран; вони втікатимуть від війни в пошуках миру і пристановища для своїх виснажених душ, шукатимуть, але не зможуть знайти ні миру, ні пристановища на цій зворохобленій землі вічного неспокою, і її щодня і все густіше й густіше zalиватиме гаряча кров нових драматичних випробувань і людських трагедій, бо все ближче гніт біля порохової бочки, і щодалі сильніше дме наповнений голосами минулого вітер...

Про автора.

Михайло Сторожевський (1958 р.н.) – публіцист, поет, прозаїк. Голова Національної спілки письменників України (з листопада 2014 року). Головний редактор «Української літературної газети».

Франтішек ШВАНТНЕР

Франтішек Швантнер – (29 січня 1912 р., с. Бистра – 13 жовтня 1950 р., Прага). Прозаїк. Найвидатніший представник словацького натуралізму.

У 1942 році видав збірку оповідань «Малка».

Незнані глибини людської душі автор виявив у магічному романі «Невістка гір» (1946), який вважається вершиною словацького натуралізму і однією з найскладніших семантичних структур в історії словацької художньої прози. Йдеться про перехідний тип між ліричним та епічним романами, де сюжетні компоненти підпорядковані цій тенденції.

Франтішек Швантнер одним з перших у словацькій прозі відобразив події Другої світової війни та Словацького національного повстання у своїх творах «Дама», «Селянин», «Лист», «Людська гра», «Священник».

З 1947 року письменник працював над романом «Життя без кінця», який вийшов посмертно у 1956 році. Роман подає суспільну та політичну ситуацію 1894-1934 років. Твір мав бути трилогією, але свого задуму автор до кінця вже не міг здійснити.

Селянин

Він стояв перед своєю хатою і дивився на долину, яка швидко тонула у вечірніх сутінках та у бурхливих хвилях снігової хурделиці. Розлючений вітер упирався на нього збоку і прудко кидав йому в обличчя сипкий сніг, який згортав із широкого простору і цілими хмарами гнав перед собою. Найнеприємніше відчувалось під волоссям на шиї, де сорочка була вогка від поту.

Сьогодні ціле пообіддя виносив важкі корзини дрібного гною з вівчарні на подвір'я, і тепер, коли завершив роботу, накормив коней і худобу, на ніч запер стайню і мав зайти у теплу кімнату, де з вечерею його чекала жінка, хотів ще подивитись на світ отам внизу. До того його спонукало вдоволення, що добре виконав роботу і що день йому вдался. Із утіхою дивився, як одна за одною поринають у глибину п'ятьми далекі гори, як швидко зникає увесь світ між небом і землею, і тільки він стоїть на своєму ґрунті із своєю хатою. Він відчував радість, коли міг проводити день, над яким знову одержав перемогу.

Цю радість важко зрозуміє той, хто цілими годинами стоїть біля верстату, хто неспинно сприймає його рівномірне дзижчання і відсторонено дивиться, як перед ним у складному механізмі гладко і точно проходить робота без його старання і зусилля, або той, хто сидить за письмовим столом над купами пожовклих паперів і шкрябає по них цифри у різному напрямку, але вічно те саме – від одного по десять, ніби не може виплутатися із зачарованого кола. Такі здатні вечорами відчувати лише втому, так, тупу втому в голові, в кінцівках, у всьому. Потім приходить смуток через те, що втрачений ще один день зі свого якомось погано розпланованого життя. Але селянин завжди має безпосереднє відношення до предметів свого оточення, оскільки їх кожного дня бере у руки, взнає їхню вагу, твердість, форму і потребу, він кожне завдання повинен вкладати собі у голову і аж потім власною спритністю і власними силами його розв'язувати. Він разом з небом вміє тішитися з таких звитяг, бо, властиво, забезпечують йому життя.

Останнім часом їх замало пережив. Здавалося, що час і світ змовилися проти нього і хотіли вирвати його з корінням із цього косогуру, де ще його дід збудував хату зі скель і де він після батька зайняв місце із своєю жінкою, щоб втримати її мозолями та кров'ю зміцнити свій рід. Зокрема той час.

Календар обіцяв довгу і теплу осінь. Тому й не поспішав з озиминою. Насамперед допоможе жінці викопати й помістити на зберігання картоплю, потім привезе кілька возів дров. Не може інакше. Де лише одні руки, робота не йде так гладко, інколи треба порушити закріплений порядок. Адже встиг би й поорати, й посіяти, якби все рухалося за календарем. Усе було б гаразд. Озимина по лікоть виросла б і сьогодні б спокійно відпочивала під грубим сніговим покривом, але вже у половині жовтня появились перші морози, земля скам'яніла, зерно лишилося в ній мов заляте. Замість зеленої озимини підросла на ріллях кожного ранку дедалі густіша паморозь. Осінь, правда, була довга, але суха і холодна, як у Сибіру. Худобу треба було завчасно позачиняти, хоча горища над сараєм не були переповнені кормом. До цього ще цей холод. З кожним днем більшав. Здається, що хоче осісти тут під горами до кінця травня.

До того ще й люди.

Господи, що ж з ними раптом трапилося?! У селі казали, що є війна, що десь на сході стоять проти себе дві страшні армії, пускаючи по собі у день і ніч олово і вогонь. Мабуть, вони праві. Іноді, коли зовсім ясне небо і коли не схоже, щоб звідкілься наближалася гроза, долинає аж сюди темне і затяжне гудіння, яке приходить скоріш землею і цими верхами на околиці, ніж повітрям. Це можуть бути гармати, бо ніби це вони так злісно гудуть. Але чого ж мають люди і тут непокоїтися, коли усе вирішується там, на фронті? Чому залишають свої сім'ї, фабрики, ремесла, установи, школи? Чому залишають свої сім'ї, блукаючи краєм бандами, осамітнені, ловлять один одного, як диких звірів? Чому ж нападають і мучать нормальну людину, яка не плекає ненависті до них, тільки займається своєю роботою, щоб мала що їсти? Чи їх вводить в оману саме цей спокій та невибагливе життя? А чи їм вже зовсім набридла робота?

Не можна їх зрозуміти. Мабуть, місяць тому розташувалось кілька з них і по сусідству з його хатою, у ялиновому лісі. Були це дивні люди: темні, мовчазні й постійно озброєні. Без дозволу проходили навскіс його ділянками, лякали його жінку і худобу. Вечорами і ніччю добивалися і у його хату. Довго мовчки стояли у кімнаті, здивовано дивились на усе навколо, потім просили їсти та ще й щось у рюкзак для тих, які лишилися у лісі. Коли їм давав, то обов'язково приходили і наступного дня. Коли вагався, ставали несамовитими і небезпечними. Завжди був змушений заспокоювати їх. І так воно тривало майже місяць. Ох, це було погано. Він знав, що ніколи їх не позбудеться, що одного разу заберуть від нього коней, корову, свиню, вівці, що буде змушений відкрити перед ними усі потаємні схованки, ями, куди поклав на всякий випадок найпотрібніші харчі, а потім, напевно, у такій пограбованій хатинці застрелять його і жінку, як непотрібних собак.

Але ні за мак не були людяніші ті, які оселились внизу, у селі. Не просили від нього їсти, не заглядали у комору, напевно, не голодували, але тим нещадніше підстерігали на його життя. Одного разу зупинилися з возом внизу, прийшли вгору, ревіли на нього, копали у живіт і прикладами били по спині, по голові, та без причини, мабуть, лише із-за того, що їм приносило втіху, що могли з нього досхочу посміятися, а поки він стогнав, майже доламаний, жінка у якомусь з кутів верещала зі страху. Повикидали йому усе сіно з горища. Один віз сіна відвезли, решту розволокли по снігу. Лише жмутки вдалось зберегти. Прощаючись, не забули йому сказати, що його повісять на сволок, як кішку, хату йому запалять, щоб у ній вишкварився, якщо ще раз відкрийте шматок хліба для тих, що у лісі.

Краще б його одразу тоді й вбили. Бо оті з лісу не відступили, навпаки, ставали ще більш настирливими. Даремно благав, щоб не появлялись біля його хати. Дивувалися його боягузливості. Він насправді кожного вечора, коли сутеніло, заносив їм крадькома щось на край лісу, щоб могли спокійно взяти, однак продовжували уночі тупотіти під вікном і дертися у хату.

Це було страшне, з години на годину чекати на свою смерть, дивитися, як зашморг повільно і невідворотно затягується навколо шиї, а він не може його уникнути, він змушений тільки дивитися і чекати. Він знав, що оті внизу, на другому косогорі, звідки добре видно вартових, слідкують за кожним його кроком, бачать ночами у нього у вікнах світло, і він вірив, непохитно вірив, що одного разу виконають свою обіцянку.

Найбільше боявся вранці, коли тремтячою рукою звільнював засув на дверях у сінях і хотів подивитися униз на дорогу. Спочатку широко розкритими очима нічого не бачив, потім починали появлятися привиди, та тільки тоді, коли довго, пильно і обережно дивився, переконувався, що світ перед ним насправді існує і що головне – внизу на шляху не помітний ніякий підозрілий рух.

Інколи впадав у розпач. Думав про бритву, яку купив у місті на ярмарку від босняка та яку ще не випробував, бо здавалась йому занадто блискучою і гострою. Але що було б з його жінкою? На таке не міг наважитися. Краще прийме смерть з їх рук, будь-яку, або нехай здуріє і бігатиме по світу, буде калічити і гризти людей, які стануть йому впоперек дороги.

Але сьогодні вранці раптом надійшло полегшення.

Дивно, саме з того боку, звідки найменше чекав. Коли звільнив засув на дверях і роздивлявся, аж жажнувся, бо на дорозі були ті, із села. Приїхали на трьох вантажівках. Запопадливо складали щось на сніг, потім вишиковувались у кілька менших груп і повільно ступали вгору по стрімкому узгір'ї.

Ще не встиг своїй жінці розповісти про цю страшну новину. Буде краще, якщо про це дізнається пізніше, аби не бачити її змучене обличчя. Тут стане їм поперек дороги, хай його застрелять. Отак це буде швидше. Ніби у голову стріляють. Мабуть, так краще. Мозок заллється кров'ю, нічого не бачиш, не відчуваєш, раптом настане тьма, холод і тьма. Адже вони це вміють.

Але він помилився. Ще добре, що не скоїв якусь дурницю, коли заходили у хату. У них не було ніякого наміру посягати на життя, та навіть знищувати майно. Вони виявились людьми, з якими можна було посидіти, погомоніти. Прихильно поплескали його по плечу і назвали своїм другом. Навіть один рудий відстібнув круглу, повстю обведenu пляшку, що висіла у нього на боці, відкрутив з неї алюмінієву шийку і дав йому випити. Ох, і міцне це було, мов вогонь. Розкашлявся, і його товариш з нього посміхався. Усі голосно розсміялися, навіть і жінка, яка все-таки трохи налякалась стількох чоловіків у кімнаті. Не затримались надовго. Вийшли заднім входом, були повністю обвішані боєприпасами. Потягнулися у напрямку лісу.

Тоді все зрозумів. Швидко пішов по дошки під сарай, обер пер їх ззовні на вікна, жінці сказав укласти туди й подушки. Потім трохи спокійніше присів до печі.

Все зрозумів правильно. За хвилину у лісі заgrimіло.

– Господи, – заверещала жінка, піднявши руки і закотивши очі.

– Ох, не лякайся, – втихомирював її. – Вони повинні між собою з'ясувати справи, тоді буде добре і для нас.

Стрілянини у лісі збільшувалось. Охоплювало дедалі нові зони, незабаром вереск звучав усім лісом, усією горою, ніби згряя голодних вовків взялась несамовито гризти один одного. Гавкання постійно долинали аж у кімнату. Інколи здавалось, що наближається, що воно вже на краю лісу. Тоді серце селянина стукотіло швидше і він

починав дуже голосно дихати, ніби ото все йшло його задушити. Інколи гавкання зникало кудись у глибину. Принаймні спочатку так було. Пізніше поступово слабшало, губилося десь у висотах. Отож повсюди почало вщухати, відчувалось полегшення і в грудях селянина. Вже міг зовсім легко встати, підійти до вікна, обережно подивитись через щілини дошок, близько обіду навіть наважився відчинити двері у сінях і вийти надвір.

Тоді вже було усюди тихо. Через край неба, отам на півдні, просочувалось проміння сонця і заливало увесь увал. Рухались білі хвилі снігу і тисячі розпалених іскорок лоскотало гостре повітря. І ліс блискотів тихим блиском. Деякі старі ялини нахилили довжелезне гілля і позбавлялися вогкого снігу. З верху ступала біла пара і розсівалась у прозорому повітрі. Не було видно, щоб там щось змінилося. Ліс тягнувся так само звабливо і величаво увалом, як у будь-який інший день. І тепер заманював погляд у свої таємні завороти, у затінені яри, і тепер дивував безмежністю та неохитністю.

Насправді нічого не змінилося.

Вниз узгір'я спускались групами воїни, з якими вранці жартував. Виснажливо пробивались снігом. Здавалося, що вони дуже втомлені. Зовсім не виявили бажання зупинитись в хаті. Тільки одна група, що тягнула за собою грубу гіляку ялини, зупинилася неподалік, дехто з неї гукнув до нього, щоб приніс їм води. Вони були зовсім мокрі, брудні, шершаві обличчями. Говорили, що вранці ще прийдуть подивитися, чи ті пада отам наверху не ожили. Пили жадібно, ніби їхні горла горіли. У нього вистачало часу, щоб заглянути у їх досі недоступні очі, було часу розглянути і гіляку, яку тягли за собою, встиг зрозуміти й те, що тягли на гільці. Це не здавалось аж таким важким. Йому доводилося розв'язувати не такі справи. Зрештою, він цього і сподівався. Гіляка була застелена, щоб стала широким і зручним ліжком, а на ній лежав чоловік у закривавленій куртці. Ну, нічого дивного. Люди постійно вмирають, всюди і всіляко. Мабуть, його трохи збило з пантелику, що це той самий рудий, який його вранці пригощав горілкою, бо ж нещастя знайомого прецінь людини доторкнеться, але не виявив ніякої слабкості перед тими шерехатими, у нутрі чимось неприємними, роздратованими чоловіками, щоб його якимось грубим зауваженням ще більше не спантеличили. І жінці про це нічого не сказав. І для чого? Жінки – істоти кволі, легко втрачають впевненість, потім у їхніх очах довго бачиш полохливість, вони в'януть і треба докладати багато терпеливості і зусиль, поки знову оживуть. Для чого її мучити? Головне, що для нього все так добре закінчилось. Слава Богу! Завтра вранці ще прийдуть вгору, мабуть, і потім, але вже не буде їх лякатися, бо ж і вони тут почуватимуться безпечніше. Все змінилося: люди і він, світ матиме свій сенс, як це бувало раніше. Прийде весна, він буде орати, сіяти, можливо, і те похмуре гудіння вдалині до того часу закінчиться.

Тому його охопила така безмежна радість. Раптом усвідомив всі можливості, які йому щиро пропонувало життя. Але не міг у собі приглушити селянську кров. Наближалось Різдво, але вивозити гній і не думав. А тепер запально взявся за нього. Плюнувши в долоні, сильно обняв держак кирки й запопадливо копав. Земля навколо нього гуділа, відвалювалась цілими брилами, він їх брав у руки, підкидав, аби знати, яке важке, потім клав у кіш і виносив на подвір'я. І ось диво: верства гною була тривкою, коші – важкими, та він не відчував втоми. Швидко знайшов спосіб, йому стало приємно тепло посеред зими, сил прибувало, верства утопаного гною повинна була піддатися. Ще перед смерканням стайня була вичищена, і тепер насправді міг постояти над згасаючим днем, мов гордий переможець. Відчував ще густий запах гною. Нагадував йому м'якість і жирність довгої густої вовни, тепло вим'їв, смак солодкої сироватки і увесь цей важкий, тваринний димок, який долинав

від спокійно відпочиваючої череди овець. Змішувався йому на слизовій оболонці у носі із солодкуватим запахом спітнілого власного тіла. І його це дразнить, розширює ніздрі... Прудко втягує у груди холодне повітря, щоб це його десь ще більше уразило і проникло ним.

«Ось, цього мені бракувало, – казав, – тепер знаю, що я знову здобув право на життя, і тепер не дозволю нікому забрати його від мене». І думав це серйозно.

Ліс над ним шумів. Чого йому не шуміти? Чи у нього не є причини? Ото, яка завірюха кружляє у повітрі, сичить, верещить, скручує зі снігу густі клуби і знову їх рве і злісно кидає у ліс. Але ж і ліс мусить охоронятися. Його це не цікавить. Нехай собі гуде своїм звичним способом. Вперше його не чує. Він уже впевнений, йому нема чого боятися.

Ще раз глянув у долину, яка ставала дедалі темнішою, потім замкнув у снігах двері і зайшов у кімнату.

– Фу, собача погода! – сказав скоріш для себе, бо у кімнаті його приємно здивувало тепло і світло. Коли працював надворі, жінка підклала дрова у вогонь, а коли почало сутеніти, запалила лампу. Це був її особистий подарунок, яким хотіла примножити його щастя. Ох, жінка знає, коли і як привернути увагу чоловіка до себе. Наприклад, сьогодні поклала перед нього на стіл миску картоплі й глечик кислого молока. Чим ще краще можна посмакувати? Запах підсмаженої цибулі переніс його вже зовсім у його колишнє життя. Втратив зв'язок з тим, що було вчора, позавчора і тиждень тому. Війна? Як далеко була війна від нього? А де ж був жах з неї? Пережиток, спогади, якими буде колись дивувати і лякати своїх дітей. Ну, просто, відмежувався від того, що саме відбувалося надворі. Стояв посеред кімнати і дивився на чотиригранний простір, наполовину заповнений відомими речами, з такою самовпевненістю, як, здається, дивився колись його дід, коли збудував хату, поселився в ній. Йому здавалося, що все, на що дивиться, є, власне, його істотою, живе з ним у найтіснішому зв'язку так, що може його вільно переступити, перескакувати своєю кров'ю, може його сприймати своїми почуттями, мов власне тіло.

Скажімо, цю жінку. Вона сиділа самотня біля печі і ложкою вишкрябувала каструлю. Навіть і не глянула туди, де він стояв. Здавалось би, ніби щось від нього приховує, що знаходиться у своєму світі. Крім того, відчувалось, що між ними велика відстань, а прецінь він мав її у собі, завжди охочу піддатися йому. Вона завжди була розкладена у його крові і не треба було великого зусилля, щоб там до нього звернулася. Він відчував її гаряче дихання, чув боязкий стукіт її серця. Ніби лежали один біля одного на широкому ліжку під теплою периною, ніби доторкалися цілим одним боком. Та навіть міг тут же повторити її думки. Це не було для нього проблемою, бо завжди знаходилися у своєму зачарованому колі, де він був, немов галоп сліпого коня, якого прив'язують до довгого дишля на вал і змушують витоптати зерно з колосків. Не було у них відваги й сили вільно розлетітися на всі сторони. Мабуть, ще коли була вдома біля батьків і вечорами пряла, або коли сиділа надворі на весняному сонці з вишиванням і співала своїм слабеньким голосом прості й зворушливі пісні про пірце з розмарину, про вороних коней, які їй нагадують чистий блиск роси на траві, блимання зірок у літні ночі та мерехтіння зеленкуватого місячного світла на воді, наважувалася думати про все, бо світ їй здавався таким безмежним і повним такої краси, що нудьгувала, хотіла бути пташкою і на легких крилах летіти прозорим повітрям. Але коли її привели сюди, усі привабливі даліни закрилися. Лишилася одна із своїм чоловіком тут у хаті між чотирма стінами. Її життя було тепер точно визначене з точно визначеними обов'язками до нього. Чітко їх почула у костюлі від священника і змушена була публічно присягати перед ним, перед людьми і Богом, повільно, чітко, виразно, з правого рукою на хресті, лівою рукою на своєму дівочому

серці, щоб зв'язок було скріплено життям і смертю. Що їй ще залишилося? Чи віддаватись пустим і нездійсненим мріям? Бог усюди: на небі, на землі, і у ній. Уважно слухає стукіт її серця, тоді як перед ним сховатися? Нема порятунку. Цей молодий, вайлуватий чоловік з довгими руками і дрібними кмітливими, кров'ю підтеклими очима, якому завжди підкачувалась над стегном сорочка, привласнив її собі. Вона повинна йому прати сорочки, спати з ним і вдихати важкий запах його поту, яким просякне його тіло під час роботи у лісі, біля худоби, мати з ним дітей, повинна турбуватися про нього, коли захворіє, і одного разу, коли серце зовсім відмовить йому служити, повинна закрити йому очі, поки не вихолоне, повинна йому зробити достойний похорон, поминки і дати за нього служити панахиду. Так, це повинна вона виконати, тільки після того залишити все і постати перед справедливим Суддею за свої погані думки й вчинки, щоб зробити місце біля вогнища і у ліжку іншій, яку приведе у хату її син. Він це собі усвідомлював. Йому не треба було довго дивитися в очі і з'ясовувати, про що думає. Її думки могли бути пов'язані тільки з ним, з його їжею, одягом, з його сном, то ж легко їх було віднайти.

З гуркотом присів за стіл, збирався зі смаком поїсти. Сьогодні відчував справжній голод. Ціле тіло прагнуло бути ситим, наповнити усі свої порожнини до такої міри, щоб відчувати втому і потребу звільнити одяг на всіх тісних місцях і вільно відпочивати. Він хотів виконати і це діло так добре, як годиться для молодого і здорового селянина, у якого ще сильні уста, усі зуби, просторий стравохід і розлогий шлунок. Потім вже тільки стягне з ніг гноєм просочені валянки і піде спати.

Але не спробував ні одної ложки. Раптом почув підозрілі голоси.

– Ти позачиняв вікна? – запитала жінка.

– Так, – відповів.

– Хтось стукає!

– Це вітер!

Це міг бути й вітер, якби дув в іншому напрямку, побіг вниз верхом і пробує, чи у хати міцні двері. Але важко у це повірити, коли звуки приходять з певною регулярністю, наполегливо, та головне з намаганням проникнути дедалі глибше і чітко у нутро хати.

– Хтось стукає у задні двері, – повторила жінка.

– Звідти нема кому прийти, – переконував її себе.

Потім обоє похитали головами, виявляючи велику душевну напругу, і залякло дивились один на одного, бо незнайомі звуки вже заповнили увесь простір кімнати і здавалося, що під їхніми сильними поштовхами ворухились картини на стінах, упала штукатурка з печі, з горища посипалась смітина.

– Виломлять двері, – шепотіла перелякано жінка і поспішала відкласти миску зі стола.

Він якийсь час нерішуче вагався перед лампою, потім зайшов у темні сіни, де гостро смерділо старе обгоріле вогнище і скавучав страшний вітер.

Ах, кому б спало на думку, що ще тримаються, бо ж ці із села згадували вже лише вбитих. І ось, вони повертаються ще більш нахмуреними та скаженими, ніж перед тим. Не чують його відмовки, вони неблаганні, настирливі. Рвуться у хату один через другого, витискують його грубо у кут, тупотять, курять і лають, що їм зразу ж не дозволили увійти, коли вперше постукали у двері, що змушені були довго чекати, чекати надворі і змагатись із лютим вітром.

Ох, Господи, скільки їх же було? Ввалилися мов чорна хмара, заповнили усі сіни. Вже йому нічого не допоможе. Рознесуть його хату, усе знищать. Це його остання година. Мабуть, дізналися, що ті із села були у нього, що з ними по-дружньому випивав, може, їм здається, що їх навмисне запросив і нацькував на них. Отам його надія.

Лише б можна було їх трохи пом'якшити, якби міг їх переконати, що він не винен у їх нещасті. Що він нікого не підтримує, кожному хоче догодити, і їм, зокрема їм, бо ж йому здаються трішки людянішими, ніж інші, навіть у глибині свого серця він з ними. Ох, якби йому повірили. Звичайно, віддячився б їм ще чимось. Лише чи дадуть йому слово сказати?

Аж у кімнаті переконався, що тільки двоє прийшли на своїх ногах. Один високий, у сивій баранячій шапці і в короткому кожусі, другий – малий, у довгому зношеному пальті, у шапці-вушанці та з рюкзаком на спині. Між собою підтримували третього, бо ж той не прийшов сам, через сніги його змушені були нести – вбого одягненого і з бородою.

Стояли задикувато посеред кімнати, форкали мов коні, що тягнуть важку хуру, а цей високий гукнув:

– Розстеліть щось біля печі!

Селянка зірвалась, прискочила до ліжка і швидко вирвала з-під заголовка трубу нового сукна.

– Ге, перина б забруднилася, – закричав той самий грубуватий голос.

– Ах, про це й не подумала, сказали ж щось розстелити.

На сукно обережно поклали цього третього. Він був насправді бідняга. Зіщулився мов черв'ячок і більше не подавав ознак життя.

Велетень хвилину над ним постояв, потім пішов присісти за стіл і довго тер кулаком ліве око.

У кімнаті тим часом запанувала неприємна тиша. Селянка була, мов на голках, біля ліжка, склавши руки на грудях. Їй викручувало вуста, в очі тиснулися сльози. Селянин ще не встиг у всьому розібратися. Залишився біля дверей, усвідомлюючи, що вибрав найкраще місце. Мав би, здається, підійти ближче до столу, як належить для господаря. Але не наважився. Цей малий заважав йому. Всі дивились один на одного і мовчали.

Найнебезпечнішим був оцей за столом. Це зрозуміло було з того, як розвалився у чужій хаті і як дивився на селянина, так пильно і з такою ненавистю, ніби мав найчорніший задум. Звичайно, могло й не бути у цьому нічого серйозного, адже зустрілися чужі люди, які повинні добре подивитися у вічі один одному, повинні один одного оцінити, щоб без побоювань почати перемовини. Справді так. Адже цього величезного чоловіка тут ніколи не бачили. Не заходив у хату, ні під лісом, де їх стільки було, не показував себе. Скоріш за все, був їх начальником. Затримувався десь там на верху, бо ж треба було постійно накази видавати, приймати вісті, не було ж часу злізти вниз. Дійсно, могло і так бути. Тому й викликав таку повагу. Ніхто не наважився випереджати його у розмові. Усі терпеливо чекали, поки витре здорове око і поки не вирішить, що час порушити тишу.

Але раптом усіх здивував дитячий голос.

Виявилось, що той, менший, несе у рюкзаку на спині малого хлопчика, закутаного у шкіряний міх.

– Проснувся, – сказав менший.

– Це погано, – занепокоївся цей, за столом.

– Вийду з ним надвір, заметіль його знову приспить.

– Почекай!

Встав від столу і закричав:

– Доктор, спиш?

Це відносилося до того, хто лежав під піччю. Напевно, був доктором, якщо його так називали.

Коли не озвався, підійшов до нього і гукнув над ним голосніше:

– Доктор, чуєш мене?

Зіщулена постать біля його ніг трохи заворушилася.

– Я тебе тут залишу, – продовжував велетень. – Певен час відпочинеш, якщо будеш досить сильний, виберешся за нами тією дорогою, яку я тобі описав. Не можеш заблукати, тільки на другому боці подай знак.

Тоді почулося тихе ридання:

– Ігор, Ігор!

– За дитину не бійся, – заспокоював його велетень. – Беремо його із собою. Про нього добре подбаємо, не може з ним нічого трапитись, і потім ти його знайдеш.

– Я хочу ще його бачити, – знову заривав бідняга.

– Звільни йому голову, щоб міг дивитися, – звернувся до свого супутника та й сам допомагав йому зняти тягар зі спини.

Дитина не переставала плакати. Це був чорний кучерявий хлопець. Йому було приблизно два роки. Коли йому зняли баранячий каптур і витягли голову з вовняних шарфів, взявся ще більше плакати.

– Ігор, ага, батько, твій батько, – заспокоювали його обоє чоловіків, притискуючи його до лежачого.

Цей перевалився на спину, затріпотів руками, ніби хотів потягтися за хлопцем. Але залишилося тільки при цьому. Через заплакані очі дитя його не бачило. Напевно його непокоїло дивне середовище з осліплюючим світлом. Дитина не могла зрозуміти, чому її турбують, змушують стояти і дивитись. Хлопчик відвертав голову, хотів назад у теплий присмерк рюкзака, де знайшов таке приємне містечко, хотів знову заплющити очка і слухати це дивне дзижчання отам надворі. Чому ж йому цього не дозволяють, що з ним хочуть робити?

– Закутай його назад, – наказав велетень, – йди з ним надвір. Було б погано, якби нам отут зовсім прокинувся. Там, на верху, велика зима, може надихатися гострого повітря і буде плакати усю дорогу.

Незабаром кучерявий хлопчик був знову у рюкзаку. Малий чоловік у довгому пальті поспішав з ним до дверей. Дитячий плач швидко зникав у безлічі тремтливих голосів вихору, який за вікном не переставав шаленіти.

– Це твоя жінка? – запитав велетень селянина.

Селянин притакнув.

Чоловік звернувся до жінки:

– Ти повинна доглянути за ним. Зігрій води, хай викупається, дай йому чисту постільну білизну, одяг якийсь від чоловіка, а його лахміття спали! Не забудь його накормити. Напевно, вже давно нічого не їв. Ми їх знайшли у пастирській колибі. Хлопець гриз кору, а його гризли воші. Насамперед подай йому тільки чай, потім молоко, пізніше можна все.

– А ти його підстрижи і побрий, – сказав чоловіку, – розумієш, і волосся, і бороду. Не переживай, не буде тобі тут довго заважати. Найбільше два тижні, поки оживе, потім прийде за нами, за те тут маєш, залишу тобі перстень. За нього можеш дістати пару добрих коней, якщо захочеш.

Вийняв з кожуха і насправді поклав на стіл малий перстень, який почав сяяти таким чистим, білим світлом, як осколок найяснішої зірки. Селянин і його жінка не могли надивитись. Ніколи не чули такого, щоб простий перстень міг мати ціну пари коней. Таке диво! Хто би його надів на палець! Їх непокоїв і цей дивний блиск. Незнайому людину це заспокоїло. Він подумав, що такий великий хабар зм'якшить твердого селянина і призве до милосердя. Не було причини ще затримуватися у кімнаті. Попереду довгий і трудний шлях, тому швидко попрощався з біднягою...

Тоді селянин знову ожив. Підійшов до столу і дивився на перстень. Ох, він не міг

йому не подобатись! Тішився ним. Нічого подібного не міг собі уявити. Колись йому хрещений батько подарував перстень з одним камінцем. Хлопці ходили на нього дивитися, коли у неділю одягав на палець. А у цьому було, мабуть, сто камінців, ні, напевно, більше. Перстень був увесь обкладений дрібними камінцями, які палали іскорками, ніби у кожному горів вогонь. Що би сказали люди, якби побачили це диво на його пальці? Мабуть, не повірили би, що отримав кільце як подарунок. Сказали б: кого ти обікрав, га, це треба заявити, і послали б на його шию жандармів. Як би відговорився, де ж взагалі би його сховав? Адже таку дорогоцінність не можна ніде сховати, вона сама себе викаже. Ось, він же цілком малий, лежить на столі й по цілій кімнаті розкидає блискавки. Напевно би просвітив полотно і дерево, якби його поклав, скажімо, у шафу між білизну. Для чого він йому? Ніби може за нього купити пару добрих коней. Ні, для нього він не має ніякої вартості. Познущалися б з нього...

Повернувся, і його маленькі очі стали тепер холодними. Насамперед зупинилися на людині, яка лежала біля печі, потім знайшли жінку.

– Підготуй мені кожух, – сказав їй.

Жінка зірвалася.

– Куди ідеш? – запитала.

– Завезу його у лікарню.

– Тепер?

– Не можна відкладати.

– А перстень?

– Нехай собі потім по нього прийде.

Хотів сказати, коли видужає. Оскільки мав щире бажання допомогти бідоласі, не зважав на винагороду, хоча для здійснення його наміру потрібне неабияке зусилля – довга дорога у місто, повернутися назад і у завірюсі, коней треба підганяти, двічі покормити їх... Напевно, краще було б усе підрахувати, інший би так і зробив, але він... Ах, здається, отак краще для обох. Думав про себе і того біля печі.

Жінка його зразу послухала. Вона не мала звички сперечатися з ним. Це було б зайвим, бо все робив так, як надумав. Настільки вже його знала. Був вже таким, що нікого нічого не запитував, як йому бути, що робити, та й ні в кого не просив допомоги. Він один був інженером і робітником, це його і навчило не ухилятися від задуманого. Так це робили і його батько, і дід, і не виходило у них погано. Ось, залишили йому добре збудовану хату і гарні землі, чого ж йому йти проти власного переконання.

Але людина, про яку йшла мова, хотіла захищатися. Правда, бракувало їй майже всього, бо у тілі у неї було саме стільки сили, щоб могла трохи бачити, трохи чути, трохи розмовляти й трішечки дихати. Кожен рух його до смерті втомлював. Він хотів захищатися будь-якими засобами, сподіваючись, що вже тим зверне на себе увагу, обеззброїть супротивника, бо розбудить у нього милосердя. Адже тут йшлося тільки про милосердя. Йому здавалося, що вся історія недостатньо вияснена. Друзі його тут у ночі принесли, поклали біля печі, сказали «подбайте про нього» і знову зникли. А що ж він чекав? Чи, може, його мали бальзамом натерти і до шовку вдягти? Всі ми однакові! Швидко позбуваємось обов'язків по відношенню до ближнього, зокрема, якщо йдеться про когось незнайомого. Але ж прецінь вистачило б на нього краще глянути, вистачило б приділити йому хоч один уважний погляд і зрозуміти горе, у яке він потрапив. Боже мій, коли б він про таке подумав?! Колись був лікарем, вже й не пам'ятає, коли це було, але колись ним насправді був. Ходив у білесенькому халаті по сонцем залитих кімнатах з мармуровими стінами, часто мив руки, інші йому подавали різне блискотливе приладдя, ножиці, хірургічні щипці, довгі шпильки, завжди їх брав тільки у два пальці, щоб інші не забруднити, бо був хірургом, був

змушений часто оперувати, лікувати різні хвороби, небезпечні для життя, багато поганих недуг, які мучили вбогих людей. А тепер хто він? Старець, якого йдуть воші з'їсти. Здається, що не зміг точно назвати причину свого безнадійного стану. Люди часто кажуть, що когось жеруть воші, але думають це образно. Уявляють собі кілька невинних маленьких вошей, які комусь влізли за комір та інколи лоскочуть шию крихкими ніжками і волохатими животиками. Але його насправді жеруть воші з усіма трагічними наслідками. Його насправді жеруть воші! І не знає, як до нього добрался. Можливо, одної ночі, коли спав десь під ялинником, раптом на нього напали, як нападає ненажерлива сарана на поля із зерном, може, отак нечувано розмножились з кількох невинних вошенят, які носив за коміром і на які не звертав уваги. Але це несуттєве. Головне у тому, що тепер на його тілі мільйони вошей, ні, мільярди, у нього не вистачає сили проти них щось зробити. Ялозять усюди: по ногах, руках, по поясі, по животі, грудях, горлі і по обличчі, кишать у волоссі, у вухах, через них не може розмовляти, бо лізуть у вуста. Ох, яке це огидне, дуже мерзотне та водночас страшне і нестерпне відчуття бачити, як уся шкіра ворухиться, коливається. Він розумів що пропадає, вже у нього від цього лихоманка, як у сухотного. Якщо йому добрі люди не допоможуть, так його зжеруть, аж до кісток, у прямому значенні слова.

– Не робіть цього, – вигукнув з усієї сили.

Селянка збентежилась.

– Я лікар, – продовжував, – знаю, що зі мною. Дайте мені щось з'їсти, потім покупаюсь, приведу себе в порядок і все.

Селянин цьому дивується. Чому цей чоловік чинить опір? Адже у нього найкращий намір – допомогти йому.

– У лікарні про вас краще подбають, – сказав.

– Ах, ні, – захищався лікар, – я туди не можу, зловили би мене і застрелили. Знаєте, вони мене шукають і хочуть мене вбити, і мою дитину, просто застрелити і закопати у полі, як собаку. Вони це зроблять, і мою дружину застрелили, вони нас не люблять.

На хвилину замовк, потім додав тихіше, ніби ганьбився за те, що каже:

– Я – жид.

Селянин завовтузився.

– Саме тому, – наполягав, – я хочу вас врятувати. Тут ви не в безпеці. Вранці сюди прийдуть, обіцяли, ну, і знайдуть вас.

– Сховайте мене поки що у сіно.

– Вже нема сіна.

– Покладіть мене у яму і обкладіть картоплею.

– Нема ями.

– Ради Бога, не робіть цього, не видавайте мене їм, у мене ж син, він ще дитина, хтось повинен про нього подбати. Благаю вас іменем свого сина, залишить мене тут. За цей перстень, що на столі, ви отримаєте принаймні тридцять тисяч, але якщо не погодитесь, якщо це замало, я охоче ще додам, я закопав золото, скажу вам, де, і ви зможете його узяти. Якщо хочете, можемо це узгодити письмово.

Селянин втрачав терпіння. Цей чоловік хоче його знищити. Хоче викупити своє життя, пропонує йому купу золота, ох, яка сміливість! А чи можна життя виважити золотом?

– Ні, – вигукнув, його брала лють. – Залишіть собі своє золото, для чого воно мені? Можете собі узяти і забиратись геть, не буду вас кликати назад, бо я вас не запрошував. Дайте мені спокій! Будьте радий, що я вами займаюсь, я міг би вас викинути на сніг, так, я міг би це вчинити.

Зробив кілька гуркотливих кроків по кімнаті, ніби щось вирішував, прискав слиною з вуст, очі зовсім залились кров'ю. Було погано, дуже погано. Жінка це відчу-

ла, тому швидко принесла довгий кожух, запалила ліхтар і вийшла перед ним на подвір'я, щоб допомогти йому скласти гарбу, вбрати і запрягти коней, застелити віз соломою.

Бідолаха вже не протестував. Бачив, що його видано на милість і немилість цих людей. Його життя було в їхніх руках. Могли його тут вбити і загрибти, ніхто би про це не дізнався. Не було у кого просити допомоги. У цей час його друзі були вже далеко. Віддав себе у руки Божі. Хай з ним роблять, як їм каже совість. Більше не озивався. Спокійно дозволив, щоб його занесли на віз, там зіщулився так само як під піччю, чув, як селянин гукає на жінку, щоб принесла сукно, зауважив, що ним його прикривають, чув форкання і тупотіння коней, чув як риплять гринджоли, мабуть, вже рушили, чув як селянин гукає на коней, але це було так далеко від нього, так неймовірно далеко, що не хотілося про це і думати. Під сукном йому вдалося надихати трохи тепла. Звичайно, не багато, лише стільки, що відчував його під носом. Але і ця дрібниця була приємна, вистачало, щоб забути про своє горе, щоб хоча б трішечки полегшало на серці, щоб змиритися з цим світом, який ставився до нього так жорстоко. Людина вже така. До щастя і блаженства інколи потребує відчутти лише трохи тепла під носом.

Була вже ніч. По всіх боках навколо біліли купи снігу, над ними гуділи хмари хурделиці. Цілий світ танув у білій стихії. Простір набував нову глибину кожної хвилини. То надувався, то опадав, мов полотно, у яку оперся вітер. Тому очі не могли ніколи вгадати правильну відстань. Помилялися то на цілий кілометр, а то на декілька кроків. А це було досить небезпечно для фурмана, який намагався вести коней. Шлях з'єднував дві долини широким схилом, тому вів по обох боках стрімкими увалами. Робітники цю дорогу на багатьох місцях були змушені зміцнювати високими стінами. Досить було зробити лиш один хибний крок – і коні з возом злетіли б униз. Крім того, на поворотах були, звичайно, високі замети, по яких коні ступали невпевнено, зокрема коли гринджоли зсувались. Але селянин міг йти цією дорогою і наосліп, саме так, як і його коні. Не боявся. Звільнив коням віжки, і вони вже самі знали дорогу. Копитами знаходили найтвердіший ґрунт, найчастіше трималися середини дороги, лише місцями обережно завертали на край під увал, вирівнюючи небезпечні відхилення гринджол. До певної міри допомагав йому і вітер, який дув у тому самому напрямку, і так, властиво, тиснув його від спини.

До берега коні ступали обережно. Коли вийшли на плато, пішли галопом, ніби усвідомили собі, що перед ними ще дві третини дороги. Це була їх звичка. Завжди робили те саме, коли селянин їхав з жінкою у суботу на ярмарок, або як везли хуру.

І тепер не мав намір порушувати їхню звичку. Саме годилася. Якщо коні не втомляться частим бродінням заметами, зможуть повернутися додому ще перед північчю, до світанку виспитися, і вранці вже, якщо прийдуть, нічого не знайдуть. І сліди саней на дорозі засипле сніг. Він тут же візьметься за роботу. Треба січки нарізати, бо сіно слід економити, необхідно поліна ялини вибрати, щоб було на гонти... Ох, роботи досить, під час роботи швидко все забувається, лиш би оце вже було скінчене. Це було дивно. Здавалося, що йому вже ніщо не допоможе, кожного дня його стан погіршувався. Зокрема сьогодні ввечері. Він подумав, що його може врятувати, щоб йому петля на горлі зовсім затягнулася. А все ж таки усе добре закінчиться. Господь допоміг, повинен бути йому за те вдячний. Коли йшов біля Нього, там на верху, де висить розіп'ятий на хресті, оголений, відданий примхам хуртовини, задумав, повертаючись назад, зупинитися біля і прочитати хоча б один раз «Отче наш». Точно так і робить, а, може, додасть ще й «Богородице, діво, радуйся». Людина не знає, коли їй буде потрібен, а Він, Він завжди охочий допомогти.

Про того, що лежав за ним, у дорозі й не думав. Спав йому на думку аж у місті, коли проходили висвітленими вулицями й зустрічали людей, які, поспішаючи, тро-

хи зупинялися, коли їм треба було повз нього пройти. І заглядали у віз. Це його непокоїло. Він боявся, що хтось буде занадто цікавитися, зупинить його і почне запитувати. Але і це пережив.

Слава Богу, лікарня була на віддаленому, пустому місці, де люди у цей час не траплялись. Він міг спокійно подбати про коней. В дорозі трохи спітніли, кинув на них вдома ткани килими.

Потім наважився ввійти. Але що це? Чи вже запізно? Велика залізна брама була закрита. Даремно торгав клямку, копав, стукав, і не зрушила з місця. Ох, ні! Ось тут, поряд на цементовому стовпі на висоті голови, щоб кожен міг помітити, знаходиться темний кружок з білою кнопкою, від якого веде сплетений шнур, вже про цедесь чув. Треба покласти палець і натиснути. І я спробую.

Підняв руку, і раптом пролунав далеко перед ним тихий дзвінок. Могло це бути в будинку, який підіймався перед ним у висоту і був висвітлений у всіх вікнах і поверхах, ніби у ньому відбувалося якесь визначне свято, бал, але аж неприємно достойне і тихе. У будинок вели великі скляні двері й широкі сходи. За хвилину зупинився на цих сходах чоловік і уважно подивився на віз. Це міг бути швейцар або управитель лікарні, зрештою, це міг бути й лікар. Потім підійшов до брами і запитав не дуже привітним голосом:

– Що вам треба?

– Я привіз хворого, – охоче відповів селянин.

– У нас їх вистачає, – прозвучала холодна відповідь.

Це ясно. У цьому не сумнівався. Лікарня для хворих, а цих завжди знайдеться досить. Пан має бажання жартувати. Ах, це добре, він на цьому розуміється.

Але пан сказав:

– Ви мали йому привезти і ліжко. Їх нам дуже бракує. Люди хворіють, приходять сюди багато, ніби це костюл, та забувають, що хворий має на чомусь лежати, що у лікарні лише певна кількість ліжок. Коли вони заповнюються, то взагалі нема де хворих класти. Ми вже все зробили, щоб їм допомогти. Віддали їм ті ліжка, на яких після виснажливої роботи відпочиває персонал: служки, медсестри, асистенти, але і цього замало, люди хворіють і хворіють, не знаю, коли це закінчиться. Багато з них вже лежить лише на солом'яних матрацах по коридорах, але тепер і там немає місця, тому тих, які запізнилися, посилаємо додому, щоб почекали, поки тут щось звільниться. Не можемо собі дати ради. Так воно виглядає.

Отже це інша справа, коли нема, на чому лежати. Він думав, що якщо хтось хворий, треба його відвезти у лікарню, а лікарня в будь-якому випадку про нього подбає.

– В будь-якому випадку, як це розуміти? – повчав його балакучий чоловік. – Буває, що пацієнту не треба знаходитись у лікарні, скажімо, місяць. Ми йому прописуємо ліки, а він лікується вдома, щоб йому це багато не коштувало, бо, щоб ви мене правильно зрозуміли, тут оплачується кожне місце, залежно від того, в якому класі знаходиться хворий. Є перший, другий, третій клас – як це буває у поїзді.

Потім раптом запитав:

– Що йому?

– Ах, погано з ним, – спромігся відповісти, – дуже погано, не може втриматися на власних ногах, втратив силу.

– Побачимо, можемо зробити перев'язку, пропишемо ліки і буде лікуватися вдома.

Селянин трохи ожив. Його потішило, що починають цікавитися хворим, що хочуть йому надати медичну допомогу. Цього вистачає. Буде прецінь змушений занести його у лікарню, якщо хочуть його ґрунтовно оглянути.

Незнайомий пан відчинив ворота і, підійшовши до хворого, запитав:

– Що вам?

Хворий на возі підняв голову з-під сукна і намагався якомога чітко сказати:

– У мене воші і я голодний.

– Про що ви? – дивувався нетямущий пан.

Хворий повторив те саме:

– Покладіть мене у гарячу воду і дайте мені поїсти, бо якщо мене до ранку не зжеруть воші, то потім вже напевно вмру з голоду. Нічого іншого мені не треба, лише гарячу воду і щось з'їсти.

Це було забагато для охочого пана. Він мав бажання допомогти, адже за те ним і клопотався, а тут виявляється, що хтось хоче зробити з нього дурня. Одразу образився і став недоступним.

– Дурень, що собі думаєте, що наша лікарня є вошивнею? Чого ви сюди приперли, якщо знаєте, що йому треба? Чи вдома у вас нема теплої води і куска хліба? Ідіть звідси, щоб по вас і сморід не залишився! – заревів і тріснув воротами, поспішаючи у лікарню.

Селянину запаморочилось. Так не може бути! Як до нього ставляться? Але ж тут не йдеться тільки про воші. Чи не розуміють цього? Тут йдеться про життя, і не про одне, про два, може, три. Ох, чи був би він у таку погоду сюди коней гнав, коли б йшлося тільки про вошей?

Безпорадно дивився за паном, який пішов собі, був би за ним і побіг, щоб пояснити йому і попросити, щоб посприяв справі, але дорогу йому загатила залізна брама, та й пан швидко зник.

За спиною йому зарідав слабкий голос, ніби докір власної совісті.

– Ну, бачите, зайво було тут ходити, зовсім зайво, я ж вам казав.

Цей голос його лише дражнив. Вже вистачило цього. Ледве втримався, щоб не скочити у нападі несамовитої люті до воза і не взяти за горло того чоловіка, заради якого усе те і відбувається. Був би його задушив як курча, і ніхто би про це знав. Мертвого міг без усяких труднощів перевезти містом і в дорозі десь його загребти у сніг. Але ні, тільки заскреготав зубами і гидко вилаявся.

Коні перелякалися, коли їх готував до зворотного шляху, бо ж не брав їх до уваги. Правому завдав твердим кулаком сильний удар у пах за те, що зірвав віжки на землі, лівого хльоснув по ніздрях, тому що був змушений поправляти йому недоуздок, і ледве сів, обох немилосердно вишмагав батогом, бо ж повільно рушали.

Ще на вулиці рвучко кинулася на нього заметіль, яка була перед ним. Заметіль своїм строкатим черевом торкалася аж стріх. У неї не було нічого привітного. Страхітливо звисала і гуділа. Здавалося, що кожної хвилини впаде вниз і погасить вуличні лампи. З її чорних нутрощів густо сипалися пасма снігу. Вони подобалися блукаючим душам, які не досягли ще прощення і повинні мандрувати темнотою прокляття. Дикий вітер з них скручував довгі мотузки для канчуків, а тонкі пруті – для мітел, якими потім безпощадно хльостав людей по обличчях, руках і стегнах.

Селянина це ще більше розлютило. Уявляв собі довгу дорогу темною долиною, де заметіль використає усі свої можливості, щоб показати свою силу. Уявляв собі, як важко брести й пробиватися липкою течією льодового повітря, і його охопив відчай, бо все було даремно. Коли приїде додому, буде змушений нещасного, заради кого міряв цей шлях, обережно покласти під піч так, як лежав раніше. І цілу ніч переживати разом з ним, щоби не вийшов з хати ні на крок, бо ж вранці його все-таки чекає жорстокий вирок. Усе його тіло трусилося безсилою злобою. Радий би чимось проявити свій неспокій. Але як? Зупинитись в котрійсь корчмі і напитися до німоти, аби забути? Повернути коней і гнати їх у протилежному напрямку, щоб його ніхто не міг наздогнати? Ні, ні, тим би проявив лише своє безсилля, а він хотів би щось подолати, щось розкришити. Підняти віз із кінями над головою, нести його вулиця-

ми і кричати: «Дивіться, якщо захочу, буду його отак нести аж на свій двір, а якщо захочу, кину його об землю, що весь розсипався на трісочки». Але коли про це думав, здалось воно йому безглуздом і хлоп'ячим. Не залишалось нічого іншого, як мститися на конях. Це були єдині живі істоти, яким міг дати необмежено відчутти свою силу і жорстокість, бо тримав їх міцно в руках, повністю ними володів, а головне, міг майже відчувати їх страх.

– Тпруу, – постійно кричав, – но, – і зухвало шмагав по спині, головах, не дивлячись на те, що їм треба боротися з вітром, і що їм жмути снігу заліплюють очі. Хотів, щоб ошаліли, хотів, щоб взялися на крила і летіли розбурханою країною, мов дракон.

Поки шлях проходив містом, дика їзда його трохи заспокоювала, втихомирювала. Прецінь йому вдалося позбутися з грудей несамовитої люті, яка прагнула його спалити. Перехожі зі страхом слідкували за його витівками. Ох, а що у нього була за насолода, коли міг шмагнути декотрих, які поспішали зупинити коней, передбачаючи, що вони сполохані. Га, дурні, це вам за вашу охоту, подумав він. Але тільки-но виїхав з міста, занурився у небувалу темряву, де не миготів жоден вогник. І раптом відчув свою самотність, піддався малодушності. Зіщулився у кожусі й намагався звикнути до темряви. Це давалось важко, бо тьма була густа і вогка. Коли її доторкався, то морозила кістки. Попереду добивався до нього вітер з півночі, який десь там за вершинами, куди не досягає сонячне проміння, цілий рік вимітає лише сніг і глянсує лід. Мабуть, гадав, що і тут треба те саме робити, тому й був такий суворий і прудкий. Ганявся близько землі, вхопивши із собою порошок сніг. Найкраще йому йшлося по дорозі, де не було бережків і ям. Тільки віз, який котився назустріч, йому заважав. Він був би радий перевернути його у рів і засипати снігом. Можливо, це йому отам вище під верхом у котромусь небезпечному заметі й вдасться. Коні, докладаючи всіх можливих зусиль, пробували подолати його силу. Нахилили голови й наставляли чола, щоб мати змогу розбивати його найтвердішими місцями свого тіла. Селянин щільніше припасував кожух під бородою і притиснув баранячу шапку нижче до чола. Але побачив, що вітер справді небезпечний. На обличчі його витримає. Якщо треба буде, підбере вгору і комір, потім йому будуть просвічуватися з шерсті лише очі. Гірше було з ногами. Ох, з ними завжди були муки, коли вдаряли морози. Хоча на ногах у нього були валянки, все-таки до пальців добралася зима. Звідти їй було легше проникнути глибше до кісточок та голінкових кісток. Найтриваліше вмощується у колінах. У нього там лізло, у яке може міцно згрутиситися, у нього ж там яблуко, яке можна обгризати, та ще й є можливість розлізтись на обидва боки у густе м'ясо. Як її звідти дістати? Селянин спробував із своєю загальновідомою завзятістю, перекладав ноги, щоб їх зігріти, стягував на них кожух, гладив їх руками, оббивав їх одна об одну, притискав до себе. Все даремно. Коліна застигали, бо вітер їх міг вільно обмацувати. Що ще зробити для їх порятунку? Якби у нього був якийсь вовняний чохол, що не випускав би тепло, якби у нього були халяви на валянках довші хоча б на п'ядь, якби у нього були мисливські валянки, що їх можна наверху зігнути, а ззаду на стегнах ремінцями міцно пряжкою прикріпити! Напевно, це допомогло б. Без сумніву. Сукно досить міцне і товсте, не піддалось би й північному вітру. І раптом йому спало на думку, що ззаду на возі є майже два кінці такого сукна. Це була рятівна думка. Повністю ним оволоділа. Без якогось поганого, прихованого замислу, повернувся і притягнув до себе сукно, яким був прикритий бідняга. Але потім йому стало дивно. Був змушений зупинити коней. Злізти з возу і зблизька подивитись на супутника в дорозі. Чому ж не озивався, чому не кричав, коли стягували з нього сукно? Чи, може, не відчував холод? Це справді було можливе? Гм, можливо? Адже у нього було тільки зношене лахміття. Підійшов до нього і дивився пильно, намагаючись проникнути крізь тьму, щоб бачити якнайбільше. Здавалося, що спить. Лежав

спокійно, голова повернута вбік і втягнута між плечі. Вітер понад нього роздував білий порох. Тоді трапилось щось неочікуване. Селянин ухопив його за комір, аби ним трохи потрясти, щоб проснувся. Доклав до цього аж занадто багато сили, мабуть, і комір був слабкий, тому, охоплений жахом, побачив, що у руках у нього майже половина пальта, що перед ним оголена спина, бо ж у бідняги не було під пальтом сорочки. Прокинувся і цей, на возі. Зібрався з останніми силами, прудко сів, напевно думав, що на нього напали, почав кликати на допомогу. Селянину вдарила гаряча кров у голову. Ге, він думає, що я його хочу задушити, це ж дурниця, це ж нісенітниця. Був від цього зовсім збентежений, але тепер знав, що йому робити. Прудко і несподівано зірвав з нього і другу половину пальта.

– Що ви робите? – кричав той, на якого напали.

– Ге, треба вигнати воші, – відповідав йому.

– Ах, ти хочеш, щоб я замерз.

– Ще побачимо.

Спочатку зняв важкі робочі черевики, потім враз зірвав з нього штани із підштанниками. Усе кидав прямо на дорогу. У цю ж хвилину вітер лахміття ловив і розкидав по полі.

Ніччю лунало одчайдушне волювання на поміч. Однак селянин водночас із задоволенням усвідомлював, що голос не такий сильний, щоб проникнув через гудіння завірюхи аж там, де у далечині залишив за собою вогники останніх будинків з передмістя, і того не лякався, що міг у такий час зустріти когось на шляху. І саме це сприяло його доброму настрою. Тільки-но закінчив свою роботу, прибіг до коней, взяв у руки віжки, батіг і сказав: – Тпруу, – ніби нічого не трапилось. Не йшов сісти на віз. Зрештою, ще побачить. Трохи піде біля воза, щоб розігрітись. Треба й коней стримувати, бо ж вітер все-таки прудкий. Чого ж їм разом з ним продиратися крізь сніг, коли йому тепер вже байдуже, чи приїде додому на годину скоріше або пізніше. Голий чоловік на возі ще хвилину намагався щось зробити, але сил не вистачало. Суворі пориви вітру повертали голос назад у горло, а руки, якими чинив опір, швидко слабнули. Потім слухняно скрутився на соломі, бо із життя йому лишалось мало можливостей: скрутитися у клубочок і залякнутися. Поки був лікарем, мусив кілька разів розтинати замерзлих. Всі були однаково скручені до клубочка, ніби хотіли бочки катати, або ніби їх смерть застала біля вогника. Ну, тепер саме й думав про тих заляклих, скручених, яким змушені були кінцівки полатати, якщо їх хотіли покласти у нормальну труну.

На свого синочка вже забув. Світ його виховає на свій лад.

Над ним кружляла злісна заметіль. Рвучкий північний вітер нарешті виявив свою жертву. Спочатку трохи вагався, бо з таким випадком ще не стикався. Люди, які виходять у середині січня в ліс з наміром замерзнути, одягають здебільш багато одягу, кутають себе у всілякі вовняні шарфи, кожухи, тому мусить через усе оте лахміття проникнути, якщо хоче їм добратися до серця, де у них джерело тепла, а оцей тут був зовсім голий, нічим не думав берегти свою тонесеньку шкірку. Та незабаром вітер поборов хвилину слабкість й ще з більшою рвучкістю кинувся на бідолаха. Чому йому зупинитися перед тим, хто хоче здатися без спротиву. Адже це не його справа. У людей різні примхи. Деякі хочуть помирати повільно і використовують кожну нагоду, щоб продовжити свої муки, інші наввипередки поспішають. Йому це не шкодить. Результат однаковий, бо ж у нього випробуваний засіб.

Селянин йому вірив. Тільки з часом не міг ніяк заспокоїтись. Скільки у своїй голові не підраховував, завжди виходило, що дорога додому може тривати найбільше дві години. Це йому здавалося замало. Людина може мерзнути і половину дня. Більше того, чув і про випадок, коли якийсь лісник загруз у лісі, вислався три доби у снігу під ялиною, а коли його потім знайшли, занесли додому і обігрівали гарячи-

ми цеглинами, за два тижні знову міг йти закладати сільця на лисиці. Що якби цей спосіб не виправдався, і додому би привіз ще більшого старця? Ох, вже думка про це його непокоїла. Краще вирішив витримати холод. На кожному повороті, де вітер був найбільш поривчастий, зупиняв гринджоли, ніби хотів коням дати відпочинку, хоча бачив, що їм це не подобається.

Але коли на останньому повороті до берега підійшов до возу, щоб переконатися, як далеко просунулась справа вітру і морозу, зовсім заспокоївся. На солоні лежало вже тільки холодне тіло, яке не проявляло ознаки життя, а попереду ще чекала відкрита дорога широким урвищем у долину. Отже буде досить часу десять разів заkostenити і змінитися на льодову шийку.

Це йому підходило, бо ж там наверху мав пройти поперед Розп'ятого. Цілою дорогою його мучило, як це зробити. Розп'ятий постійно втуплював свій пронизливий погляд на дорогу, уважно оглядав кожного перехожого, ніби хотів перевірити його совість. Йому, напевно, стало б прикро, якби побачив на возі голого. Ось, тепер цьому міг зарадити. Що буде, якщо кине на бездиханний труп трішки сукна, щоб не виглядав так вбого? Мертвий встане тільки на судний день, хоча б ти його посадив і на коня, але задубілому серцю не допоможе ні пекуче сонце, ні ця вивалена вовна. Може це зробити. Виявить любов до ближнього. Совість йому так каже. Але він вирішив зробити ще більш жертвенний вчинок. Скинув із себе теплий кожух, прикрив ним зовсім зім'яте тіло, потім його ще прикрив сукном. Нехай зазнає трохи тепла, поки не зіjde вниз. Він вже якось обійдеться. У нього теплий спідній одяг та ще й грубий светр, пальто, крім того, у нього досить тепла кров. Так, саме тепер це зауважив. Найскоріше цьому сприяло виснажливе ходіння проти вітру та високими заметами, бо ж рух людину розпалює. Ну, може йти тільки так на легко, може знову сісти на віз і дати волю коням, бо не боїться гострого вітру, не боїться зими, не боїться нічого, відчуває власну стійкість, ніби йому хтось роки відрахував.

Коні скористалися нагодою, коли побачили, що вони знову вільні і що господар сидить на возі, почали йти бадьорим кроком, хоча й дорога вела вниз, не намагались зупиняти гринджоли. І вони тужили за теплою конюшнею та прагнули вигнати холод з колін.

На подвір'ї їх вітала господарка з ліхтарем в руці. Ще не спала. Вирішила почекати на чоловіка. Цілий час стояла на колінах перед іконою Богородиці і молилася «Богородице, діво, радуйся». Робила це завжди, коли у неї було трохи вільного часу, бо ж у день при роботі є завжди нагода обтяжити душу гріхами, і людина не знає, коли повинна віддати Богу рахунки свого життя. Цього вечора дуже сильно відчувала потребу шукати допомогу у когось сильного, який є над земними силами. Зранку навколо неї відбувалися дивні справи і у такому дивному порядку, що зовсім розбили її впевненість. Не розуміла їх. Як же вона могла це зрозуміти своєю маленькою головою?! Але коли відчула, що вони позначені пеклом, яке варить десь тут, близько неї, із земських надр отруту, боялася за себе та за свого чоловіка. У нього був такий дивний холодний погляд, коли вирішив везти цього невідомого у лікарню. І чому так швидко за це взявся? Чи не можна було зробити це вранці? Ох, скільки запитань, скільки запитань її мучить. Повинна була їх чимось втихомирити. Але саме тепер про все забула. Був тут її чоловік, якому треба допомогти.

Селянин якийсь час допитливо дивився на неї, але коли побачив, що вона зовсім спокійна, сказав їй, що не буде одразу ж випрягати коней і щоб йшла з ліхтарем під сарай, куди й він за нею скоро прийде.

І не здивувалась такому незвичному наказу.

За хвилину прийшов за нею з киркою та лопатою і спокійно їй пояснив, що тут мусять викопати могилу, бо в дорозі йому лікар замерз.

І це можна зрозуміти, якщо у людини не є підстав щось підозрювати. Була ж прецінь зима, надворі бушувала завірюха. Що не зробив мороз, те завершив холодний вітер. І здоровий ледь захистився, не кажучи вже про голодом вимученого бідолаху. Але якщо вже таке трапилося, що ж робити? Навколо хати усюди були купи снігу і замерзла земля. А у сараї під трісками не буде нікому заважати.

Мовчки завісила ліхтар на крюк над дверима і взялася допомагати.

Роботи все менше і менше. Селянин знайшов гладке місце, де не можна було натрапити на скелю, а з вимірюванням не барився. На око вгадав ширину і довжину. Людині багато місця в землі не треба, якщо не рахувати з труною, а цей був дрібний, мов черв'ячок. Роботу собі розділили, він копав, вона відкидала землю. Спочатку це могли робити одночасно, але коли яма поглибилась, повинні були працювати по черзі. За весь той час не сказали ні словечка. Намагались думати лише про свою роботу, щоб її виконати якомога швидше і якісно.

Коли вже яма була готова, не домовляючись, підійшли до воза. Вона йшла попереду і несла ліхтар, який кидав на сніг три кутасті площини жовтуватого світла... Повітрям тріпотіли хвилі сріблястого пороху, а перед нею виринули засніжені голови спокійних коней. Мала намір пройти повз них, але була змушена зупинитися біля дишла, бо їй здалося, що на возі хтось сидить.

Тоді її чоловік взяв ліхтар з рук і посвітив вище, щоб краще бачити.

На возі насправді сидів чоловік, закутаний у сукно і кожух. Тільки очі у нього блищали. Хвилину на них дивився, потім сказав:

– Дякую вам, це мені допомогло, здається, що я загубив усі воші.

Ні селянин, ані його жінка не могли видати із себе словечка.

Цей, що був на возі, продовжував:

– Тепер треба, щоб ви мені добре натерли руки й ноги снігом, бо я їх не відчуваю.

На висоті бушував вихор.

– Здається, що мені повертаються сили, лише я дуже голодний.

Жінка втратила слух і зір, але чоловік, який сам щойно прийшов до тям, сказав:

– Іди зігріти воду і звари липовий чай, якщо він голодний.

Дуже радо його послухала. Там, надворі, вже її огортав страх, а у хаті, біля знайомої роботи, їй буде легше дихати. Розклала вогонь, на плиту поклала велику каструлю, принесла липину і почала варити чай. При роботі пробувала зловити якісь думки, щоб чимось зайняти голову, але завжди з цих спроб нічого не виходило, тепер її полишила здатність зосередитися на чомусь. З таким же самим неуспіхом закінчилася і спроба заглибитись у молитву. Виявилось, що і пам'ять її не хоче слухати. Ні, і тут не могла знайти спокій. Все її вводило в оману, від усього хотіла втекти, і від самої себе. Господи, куди дітися у цьому світі, який раптом став для неї таким нестерпним.

Потім згадала, що може бути потрібна чоловіку, й швидко вибігла надвір.

Там переливалась снігова буря. Перед собою розпізнала коней, лише кутасті площини світла з ліхтаря ніяк не могла знайти.

Гукнула на чоловіка.

– Не кричи, – обізвався із сараю.

Ах, де ж інде би міг бути, усвідомила собі і почала блукати снігом. І в сараї на було світла. Слабкий блиск снігу пробивався відчиненими дверима. Трішечки відбивався на плечі чоловіка і на обличчі. Він нахилився з лопатою і засипав яму.

Зупинилася перед ним, намагаючись зрозуміти, що він робить. Та раптом стала навколішки і почала швидко руками горнути холодну землю у яму.

Цієї ночі селянин спав спокійно.

*Зі словацької переклав
Іван ЯЦКАНИН*

Віра BOBK (1926-2022)

Жебрачка

Сиділа скулена клубочком на сходах барокової церкви і тряслася з холоду. Ріо-де-Жанейро також має кілька понурих днів у році. Пізніше я дізналася, що її ім'я Іфіженія. Біографія зведена до формули: не знала батьків; неодружена; жителька бараку без води й каналізації; двоє дітей на кладовищі (перше: гураган забрав дах, перемокло до нитки, захиріло і згасло; друге: впало під колеса автобуса, щоб рятувати свого паперового орла). Смерть на фавелі, зрештою, належить до денного порядку. Як не минешся від недуги, минешся від ножа, від уроків, від будь-якої халепи.

– Маєш, напийся кави.

Лице перекраєла широка усмішка і показала ряд неплеканих зубів.

– Якби в вас була зайва блюзка... або панчохи...

За кілька днів світило сонце. Побачила мене й підбігла показатися в светрі, що був давніше моїм:

– Дуже мені сподобався цей светер. Деякі клієнти дають мені старі лахи, начебто я – смітник.

Я побачила, що в неї нігті намальовані ясно-червоним лякером. Вона запримітила.

– Не модна фарба, але якраз не маю іншої. Одна клієнтка дала мені рештки в плящинці, – виправдалася, побачивши моє здивоване обличчя.

Інша жебрачка зблизилася і щось промимрила до мене, але Іфіженія накинулася на неї недоброю кішкою:

– Безсоромна! Не бачиш, що це -- моя клієнтка?

Дивно дістати такий титул! Іфіженія з погордою зміряла поглядом свою товаришку:

– Та приймає навіть подерті гроші й сотики... Ненажера!

Пройшли дорогою два юнаки. Іфіженія виструнчилася і обсмикала на собі спідницю.

Коли ми знов зустрілися, кілька тижнів опісля, вона сиділа на порозі пошти, куди я несла листи і посилки. Зацікавилася:

– Стільки листів! Дорого коштує марка? За кордон ще дорожче? А це що? Книжки? Ви їх написали? Навіщо їх писати?

Я не знала, що їй відповісти, але мене бавила її наївна цікавість.

– Щоб люди читали.

– Вони від того щасливіші?

– Хіба я знаю? Може, більше обізнані.

– Але ж навіщо тоді писати книжки? Краще слухати, що розказують.

Є в нас на фавелі одна стара жінка. Як почне оповідати, ніхто не хоче лягати спати.

- Про що вона оповідає?

- Про все. Про випадки, про чари, про бувальщину.

Несміливо простягла руку до мого намиста.

- Гарне... В мене також колись було, але, мабуть, застібка попсувалася, бо загубила. Ще й досі шукаю його, коли йду стежками в парку. Завтра мій день народження, - зідхнула.

Я не повірила в день народження, але подарувала їй разок зеленого намиста з крамниці. Вона вся сяяла від щастя і навіть була гарна в ту хвилину.

Коли ми знову зустрілися, довго після того, з нею стояли дві інші жінки. Іфіженія підбігла і взяла мене за руку:

- Це моя товаришка, - представила мене. - Вона пише книжки. - Я вдала, що не закримітила нового титулу, і сказала:

- Іфіженіє! Тут поблизу, при школі, дають за даром курс крою і шиття. Чи ти не хотіла б навчитися шити?

- Навіщо?

Я вибухнула:

- Щоб бути кравчиною! Мати свій фах. Щоб не сидіти на сходах церкви і не чекати, що хтось тобі щось подарує. Щоб заробляти свій власний гріш!

Іфіженія мовчала. Потім покрутила головою:

- Я маю інший життєвий плян.

- Що за плян?

- Я хочу йти... до університету.

- Щооо??

- Треба тільки зробити вступний курс...

- Хто тобі напхав голову такими нісенітницями?

- Хіба ви не знаєте? Адже в телебаченні про це говорять. О дев'ятій годині.

- Я не маю телебачення, - вирвалось мені.

- Щооо??

Тепер Іфіженія подивилася на мене зі справжнім співчуттям, і я попросилася:

- У мене нема телевізора, Іфіженіє. Я працюю в університеті.

Тоді Іфіженія побігла за мною й сіпнула мене за рукав:

- Прийди до мене до бараку сьогодні ввечері, на фавелю Росінья... Всі знають, де я живу. Будемо дивитися разом телевізор. Він у мене поки що чорно-білий, але з кінцем року, як клієнти допоможуть, буде кольоровий. Я змінила думку і не піду в університет. Нема дурних! Але також не хочу бути кравчиною, щоб сліпати над сукенками для інших і дірвати собі пальці. Ще довелося б носити окуляри! Уяви собі: я в окулярах! Раджу тобі також змінити свій фах. Мій власний - не такий уже поганий. Подумай...

ПУБЛІЦИСТИКА

Йосиф ШЕЛЕПЕЦЬ

Міф Духновича про своє походження

Олександр Духнович, крім поетичних, прозових та публіцистичних творів, залишив по собі дві автобіографії. Перша «Александр Духнович» була написана латинською мовою (Alexander Duchnovits)¹, друга написана такою мовою, якою він писав свої поетичні та прозові твори. Вона мала назву «Краткая Біографія Александра Духновича, Крылошана Пряшевскаго, им самым написанная»². У ній, на відміну від латинської автобіографії, він вдався й до визначення свого походження. Про свій родовід, нібито про це розповідав йому дід, він писав: «Наш предок походив із Росії, і він не називався Духновичем, але був із великої фамілії нинішніх князів Черкаських. Під час царювання Петра Великого, постав проти нього – у його відсутності – бунт, і заворушення, очолювані його сестрою Софією, і Стрільці були перші бунтівники, капітаном яких був наш предок Черкаський. Але бунт закінчився нещасливо. Цар Петро переміг над бунтівниками і зловлених карав смертю. Предок, щоб зберегти життя, врятувався втечею і з багатьма, між якими особливо був Гербер, Брила та інші, подався через Польщу й сягнув до Угорщини, поселившись на Beskidі в селі Тополя, прийнявши ім'я Духновича»³.

Так писав Духнович про своє походження.

Подивимось, що говорять про це документальні дані, як їх вжив і використав Духнович у створенні свого родоводу, яким шляхом, звідкіля і через кого вони потрапили до нього.

Рід князів Черкаських у Росії має глибоку історію. Черкаські займали визначні посади в управлінні російського суспільства вже в добу царя Івана Грозного. Такі позиції вони продовжували займати і при наступних російських правителях. Активними державними і суспільними діячами вони були й при владі та в придворному житті Росії за царя Петра Першого. Один із них, Андрій, у 1776 – 1792 рр. був стольником царя Петра. Займали вони командні військові посади й у стрілецьких полках. Духнович у автобіографії написав, що його предок був капітаном стрільців. Російські авторитетні джерела *Енциклопедичний словник Брокгауза Ефрона*⁴ та *Російський біографічний словник*⁵ знають двох капітанів стрільців, наближених до царя Петра Першого й одночасно його сподвижників: а саме капітана Преображенського полку Андрія Михайловича Черкаського та капітана Преображенського полку Олександра Бековича Черкаського. Андрій Михайлович Черкаський, за даними названих публікацій, народився 1668 року і вмер 1701 року. Коли, де і за яких обставин він пішов із життя, довідники не говорять. Точнішу дату народження другого капітана Преображенського полку Олександра Бековича Черкаського словники не наводять. Рік його народження вони передають із двома знаками питання 16??. Дата року його смерті 1717. Ким він був і чим відзначався. 1714 року цар Петро Перший призначив очільником російського військового походу в

Хівінське ханство. Цей похід для нього скінчився невдало. Він був переможений, загнаний у пастку, підступно спійманий і вбитий. Втеча одного із князів Черкаських, який був капітаном стрільців, що збунтувалися проти Петра Першого, у Польщу, у вагомих і багатих на історичні дані енциклопедичних статтях ніде не згадується. Якби котрийсь із князів Черкаських, що був капітаном Преображенського або Семенівського стрілецьких полків перед гнівом царя справді втік у Польщу, згадка про це в статтях про князів Черкаських в енциклопедіях та інших біографічних матеріалах містилася б. Вона яким-небудь способом у достовірних історичних документах і довідниках була б зазначена й пояснювана, але цього немає.

Стрільці, спонукувані Софією проти царя Петра, заворушились у Росії 1682 року. В службах його сестри правительки Софії вони виступили й 1698 року, але зазнали поразки. Цар Петро Перший жорстоко розправився з ними, каруючи їх смертю. Князь Андрій Черкаський, капітан стрільців, вмер 1701 року. Князь Олександр вмер 1717 року вже після того, як цар розправився з бунтівними стрільцями. Не виключено, що дехто із бунтівних стрільців дійсно міг втекти від гніву царя, але вихідців із родини князів Черкаських між ними не було. Духнович в автобіографії наводить імена двох стрільців – Гербер і Брила. Такі прізвища широко поширені в карпатському ареалі. Вже в кінці XVIII сторіччя в схематизмах Мукачівської єпархії згадуються імена священників Герберів >Герберіїв. Поширені були прізвища Гербера і Брила на півночі й півдні Карпатських гір. На Спиші вони збереглися до нашого часу. Отже, написано Духновичем про походження його роду із російських князів Черкаських кулгає.

Що вело Духновича до використання цього міфу, чим він був викликаний, для чого він був створений і хто і що стоїть біля його початків.

В добу, коли жив Духнович, у визначних осіб культурного і політичного життя Угорщини було звичкою укладати свій родовід від визначних людей попередніх епох, щоб користатися званнями вищих шарів суспільства й бути віднесеними до них. Так робив його земляк Адольф Добрянський, який швидко досяг свого, так робили й інші в Угорщині. Це могло надихати Духновича. Іншим чинником, який сприяв утворенню цього міфу, була суспільна ситуація в Угорщині після революції 1848-1849 рр. 3-поміж закарпатських українців кількох людей було нагороджено московською владою за свою руськість та симпатії до Росії, як, наприклад, Адольфа Добрянського та його близьке оточення.

Вирішальний вплив на появу цього міфу в Духновича мало його знайомство та контакти з російськими культурними й літературними діячами слов'янофільського напрямку. Духнович знав їх твори. З декотрими російськими слов'янофілами він міг зустрічатися й особисто. Велику роль у ознайомленні Духновича із творами слов'янофілів відіграв М. Ф. Раєвський. Довідуємося про це з листування Духновича з Раєвським, опублікованого в четвертому томі творів Духновича⁶. Духновичу подобались твори російських поетів та письменників-слов'янофілів. Він читав їх, вчився на них писати свої власні вірші. Книжки слов'янофілів він давав читати й іншим людям, своїм близьким і знайомим. У його поезії чітко відбилася ознайомлення з поезією С. Т. Аксакова.

Листування Духновича з Раєвським підтверджує, що він дійсно мав у себе книжки авторів слов'янофілів та що листувався з редакцією їх журналу. У листі до Раєвського в жовтні 1856 року він дякував Раєвському за одержану книжку

«Русской беседы»⁷, яка була друкованим органом слов'янофільських літераторів. Журнал «Русская беседа» почав виходити в Москві 1856 року. Спочатку він виходив 4 книжками на рік, з 1859 у 6 книжках. Його видавали на свої кошти О. І. Кошелев, Ю. Ф. Самарин, А. С. Хом'яков та В. А. Черкаський, які склали раду редакції. З 1858 року співредактором журналу став І. С. Аксаков.

У згаданому листі Духнович просив Раєвського передати в редакцію названого журналу його статтю, яку називав заміткою про угорських русинів та про себе. У наступному листі в листопаді того самого року Духнович дякував Раєвському за одержання другої книжки «Русской беседы» й повідомляв його про своє бажання далі писати в цей журнал⁸. Дякував він Раєвському за одержану «Русскую беседу» й у листопаді 1858 року. Водночас він висловлював жаль, що журнал не взяв до друку його статтю про угорських русинів⁹.

У листопаді 1862 року Духнович писав листа до колишнього редактора журналу І. С. Аксакова і просив у нього допомогу для заснування алумнея для руських студентів у Пряшеві¹⁰.

Видавці та редактори «Русской беседы» доволі часто їздили в Західну Європу й відвідували Австрію. 1857 року побував у Відні В. А. Черкаський. Побував у Відні й І. С. Аксаков. Чи зустрічався Духнович з кимось із них, достеменно невідомо. Говорити можна одно. Маючи у себе статтю Духновича про угорських русинів, як і ряд інформацій від Раєвського, якому Духнович у травні 1861 року надіслав свою біографію¹¹, вони мали усі важливі відомості про угорських русинів та й про особу самого Олександра Духновича. Саме на основі цих відомостей у їх середовищі головно у Раєвського за тихою згодою видавця Черкаського виник сюжет про походження роду Духновича від князів Черкаських. Рід князів Черкаських був хорошою підставою для створення цього сюжету. Видавець «Русской беседы» Володимир Черкаський після польського повстання 1861-1863 років в рамках умиротворення поляків завідував духовними справами в Царстві Польському. Він приязно ставився до греко-католицьких діячів руського походження, підтримував будівництво їх церков і монастирів та нав'язував особисті стосунки з уніятськими діячами в Галичині, маючи перед очима їх правоблавізацию. Цей сюжет, найімовірніше, створив і переповів Духновичу сам Раєвський у приватних зустрічах із ним. Духновичу заімпуновав цей сюжет, і він прийняв його за свій і вклав його у свою автобіографію.

Міф про походження свого роду від князів Черкаських появився у Духновича в останні роки його життя. Його немає у попередній латинській автобіографії Духновича, оскільки в Духновича цього сюжету ще не було. Появився цей міф у нього не раніше 1862 р. 1863 року цей міф вже виступає в статті про Духновича, надрукованій у словацькому журналі *Sokol*¹². 1865 року цей міф про його походження з роду князів Черкаських наявний у статті про Духновича в німецькому нарисі у словнику Вурцбаха¹³.

Олександр Духнович є вихідцем із сім'ї корінних русинів-українців, про що вже писав у минулому в одній із своїх робіт І. А. Панькевич¹⁴.

Література:

- 1) Олександр Духнович. Alexander Duchnovics, в: Олександр Духнович. Твори. Том 3. СПВ в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві. 1989, с. 383-391, укр. переклад с. 391-400.

- 2) Олександр Духнович. Краткая Біографія Александра Духновича, Крылошана Пряшевскаго, им самым написанная, в: Олександр Духнович. Твори. Том 3, с. 401-406.
- 3) Олександр Духнович. Твори. Том 3, с. 402-403.
- 4) Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. В 86 тт. – Спб., 1890 – 1907.
- 5) Майков, П. М. Черкасский Владимир Александрович, в: Русский биографический словарь в 25 томах. Том 22. Чаадаев – Швитков. СПб. – 1905, с. 198-208.
- 6) Олександр Духнович. Твори в 4 томах. Том 4. Видавництво «Гражда». – Ужгород, 2019.
 - 7) Олександр Духнович. Твори в 4 томах. Том 4, с. 286-287.
 - 8) Олександр Духнович. Твори в 4 томах. Том 4, с. 287-288.
 - 9) Олександр Духнович. Твори в 4 томах. Том 4, с. 308-309.
 - 10) Олександр Духнович. Твори в 4 томах. Том 4, с. 350-351.
 - 11) Олександр Духнович. Твори в 4 томах. Том 4, с. 339.
 - 12) Sokol. Ročník II. Číslo 2. – Budín. 1863. s. 32-33.
 - 13) Constant von Wurzbach. Biographisches Lexikon des Kaiserhums Oesterreich. Band 14. Verlag der Universitäts- Buchdruckerei vom L.C. Zameriti. – Wien, 1865,– s. 430
 - 14) І. А. Панькевич. Походження роду Александра Духновича в: Науковий збірник т-ва Просвіта, XI. – Ужгород, 1935, с. 183-184.

Микола МУШИНКА

МОЇ ВЗАЄМИНИ З ІВАНОМ ЧЕНДЕЄМ

Ім'я одного з найвизначніших представників закарпатоукраїнської літератури Івана Чендея мені було відоме із лекцій доцента Івана Панькевича на філологічному факультеті Карлового університету в Празі з другої половини 50-х років минулого століття, однак особисто ми познайомилися лише у 60-х роках на одному із фестивалів пісні і танцю у Свиднику. Тоді мені як фольклористові вже були відомі упорядковані ним книги «Казки Верховини» (1959), «Казки зелених гір» та, зокрема, кінофільм «Тіні забутих предків», знятий Сергієм Параджановим за сценарієм І. Чендея. Фільм, який справив на мене неймовірно сильне враження, я побачив на початку свого аспірантського побуту в Києві восени 1964 року.

Улітку 1980 року Іван Чендей уперше відвідав нашу пряшівську хату. Я показав йому шедеври своєї бібліотеки, товсту папку неопублікованих праць та майже сотню магнітофонних записів із моїх фольклорних експедицій селами Пряшівщини, Чехії, Румунії та Польщі. Найбільше враження справила на нього розповідь, пісні та музика закарпатця Якуба Поповича, про якого він тут же вирішив написати нарис або повість. Нагадаю, що Якуб (Яків) Попович (1905–1979), уродженець села Росош Свалявського округу, 16 років працював лісорубом фірми «Латориця». У 1944 р. вступив добровольцем до Чехословацького корпусу генерала Людвіка Свободи і з боями в ранзі сапера (ženistu) пройшов шлях від Дуклі до Праги. З 52 членів його розмінувального відділу в живих залишилося двоє. За бойові заслуги був нагороджений кількома орденами та медалями. Після війни за порадою лікарів переселив-

ся у село Мілірже Таховського округу в Західній Чехії (в безпосередньому сусідстві з Німеччиною), 85 відсотків населення якого становили українські переселенці з Румунії. І там він працював лісорубом. Мешкав у «німецькому» домі без електрики на окраїні села, під лісом, маючи там підсобне господарство, невеличке поле, кілька овець та корову. Любив читати, співати (зокрема коломийки), грати на саморобній сопілці, але й здорово випивати. Після однієї з випивок (в казармах військ Радянської армії, дислокованих в кадастрі цього села) він відморозив обидві ноги, які в нього ампутували. Це прискорило його смерть.

Чеський режисер Яна Шевчікова за моєю порадою після смерті Якуба за спогадами односельців зняла про нього ціловечірній документальний кінофільм «Якуб», який на кількох міжнародних фестивалях здобув нагороди. Мої магнітофонні записи про його життя і репертуар досі не опрацьовані.

Наступного дня я завів Івана Чендея на свою великомасштабну котельню, де усе шуміло і гуділо. Він не міг зрозуміти, що в таких умовах я можу науково працювати. Свої враження він описав у першому листі до мене: «Шановний добродію Миколо! Радий був ближчому знайомству з Вами. Скажу щиро: саме знайомство з Вами, з Вашою родиною зробило на мене одне з найбільших вражень в цю дорогу по ЧССР. Не мені давати Вам оцінку – надто в науці фольклору я знаю мало, тим більше далеко не все мені відоме з роботи Вашої безпосередньо. Та виніс враження від Вас різноце, коли бачив громадищу готової праці і для публікацій – тут і казки, і записи етнографічного характеру, розвідки вченого-дослідника.

Був я досить натомлений, коли ми прослухували розповіді Якова Поповича з Мілірж на Тахівщині, проте голос з магнітофонної плівки чую і зараз. За долею Поповича з Росоші на Закарпатті, що закинтий був після другої світової війни в ЧССР, доля не одного закарпатця. Скільки тут драматичного і повчального! Як багато тут гірко болю. В той же час тут багато від життя, від винахідливості простої людини з розумом і талантом.

Щиро дякую Вашій дружині за привітність і сердечність. Вам бажаю здоров'я і добра! Певен, з часом все-все стане на своє місце, Ваші праці вільно підуть в друк, збагачуючи культуру і науку.

Ще раз добра Вам і щастя! Буде у Вас настроїв, пишіть, а сам я радий буду новим зустрічам з Вами. Ужгород, 1 липня 1980 р. Щиро І. Чендей».

Саме тоді, після понад десятирічних репресій, розпочався процес негласної реабілітації Івана Чендея. Він обіцяв спробувати допомогти мені і свою обіцянку не раз довів конкретними фактами. Наведу один з них.

8 листопада 1980 року до ужгородської хати І. Чендея, що знаходилася у безпосередньому сусідстві з готелем Обласного комітету Компартії України «Дружба», завітав перший секретар закарпатського обкому КП УРСР Юрій Ільницький разом з першим секретарем Східнославацького крайкому КПЧ Яном Пірчем, тобто найвищі представники Закарпатської України та Східної Словаччини. При цій нагоді І. Чендей поінформував словацького гостя про кричущі кривди й несправедливості, які творяться в його регіоні над «найвизначнішим сучасним дослідником фольклору цього регіону Миколою Мушинкою». Ян Пірч позначив цю скаргу в нотатник і, повернувшись у Кошиці, доручив своєму заступникові – завідувачу відділу ідеології Юрію Гамраку – вирішити її. Той 18 лютого 1981 року покликав мене у свій кабінет і після майже двогодинної ялової розмови запропонував мені посаду бібліотекаря на заводі з виробництва підшипників (Závod valivých ložísk) у Пряшеві. Я великодушно відмовився, посилаючись на те, що в мене є п'ять вузівських кваліфікацій – учитель середніх шкіл, перекладач, фольклорист, кандидат

наук та доктор філософії – і я не думаю здобувати ще шосту – бібліотекаря. Я подякував за пропозицію і вирішив залишитися на посаді кочегара. Про свою розмову з Гамраком я детально поінформував І. Чендея в листі від 11 березня 1981 року [9, с. 122–125].

Отже, заступництво за мене Івана Чендея у цьому випадку не принесло позитивних результатів, зате укріпило нашу дружбу. Його листи були для мене неабиякою моральною підтримкою.

Ми зустрічалися ще кілька разів – у Пряшеві та Свиднику. У вітальному листі І. Чендея до мого 50-ліття є і такі рядки: «Ваша діяльність у фольклорі, в дослідженні минулого нашого, в збереженні скарбів, що належать народу, є гідною похвали високої, захоплення і наслідування. Ви належите тут до авторитетів беззастережних і безсумнівних, і це не тільки прекрасно, але й почесно, за це Вам хвала! [...] Озиваючись до Вас з Ужгорода, я не можу не згадати наші розмови з Вами і про художника дивної долі Кулеця, і про незбутнього Володимира Лібовицького, і про видатного Новаківського, не кажучи уже про Дністрянського [...]. Але ж як добре, що Ви є, що я Вас знаю, а знаючи Вас, не раз думаю: яким біднішим був би я, не знаючи Вас! І за все, за все Вам мої щирі обійми, мої найсердечніші поздоровлення і доброзичення!» (лист від 09.02.1986) [13].

У жовтні 1987 р. Іван Михайлович черговий раз відвідав нашу пряшівську хату. Після повернення додому він листом подякував за гостинність моїй дружині Магді. У листі до неї він писав: «Я щиро захоплений великою, подвижницькою працею Миколи Івановича на ниві рідної культури. Немає сумніву у тому, що нині Микола Іванович є одною з найбільших індивідуальностей серед вчених-етнографів, фольклористів у слов'янському світі. Шкода, що певні обставини не дають можливості виходити і приходити до людей з працями на рідній землі. Вірю, що мряки розсіються, що все-все проясниться і стане благодатнішим для більшої творчості, для повнішої можливості реалізувати свої сили. Це так необхідно! Адже кожна творча індивідуальність, кожен істинний розум з народу належать народу, і не тільки певному часу, але й вічності отій, у якій сам народ є вічним. Повернувся я додому збагаченим враженнями, емоціями» (26.10.1987).

У грудні 1989 р. мене повністю реабілітували, а в червні 1990 р. я після вісімнадцятих років повернувся на попереднє місце роботи. Отже, передбачення Івана Михайловича сповнилися повністю. У листі від 24 липня 1990 р. він писав: «Щиро радий за вас, за Ваш нинішній статус. Радий, що Ви знову повернулись до улюбленої педагогічної роботи, що при тому таки правда перемогла. Довго довелось ту правду виглядати».

На своє 70-ліття 1992 року Іван Михайлович запросив мене до себе. Після урочистого святкування в Ужгороді ми троє – Чендей, Жулинський і я – поїхали в його рідне Дубове. Після гостини в дубівській рідні ми піднялися на його улюблену Ясенову і день завершили урочистим вечером в місцевому Будинку культури. День був повний незабутніх вражень, які я описав у газеті «Нове життя» [8, с. 10], М. Жулинський – у «Новинах Закарпаття» та «Літературній Україні», а сам І. Чендей в листі до мене (01.06.1992) [3, с. 4–5].

На святкуванні 70-ліття І. Чендея в його рідному селі трапився прикрий випадок. Спускаючись з Ясенови, Іван Михайлович, щоб не спізнитися на урочистий вечір, вирішив не йти дорогою, а стрімкою стежкою, на якій поковзнувся і покотився у провалля. Ледве ми його підняли на ноги та завели до рідні в селі. І Жулинський, і я просили його не йти на урочистий вечір у Будинок культури. Та він і чути про це не хотів: «Там на мене чекають мої земляки, які зможуть прийняти

мою неучасть як пiмсту за їх засудження мене 1969 року в тому ж Будинку культури. А вони невинні; їх зманіпулювали». І він поїхав. І виступив у переповненому залі. Виступив блискуче. До цієї пригоди він повернувся через три роки, вітаючи мене з 60-літтям: «Бачу Вас на Ясеніві в той день, коли ми громадкою на неї піднялися в травні 1992. Було незвичайно гарно, для мене особисто натужено і напружено. Тепер мурашва біжить по хребту, коли пригадаю отой прекрутий спуск навпрошки, при якому я упав з ніг, звестися на ноги не міг. Саме там до раптового скону було дуже близько. Тільки всевишні сили дарували можливість таки на ноги звестися, відтак до племінниці Ольги дійти, в акціях на відзначення тезоіменитства участь взяти. Господи, яким я тоді вичерпаним був!...» (28.02.1996).

Та повернімся до нашого листування, зокрема до його початків.

Іван Чендей радів, що після понад десятирічного замовчування і цькування його знову почали друкувати. Оцінюючи свій доробок за 1981 рік, він писав: «Найзнаменніше в 1981-ому, що могло бути і статися взагалі, це двотомник вибраних творів у видавництві «Дніпро». [...] Двотомник мав би бути вартісним: 22 новели, п'ять повістей, роман – такий підсумок» (24.12.1981).

Наприкінці 1983 р. він інтенсивно працював над закінченням роману «Далеке плавання». Щоб мати спокій для творчості, йому довелося втекти із Ужгорода до рідного Дубового (10.11.1983), та й там роман не вдалося закінчити. Перший варіант його не задовольнив, тому він вирішив створити другий варіант. «Другий варіант «Далекого плавання», – писав він, – іде зі скрипом, певно, і тому, бо я вже не молодий, більше усе виважується, обмірковується, хоч не на краще завжди й виходить» (29.11.1983). Та й другий варіант його не задовольнив. Через п'ять років 10 листопада 1988 р. він писав мені: «На радість маю нині, саме нині, закінчив роботу, над доробкою роману «Далеке плавання». Цікава історія цього твору ще й тим, що нині аж третій варіант є тим текстом, котрий наважуся з чистим сумлінням подавати нашим «Карпатам» для публікації в наступному році».

У 1988 р. я написав рецензію на роман І. Чендея «Скрип коліски» і рукопис прислав йому для еventуального опублікування в пресі України, бо українська преса на Пряшiвщині для мене була і надалі закритою. Він рецензію похвалив: «Зворушили Ви мене написанням про «Скрип коліски». Щиро дякую [...] Загальну характеристику роману Ви дали дуже точну, як і героїв розставили по своїх місцях також чітко» (12.2.1988). На жаль, мою рецензію йому так і не вдалося опублікувати.

Найбільшим своїм досягненням на літературному полі Іван Чендей вважав ужгородський двотомник вибраних творів, який він надіслав мені з присвятою: «Дорогому Миколі Івановичу з щирою повагою і сердечною любов'ю. Щастя Вам щедрого, гараздів родині Вашій! Ів. Чендей. Ужгород VIII/83 р.».

Одержавши мої позитивні відгуки від прочитаного, Іван Михайлович писав: «Приємно мені, що написане у двох томах таки додає Вам децицію позитивних настроїв та емоцій тим більше, бо свідомий: Ви є читачем досвідченим, справді розумієтеся на творах й знаєте ціну доброму слову. При всьому, що не казати, маю підстави вважати себе досить щасливим вже й через те, що двотомне видання подібного характеру справді на Закарпатті є першим...» (29.11.1983).

Оцінюючи свій літературний доробок за 1984 рік, він не без гордості зауважив: «В Ужгороді вийшла поважна книга «Птахи полишають гнізда» в серії «Карпати» з дуже докладною статтею Дмитра Федаки і добрими примітками [...]. Взагалі, останні 7 років були жвавими на видання. Я ніби не тільки знову прийшов до читача ваговито, серйозно, але й знову народився» (19.12.1984).

Із закарпатських письменників він найбільше цінував Петра Скунця: «Скунець належить до великих талантів, – писав він мені після повернення із з'їзду письменників України в Києві 1981 року. – Тільки що сам Петро не вмів себе належно берегти [...]. Безталання хай би вже і топило своє нице (?) безталання в алкоголі, а от коли золото таланту в алкоголі тане, це вже біда, це вже втрата для народу. Для отого народу, який талант народжує, аби він світився йому світильником, а не скнів і нидів у горілчаних випарах» (13.4.1981).

До літературного життя на Закарпатті 80-х років він ставився досить скептично: «Здається, цікавого нічого й нема. Якесь стагнація і задріманність. Гарезд, що вийшла в «Дніпрі» «Сейсмична зона» Петра Скунця. На жаль, без поеми «На границі епох» (10.11.1984). Із загальноукраїнської поезії останнього періоду він найбільше цінував Ліну Костенко, зокрема її книги «Над берегами вічної ріки» та «Маруся Чурай» (24.10.1980).

У 1980 році я надіслав Іванові Чендею приватне запрошення на відкриття виставки 170 картин художника Івана Кулеця в Музеї української культури в Свиднику, які я переправив туди із Праги. Він не зміг приїхати на відкриття виставки, однак творчість цього визначного українського художника, довгорічного директора Української студії пластичного мистецтва в Празі, його дуже зацікавила, зокрема після того, як я йому вислав каталог зі своєю анонімною статтею про життя і творчість художника (15.10.1980).

Він також любив чеського художника Ладіслава Ладу, листівки якого я час від часу йому вислав з великодніми або різдвяними вітаннями: «Цей живописець, – писав він мені після одержання однієї з таких листівок, – дорогий мені завжди великою безпосередністю і безприкладною простотою, яка таїть у собі незбагнений чар» (19.12.1984).

У листопаді 1988 р. Івана Чендея було обрано головою Радянського фонду культури Закарпатської області. Головним завданням Фонду було повернення в Україну культурних цінностей української діаспори. Зв'язавшись з головою РФК Львівської області Е. Миськом, вони обоє звернулися до мене із запитанням, чи не хотів би я привезти в Україну свою колекцію картин Олекси Новаківського, спочатку для виставок, а пізніше і для передачі її якійсь державній установі. Для мене, людини, яку в той час влада вважала «антирадянським елементом» і не допускала до жодної діяльності у сфері культури, така пропозиція офіційних радянських установ була привабливою, і я, ясна річ, погодився.

У зв'язку з тим Іван Михайлович писав мені: «Ближчим часом маю намір виступити в пресі уже в ролі голови Фонду культури Закарпаття. Наміряю, і це вчиню, сказати про Вашу велику подвижницьку роботу в царині української культури» (07.01.1988).

Ця справа затягнулася, бо потрібні були фінансові оцінки картин експертом, дозвіл на їх тимчасовий вивіз за кордон від Міністерства культури Словаччини, митних органів тощо. Урешті-решт все це було залагоджено і виставки картин О. Новаківського відбулися у Львові (03.03.1990–03.10.1990), Києві (29.10.1990–20.02.1991) та Ужгороді (27.02.1991–12.03.1991). На відкриття виставки в Обласній картинній галереї в Ужгороді з головною доповіддю виступив Іван Чендей.

Іван Чендей був пристрасним захисником народної архітектури Закарпаття. Будучи черговий раз моїм гостем, 1987 року він захопився світлинами дерев'яних церков Закарпаття та Східної Словаччини чеського фотографа Флоріана Заплетала (1884–1969) з 1919–1925 років.

Повернувшись додому, письменник в центральному органі закарпатського

обласного комітету КПУ і обласної ради народних депутатів газеті «Закарпатська правда» опублікував статтю «Справа благородна, важлива», в якій заявив: «Більше нам [Обласній організації Фонду культури – М. М] вдалося зробити, ввійшовши в спілкування з визначним вченим Пряшівщини Миколою Івановичем Мушинкою. Довідавшись, що М. Мушинка має кілька вартісних для Закарпаття фондів, ми звернулися з проською виступити в «Закарпатській правді» й розповісти про видатного фольклориста, етнографа Флоріана Заплетала, котрий в часі двадцятих-тридцятих років досліджував Закарпаття, особливо його дерев'яну архітектуру, побут, історію. Після Флоріана Заплетала залишився поважний фотоархів; нині знаходиться він в Миколи Івановича. Вчений готовий нам його передати» [16, с. 4].

Далі йде інформація про інші раритети мого архіву: рукописний збірник «Кольядки та щедрівки Закарпаття» і «Найдавніші звукові записи фольклору Закарпаття». Інформація закінчується констатуванням: «Матеріал цей не просто походить із Закарпаття, але й, природно, належить Закарпаттю. Ми вкрай вдячні Миколі Івановичу за його розуміння справи, за готовність збагатити справжнім скарбом культурного значення» [16, с. 4].

Стаття І. Чендея мала для мене неабияке значення. На її основі я написав для «Закарпатської правди» студію про Ф. Заплетала [6, с. 3]. Та головне: стаття, опублікована в Радянському Союзі, відкрила для мене шлях до української преси Словаччини [15].

Іван Чендей був ініціатором моєї виставки великоформатних світлин дерев'яних церков Закарпаття Ф. Заплетала в ужгородському Музеї народної архітектури 1990 року, яка мала великий успіх. Під впливом цього успіху та за порадою Івана Михайловича я всю виставку подарував згаданому музеєві [2].

З українських літературознавців та фольклористів у Чехії Іван Чендей на перше місце ставив Ореста Зілинського (1923-1976). «Була це людина справді і незвичайна, певна, вельми працьовита й обізнана, натруджена. От шкода тільки, що так рано пішов він з життя, при тому за умов загадкових, коли не безглуздох» (15.12.1983). Він шкодував, що ім'я О. Зілинського замовчується і в Україні, і на Пряшівщині, тому вітав моє бажання видати книжку про його життя і творчість на Заході (15.12.1983) [11].

У листах до мене Іван Михайлович найчастіше згадував чеського балетмейстера Володимира Лібовицького (1906-1984), якого вважав найближчим своїм чеським другом. Вони кілька разів зустрічалися в Ужгороді та Дубовому. У травні 1982 року В. Лібовицький та М. Ковач з Нового Саду були єдиними закордонними учасниками святкування 60-ліття з дня народження І. Чендея в Ужгороді. Повертаючись із святкування, В. Лібовицький завітав до мене у Пряшів, аби розповісти про урочистості.

Коли я 4 січня 1985 р. повідомив І. Чендея про смерть і похорон В. Лібовицького в Празі, на якому мені довелось попрощатися з ним від імені українських громад Закарпаття і Пряшівщини, він, прибитий горем, писав: «Ніяк не можу примиритися з думкою, що його уже нема серед живих, що з ним не зможу більше зустрітися, отримати від нього листа. Листи з Праги від Лібовицького так часто гріли великим людським теплом» (20.1.1985).

Уже від середини 1987 року в листах І. Чендея все частіше лунають його роздуми щодо політичних змін у Радянському Союзі, які він спочатку приймав беззастережно: «Особисто я глибоко розумію красу і велич тих ідей, які заклав XXVII з'їзд КПРС, січневий Пленум ЦК КПРС» (08.05.1987). Побувавши на двох

письменницьких з'їздах в Москві і Києві, Іван Михайлович був переконаний, що «перебудова» не буде такою легкою, як дехто собі уявляє: «Тяжко ламати стереотипи, узвичаєність, гірко відмовлятися від того стану, коли можна було нічого не робити, а сито і солодко жити» (08.05.1987).

Через рік і два місяці він писав: «Нелегко приходиться нашій країні; відбувається велика ломка уяв, стереотипів, того самого, що довгими роками бовваніло ідолами, лежало вантажем на раменах пригнутого негараздами, бідністю, несправедливістю люду... Коли великий процес очищення закінчиться через ганьбу, через чесну сповідь і чесно відкинуте все-все, що заважало рухатися, просто іти, буде легше дивитися світові в очі. Саме тоді і ми зможемо зайняти у великій родині народів достойне місце. Але для цього треба ще багато. Все тільки почалося, все тільки набирає рух. Найважливіше усе попереду. Вірю у нього!» (10.07.1988).

Чимало місця у листах Івана Чендея до мене відведено будівництву хати, яке забирало в нього набагато більше часу, енергії та коштів, ніж він передбачав. Спочатку він хотів до невеличкої хатинки, в якій жив, добудувати ще один поверх. Згодом вирішив розширити будинок, додати нові кімнати. Будівництво він розпочав у 1980 р., плануючи завершити його через рік-два. Та воно розтяглося майже на десять років і значно вичерпувало сили і кошти письменника (19.12.1984).

8 травня 1987 р., коли його було повністю реабілітовано і майже щороку виходили його нові книжки, він з глибоким відчаєм скаржився: «Будівництво хати обернуло мене вже не в літератора, а в добувача матеріалів, залагоджувача різних малих і більших проблем характеру господарського. [...] Після того, як знову почали виходити у світ мої книги, я міг чути цілком безбідно, навіть заможно, хата ж витягнула (і тягне) все-все. І так: ціле життя бідуєш, закладаючи якісь родинні житлові засади й умови вже не так для себе самого, як для дітей. Певно, так бувало завжди – будуєчий дбав не єдино про себе» (08.05.1987).

Будівництво і справді забирало в Івана Михайловича найбільше часу й енергії. Уже після його завершення він писав: «Коли б хтось спитав мене, що в житті діалося мені з найбільшими втратами енергії, емоцій, я сказав би: будівництва того родинного гнізда, яке повинно залишитися по мені для дітей» (23.12.1991).

Іван Михайлович був першим автором України, який ще до своєї політичної реабілітації у пресі України опублікував про мене статтю [15, с. 3].

Після своєї реабілітації 1990 року я одну з перших своїх статей присвятив 70-літтю Івана Чендея [8, с. 10–11]. У тому ж 1992 році (11–13 травня) Іван Михайлович завітав до Пряшева на святкування недожитого 70-ліття свого близького друга Івана Мацинського (1822–1987) – теж репресованого [14, с. 1].

У травні 1997 року І. Чендей у Пряшеві виступив з блискучою доповіддю на святкуванні 100-ліття з дня народження свого друга Василя Гренджі-Донського. У тому ж часі я у пресі прорецензував кілька його творів.

У 1997 році я від імені Асоціації українців Словаччини, Наукового товариства ім. Шевченка у Словаччині, Спілки українських письменників Словаччини та друкарні «Поліграф» у Пряшеві привітав Івана Чендея з 75-літтям. У нашому вітальному листі є і такі слова: «Українська громадськість Словаччини давно знає і високо шанує не лише Вашу літературну творчість та публіцистичну діяльність, але й Вашу громадянську мужність, з якою Ви завжди боролися за поглиблення зв'язків між Закарпатською Україною та Пряшівщиною. Ніколи не забудемо, що в 60-их роках саме Ви, як секретар Закарпатської організації Спілки письменників України, опрацювали конкретний план взаємної співпраці між Ужгородом і Пряшевом на літературній ниві. Коли партійна номенклатура скасувала цей план,

Ви не вагалися подати про те ґрунтовне повідомлення у «самвидаві», а потім і в закордонній українській пресі» [1]. У циклі статей на сторінках «Нового життя» (2012, № 3–25) «Документи свідчать» окрему статтю я присвятив І. Чендею, залучивши до неї один з його листів до мене [7, с. 3–4].

Смерть Івана Чендея 29 листопада 2005 року приголомшила не лише мене, але й усю творчу українську громаду Словаччини, про що свідчать некрологи в «Новому житті» та «Дуклі».

Я віддав йому пошану ювілейною студією до 90-ліття з дня його народження [5, с. 39–59], яку із пряшівської «Дуклі» було передруковано у київському журналі «Слово і час» [4, с. 41–57].

Про свої взаємини з І. Чендеєм я розповів і у спогадах «Колеса крутяться...» [3, с. 122–125] та «У всякого своя доля...» [10, с. 197–199].

Іван Михайлович Чендей був зразком чесності, принциповості і працьовитості не лише для мене, але й для цілої моєї національно свідомої генерації. Він був справжнім патріотом України, патріотом, який любов до батьківщини проявляв не лише писаним та говореним словом, але й усім своїм життям. Я є гордий, що можу назвати його своїм другом і однодумцем.

Список літератури

1. Архів автора.
2. Життю і творчості Флоріана Заплетала я присвятив кільканадцять статей та п'ять книжкових публікацій. Два фотоальбоми світлин Ф. Заплетала 1919-1925 років «Дерев'яні церкви Закарпаття» та «Міста і села Закарпаття» (у моєму упорядкуванні і з моїми вступними статтями) опубліковані видавництвом О. Гаркуші в Ужгороді (2015, 2016) на XVIII Всеукраїнському конкурсі (1098 книжок з 63 видавництв України) здобули приз «Книжка року 2016» в категорії «Краєзнавство та туристична література» (Мушинка Олександр: Книжки року 2016 // Нове життя, 10. 3. 2017, № 5, с. 3).
3. Жулинський Микола. Сходження на Ясенову. Новини Закарпаття. 19.5.1992. № 70; Літературна Україна. 11.06.1992.
4. Мушинка М. : Взаємини І. Чендея з русинами-українцями Словаччини. Слово і час. Київ, 2012. № 12.
5. Мушинка, М. : Взаємини Івана Чендея з українцями Словаччини. Дукля. Пряшів, 2012. № 5.
6. Мушинка М. : Вчений і дослідник Флоріан Заплетал. Закарпатська правда, Ужгород, 1988. № 112.
7. Мушинка М. : Документи свідчать. Лист Івана Чендея. Нове життя. Пряшів, 2012. № 10.
8. Мушинка М. : Іванові Чендею – 70. Нове життя. 22.05.1992. № 21.
9. Мушинка Микола.: Колеса крутяться... Кн. I Спогади. Пряшів, 1998.
10. Мушинка М. –Шуркала Я. : У всякого своя доля... Пряшів, 2016.
11. Мертве тіло О. Зілинського влітку 1976 р. було знайдене у лісі с. Винне в окрузі Михайлівець. Лікарська експертиза встановила смерть від паралізу серця. Та у багатьох людей, зокрема у дружини Єви Бісс-Зілинської, це викликало сумніви.
12. На жаль, рукописний збірник «Колядки і щедрівки» Івана Панькевича і досі знаходиться в мене. Тексти, мелодії та DVD із звуковими записами І. Панькевича 1929 та 1935 років я обнародував у книзі «Голоси предків» (Пряшів, 2002).
13. Тут і далі в дужках подаю дати листів І. Чендея до мене, що зберігаються у моєму архіві.
14. ф-ч: Відзначили недожите 70-річчя Івана Мацинського. Нове життя, 22 травня 1992. № 21.
15. Чендей Іван.: Микола Іванович Мушинка. Закарпатська правда. Ужгород, 1988. № 112.
16. Чендей І. Справа благородна, важлива. Закарпатська правда. Ужгород, 17. 7. 1988. № 165.

ІВАН ЧЕНДЕЙ: ДУХ І СЛОВО

«Чи не одержимість у праці і стає творчістю?» – запитує Іван Чендей після зустрічі в картинній галереї Ужгорода з народним художником СРСР Миколою Глущенком. І відповідає: «Певно. Одержимість піднімає на крила дух» [7, с. 391].

Івану Михайловичу припали до душі думки талановитого митця, який говорив тоді, 14 березня 1977 року, про одержимість у творчій праці, про той стан душі, коли одержимість заповнює художника прагненням творчого самоздійснення, максимального самовираження – своєрідного народження себе в істинному творі. У творі, наповненому духом митця.

Іван Чендей знав, що тільки одержимість у праці в поєднанні з талантом здатна народжувати істинні художні творіння. Письменник вірив у креативну силу душі, прагнув осягнення того рівня самоусвідомлення, коли митцем починає владарювати Дух. Чендей слідом за Іваном Франком переживав радість усвідомлення, що душа – це безмежний таємничий світ, носій вічності, це та непізнана ірраціональна сфера, в якій живе уява, фантазія, передчуття, передбачення, там, де в процесі одержимої творчої праці народжується нова душа – «душа душі моєї» (Іван Франко).

Істинна творчість – це передусім самовідкриття, це відкриття власної душі, а отже, народження нової душі – нового духовного світу, яким є талановитий твір. Той же Іван Франко у вірші «Мамо-природо!» розвинув думку, що відкриття власної душі дарує митцеві «гармонію, і вічність, і безмежність. І всі рожеві блиски ідеалу». «... Ми вічність носимо в душі», – стверджував Іван Франко, зазираючи за межі реальної («верхньої») свідомості, в глибини «нижньої свідомості», яку Гегель називав «потоїбіччям свідомості».

Іван Чендей, судячи із його щоденникових записів, із багатющого епістолярію, надзвичайно чутливо реагував на ті емоційно вразливі сигнали, які долинали із глибин його душі. І ці сигнали були передусім сигналами болю, страждань, переживань, сумнівів і тривоги – усього того драматичного і трагічного, що випало на долю митця. Але це був шлях до самоусвідомлення, до вияву себе як художника Слова, як оригінальної індивідуальності, що існує як Дух, який виростає передусім і завдяки Слову, бо вірив, знав: Слово виражає дух народу через дух митця. «Мистецтво є процесом об'єктивування душевного життя» [3, с. 195], бо, як далі розвивав думку Олександр Потебня, «дух без мови неможливий, через те що сам утворюється за допомогою мови і мова в ньому є перша за часом подія» [4, с. 37].

Народ не розбудити до духовного і морального оновлення без свободи творчості, без свободи оприявлення себе митцем рідним словом, не активізувати притлумлену колоніальним гнітом енергію державного самоздійснення, якщо не зарядити суспільні настрої, суспільні почуття ідеєю великих звершень, якщо не сформувані націю як «динамічну духову єдність» [2, с. 181]. А цю «духову єдність», цю культурно консолідовану націю творять національні провідники, національна інтелігенція, інтелектуальна еліта, аристократи духа: «...суспільство без аристократії, без добірної меншини не є суспільством» [2, с. 178].

Це вони, аристократи духа, культурні націоналісти повинні терпляче і

жертвовно нести в народ слово правди, віри і надії рідною мовою, домагаючись того, щоб розвиток національної культури, літератури і мистецтва став органічною потребою народу, «впливом живої потреби нації» (І. Франко), щоб освіта, наука, культура набули пріоритетного спрямування в державній політиці.

Цими проблемами й переймався Іван Чендей, вважаючи, що саме культурний, духовний потенціал нації і є головною рушійною силою, яка забезпечить динамічний розвиток українського суспільства та прискорить виборення народом своєї незалежності. Тому аристократи духа, національно свідомі інтелектуали, моральні авторитети й покликані творити із суспільства культурну систему, «суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя» [5, с. 404].

«Найвищий аристократизм – аристократизм духу», [7, с. 673] – занотує письменник 28 грудня 1981 р., покладаючи найбільші надії на слово «від душі, від духу», на «багатство духу».

Письменник багато розмислює над тим, як і чим слід збагачувати дух, бо, стверджує він, «найвище, до чого іти належить, чого прагнути треба – багатство душі» [Там само].

Він залучає до своїх міркувань про природу творчості, про талант і покликання митця, свободу творчого самоздійснення, про проблему «митець і влада», внутрішню культуру, духовність, величезний масив світової художньої літератури, багато філософсько-естетичних, літературознавчих і мистецтвознавчих праць. Письменник переконується, точніше, знаходить підтвердження завдяки цим студіям над працями про природу художнього таланту, психологію творчості, про формування художнього світу, про художнє мислення і художнє бачення митця, що обдарованість, талант, набутий соціально-культурний досвід, чітко усвідомлена світоглядна та естетична позиція в комплексі, в синтезі й «забезпечують» творчу реалізацію митця.

Незважаючи на ті моральні страждання і випробування, які випали на його долю у зв'язку з опублікуванням повісті «Іван», а метою того, що чинив над письменником партійно-репресивний апарат насилля, було моральне знищення письменника і зведення його до покірної, підвладної режиму істоти.

І. Чендей із почуттям високої людської і національної гідності обстоює, на жаль, переважно в листах і денниках, бо ні друкуватися, ні заявляти про себе публічно йому не дозволено, необхідність вдосконалення себе й навколишнього світу, шукає можливості для творчого самовираження, хоча змушений працювати в «шухляду».

Письменник болісно сприймає кожен прояв аморальності, бездуховності не тільки в літературному, але передусім у владному середовищі, серед місцевого партійного і радянського керівництва області, бо саме там, у душах і вчинках колег по перу та партійних чиновників, «вирощувалися» такі моральні та духовні недуги, як «кар'єризм, догідництво, лицемірство, бюрократизм і чинопочитання, держимордство, користолубство, пиятика і розпуста», «відсутність щирості і прямоти, брехня і фальш, втрата високих моральних засад...» [7, с. 415].

Бачив, чи не щоденно зазірав у ту глибоку, чорну прірву, в яку скочувалися партійно-радянська влада, суспільство і ця хвора на бездуховність і аморальність тоталітарна система. Автору твору «Іван» було зрозуміло, чому з такою люттю та нещадністю накинута партійно-радянська рать на його

повість: «Твором «Іван» я ставив питання, а звідки береться бездуховність в людині, яка раптом опиняється при державних справах» [7, с. 602].

Іван Чендей вважає проблему внутрішньої культури, духовності однією із найважливіших, хвилюючих, особливо для тих, кому довірено керувати. Тому питання національної еліти, особливо в умовах тотального пригнічення української нації, втрати почуття національної гідності, духовного занепаду, аморальності, для письменника є визначальним. Іван Чендей перейнятий передусім прагненням до самовдосконалення, але його особливо гнітить неможливість творчої самореалізації. Та ще більше його тривожить той стан суспільства, який Ліна Костенко визначає, як адаптованість розуму української нації, розуму ув'язненого, поневоленого, який «збляк, призвичаївся, втратив свою енергетику», «не чує життєво важливих проблем» [1, с. 2].

...У вересні 1977 р. Іван Чендей упродовж двох днів «мав і велике щастя, і велику радість познайомитися ближче з Ліною Василівною Костенко». Перед тим він прочитав її книгу «Над берегами вічної ріки», і день виходу цієї збірки поезій, занотовує письменник, «став великим днем в нашій українській поезії, святом!» [7, с. 427].

Перебуваючи під особливим враженням «великої поезії Ліни Костенко», письменник записує в деннику: «Здається ураз, що одна жінка, усього одна жінка взяла раптом на свої плечі велику гору і підняла її, понесла її, засвітившись від цього сама і засвітивши на далеке і велике майбуття для вічності і невмирущості. Хвала їй за це!!!» [7, с. 428]

У Ліні Костенко Іван Чендей бачив чільну представницю національної еліти, еліти передусім культурно-духовної, яка покликана бути провідником нації. Культура, гуманітарна аура нації, енергетично ослаблена, переконана Ліна Костенко, нація перебуває в духовному занепаді, гуманітарна сфера – в системній кризі, тому роль національної інтелігенції в умовах тоталітарного режиму особливо відповідальна.

Іван Франко свого часу вважав, що на теренах підросійської України слід передусім «виросувати», плекати, формувати «новий культурний клас» – розвинуту національну інтелігенцію, яка б відроджувала чуття національної ідентичності у свідомості й почуттях українців, творила «з погляду вищої культури душ» цілісний культурний організм – українську націю.

У своєму післяслові до поеми «Мойсей» – у своєму зверненні до свого замученого, розбитого народу, надію на національне відродження Іван Франко покладає на дух, на силу духа, на рідне слово, яке «може в гору дух» підняти і наблизити цей «день воскресний», день відродження нації:

*О, як би хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха!*
.....

*О, як би пісню вдать палку, вітхненну,
Що мільйони порива з собою,
Окрплює, веде на путь спасенну!* [6, с. 145].

Іван Франко відчував, бачив, як ослаблює національний організм «голод духа», бо саме дух «люд героїв сотворить», виплекає національну духовну і культурну еліту – національну аристократію духа.

Іван Чендей повсякчасним процесом самооновлення, творчого самоздійснення, виростанням завдяки Слову сформував себе як аристократ духа. Не випадково письменник занотує 22 жовтня 1974 року: «Певно, аристократ духа ніколи не задумується над атрибутами, прикметами та ознаками, котрі б засвідчували його високість. Та аристократові духа подібне і зайвим є. Він аристократ тому, що аристократ!» [7, с. 157].

Що ж означає дух? Видатний психолог і філософ ХХ століття Карл Густав Юнг вважає, що «дух означає суму всіх проявів раціональної думки, або інтелекта, включаючи волю, пам'ять, уяву, творчу силу і прагнення, що мотивуються ідеалами» [8, с. 290].

Існує ще ширше поняття духа – це глибина мислення людини, яка одухотворена, наповнена новими ідеями, обдарована надзвичайно гострим, критичним розумом.

Якщо пам'ятати про те, як Іван Чендей формував, збагачував свій інтелект, як гострив свій розум боротьбою за свободу творчого самовираження в ті часи, коли тінь підозри, недовіри повзла за ним постійно чорною примарою, коли виступав проти кон'юнктури, проти спекулятивно-утилітарного підходу до письменницької справи, проти ідеологічної облуди, рабської покорі, хабарництва, злочинства, аморальності та злодійства, то можемо з повною впевненістю говорити про нього як аристократа духа.

Уся творчість, художня і публіцистична, була боротьбою за те, щоб творчість здобула перемогу «над примітивним поглядом на Слово» [7, с. 75]. Так, повість «Іван», яка причинила письменнику «найбільше творчих болів і терпінь», викликала в його душі почуття гордості й радості. «Радість, перш за все тому, – запише він у щоденнику 1 червня 1974 р., – бо тут я відчув велику, караючу, викривальну, гнівну силу слова, що єдино може лишень таким і стояти на варті інтересів честі, правди і добра» [7, с. 73].

Слід погодитися з Карлом Густавом Юнгом, що не людина створила дух, а дух створив людину творчою, наповнюючи її оригінальними ідеями, духовною енергією, натхненням. Отже, дух увінчав Чендея-митця не лише вінком із терня, але й наділив його такою творчою силою, такою повнотою творчого самовираження, таким духовним досвідом, такою образною повнотою художнього Слова, що дозволило йому піднятися на п'єдестал Аристократа Духа. І визначальну роль у цьому сходженні на цю духовну висоту відіграло Слово.

Список літератури

1. Костенко Л. Чорнобильська катастрофа і збереження культурної спадщини народу. Українське слово. 1999, 11 листопада.
2. Хосе Ортега-і-Гасет. Вибрані твори. К. : Основи, 1994. 424 с.
3. Потебня А. Эстетика и поэтика. М. , 1976. 616 с.з.
4. Потебня А. А. Мысль и язык. Одесса. 1992. 203 с.
5. Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. К. : Наукова думка. 1986. Т. 45. 574 с.
6. Іван Франко. Мойсей. Теодор Герцль. Єврейська держава. Львів. Апріорі. 2016. 288 с.
7. Щоденники Івана Чендея: Книга II. Упоряд. Марія Чендей-Трещак. Ужгород: РІК-У, 2021. 688 с.
8. Юнг Карл Густав. Душа и миф. Шесть архетипов. К. -М. 1997. 251 с.

КРІЗЬ ПРИЗМУ ЩОДЕННИКОВИХ РЕФЛЕКСІЙ ІВАНА ЧЕНДЕЯ

З виходом у світ «Щоденників Івана Чендея» той світ дуже захвилювався: хтось читав із захопленням, хтось – із злорадством, хтось порціями, хтось – залпом, були такі, що звинувачували письменника в русинстві, або в «ідейному москвофільстві», а були ті, хто побачили в тих щоденних хроніках зріз прогнилого радянського суспільства, а в Чендеєві – «совецького человека», а хтось і себе запримітив не в зовсім яскравому світлі... Попри все, «Щоденники Івана Чендея» – це величезний інформаційний материк, на якому розгортаються культурно-мистецькі імпрези, схрещуються списи словесних літературних баталій, розкриваються тексти, підтексти і контексти багатьох художніх подій, скромні стають національними героями, великі – дрібніють, а справжні залишаються справжніми. Одним словом, хто читав Чендеєві щоденники – байдужим не залишився...

Не залишає байдужим і постать Олекси Васильовича Мишанича – українського науковця, доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України (1997), керівника відділу давньої української літератури Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України, фундатора української школи медієвістики, лавреата Державної премії імені Тараса Шевченка (1988), заслуженого діяча науки і техніки України (1997), ученого секретаря та першого віце-президента Міжнародної асоціації українців (1989–1999), голови Національної асоціації українознавців (1999–2002), лицаря ордена «За заслуги» III ступеня (2001), голови спеціалізованої вченої ради Інституту літератури, члена редколегій: «Гарвардської бібліотеки давнього українського письменства», «Енциклопедії сучасної України», «Бібліотеки української літератури», «Української літературної енциклопедії», «Енциклопедії шевченкознавства», відповідального редактора та координатора 6-го тому «Енциклопедії української діаспори», серійних видань «Українські літописи», «Літературні пам'ятки України», бібліотеки «Карпати», «Біблія і культура», часопису «Слово і час», «Історії України в прозових творах та документах», «Письменство Закарпаття», відповідального редактора неперіодичного збірника «Медієвістика». Олексі Васильовичу 1 квітня 2023 року виповнюється 90 років від дня народження, а 1 січня цього ж року – 19 років від дня відходу його в кращі світи. Сферою наукових інтересів Олекси Васильовича Мишанича була давня, нова і новітня українська література. Предметом особливої уваги дослідника – література українців-русинів Чехії, Словаччини, колишньої Югославії, зв'язок літератури і фольклору, теоретичні засади української науки про літературу, текстологія і, звичайно, літературний процес рідного Закарпаття. Тому нинішнє слово – про літературознавця Олексу Мишанича, образ якого – справжнього – постає зі щоденникових рефлексій Івана Чендея.

Олекса Мишанич як дослідник літератури Закарпаття постійно зазначав, що закоріненість у закарпатське буття, етнічно-культурний світ визначали особливості творчості Івана Чендея: «І. Чендей разом із своїми старшими побратимами по перу – О. Маркушем, Л. Дем'яном, Й. Жупаном, Ф. Потушняком, М. Томчанієм – створили закарпатську школу новелістів, про яку сказано чимало добрих слів...» Він абсолютно об'єктивно вважав, що «Іван Чендей – прекрасний письменник, яким могла би пишатися будь-яка розвинута література...»

Перший запис у щоденнику, в якому Іван Михайлович Чендей згадує Олексу Ми-

шанича, знаходимо за 7 серпня 1977 року. Олекса Васильович уже працював у Києві. Часто навідувався додому і, зазвичай, відвідував Чендеїв.

«Вчора була неділя... – пише Іван Михайлович. – Увечері побував у нас Олекса Мишанич з Києва. Розмова була досить довга і, справді, з нелегких. Говорили ми про справи письменницькі в республіці, торкалися Закарпаття. Дійшли висновків, що все-все в літературі пішло похилою площиною, вниз. Якщо літа перед цим письменницький загал України щось важив, тепер цей загал змізернів, знидів і ослаб. Величини першого ряду вимерли, поступившись місцем сірому середняцтву. І вже вся українська літературна республіка стала глушиною периферійною. Глушина ця остаточно вражена тою недугою, що прийшла як наслідок відкидання на задвірки, творення умів для другорядності чи навіть останньорядності. Анемічно задрипану стала в ряді інших Закарпатська письменницька організація. Минулися літа, коли ми являли здатність привертати до себе увагу новелами, цікавими книгами, коли говорили про нас з повагою, ба навіть захоплено. Частина краща вимерла з письменників, залишилася сірість, на місце вимерлих майже нічого, коли **не нічого**, не прийшло...»

Як бачимо, розмову на дуже важливі і актуальні теми (до речі, актуальні і до нині) ведуть двоє однодумців, двоє рівновеликих літераторів. Їм прикро і боляче від «похилої площини» в спілчанських організаціях республіки і Закарпаття, які втрачають безпосередній вплив на уклад літературного життя, перестають бути рупором боротьби за духовність, моральність, художність, тобто якість літературного твору загалом.

Ці ж проблеми залишаються болючими і через десять років. А це вже перебудова йшла повним ходом. Так, у записі від 30 квітня 1987 року знаходимо: «Здавалося, що ... у творчій організації по-справжньому подумують коли не про докорінну перебудову в дусі нового часу, то бодай про якісь потуги і спроби перебудови – організація літераторів щодо якихось бодай організаційно-творчих ознак засиділася, застоялася і залежалася. Немає серед нас фахових бесід з питань прози і поезії, розглядів окремих літературних явищ, тим більше, книжок; складається враження, що занехаяна робота і з молодими...» і т. д. Іван Михайлович викладає своє бачення дальшого розвитку подій, при тому згадуючи про Олексу Васильовича як про світлий промінь на фоні тієї чорноти довкола: «Дні радянської літератури на Закарпатті в третій декаді квітня, здається, могли внести якийсь бодай живий, оживляючий струмінь в організацію літераторів на Закарпатті. Для цього належало:

Зібрати літераторів, повести бесіду про те, як дні краще провести, який внесок повинен в справу покластися місцевими силами. Цього зроблено не було. Навіть спроби не виявилось залучити і своїх до виступів у районах. Дарма!..

День і час вечірній вшанування 90-ліття В. Гренджі-Донського саме б і припали на зустріч з гостями-літераторами з Москви і Києва в клубі літераторів Закарпаття. Здавалося, що гості не тільки перекинуться з нами в нашому клубі словом (на жаль, вони тільки перекидалися!), але залишаться на вшануванні 90-ліття одного з зачинателів нової української літератури в Закарпатті, подібне ж введе їх у світ Закарпаття своїм порядком, відкриє одну зі сторінок нашого минулого.

Подібне не сталося...

Але В. Гренджу-Донського вшановано було достойно. Олекса Мишанич виступив з докладним рефератом про поета і прозаїка, драматурга, сучасники посподагували, послушали і брата В. Г.-Д. Івана...»

З біографії Івана Чендея знаємо, що у його творчому житті був тривалий складний період втрат, шельмування, огульної критики, недрукування, відсторонення від літературного процесу. І всі крапки над «і» у цій несправедливості розставив саме Олекса Мишанич своєю рецензією на «Калину під снігом». У щоденнику за 1 лютого 1989 року читаємо таке:

«1 лютого 1989 р. Середа

Нині для мене день воістину знаменний, коли не великий.

«Закарпатська правда» надрукувала поважну за обсягом і змістом статтю Олекси Мишанича під заголовком «3 позиції оновлення» (3 приводу нової книги Івана Чендея «Калина під снігом»).

Оцінки «Калини під снігом» явно завищені, хоча і сам знаю, що книжка вдалася, є.

У «Калині під снігом» досвід – і певний набуток художній багатьох років, усього життя.

Стаття Мишанича має для мене особисто велике моральне значення. Саме нею дано остаточну відповідь на несправедливість, кривду, злу критику розносного характеру після виходу «Березневого снігу» двадцять років тому. Коли після двадцяти років вилучені твори з книги таки повертаються в літературний процес, настає справедливість – як не вважати подібне щастям?

Публікацією в «ЗП» розставлено все по своїх полицях, повернуто добре ім'я. Гарзд, коли подібне таки стається, сам автор до подібного доживає.

А могло бути і гірше. Досить пригадати тільки 6 листопада 1986 року з інфарктом небезпечним і тяжким.

Оцінка «Калини під снігом» вносить сум'яття, до того неабияке, в громадку наших літераторів, які були активними учасниками екзекуцій, що чинилися продумано і методично наді мною двадцять літ тому.

Стаття Мишанича доброзичлива, кваліфікована, написана піднесено від початку до самого кінця, читається легко, навіть вражає доладністю. В обласній газеті за рівнем написання подібні матеріали, гадаю, належать до радісних подій.

Ю. П. Зейкан подзвонила ї з приємністю розповіла про цілу зливу вдячних телефонних дзвінків читачів газети. Подібне, певно, належить також вважати ознакою перебудови...»

Отож, Олекса Мишанич, виступивши аналітичним посередником між письменником і читачем, відреагував на новий твір Івана Чендея не за принципом «подобається/не подобається», а вписуючи його в історичний і теоретичний контекст і на прикладах пояснив читачеві, у чому конкретно ця книжка є новаторською, що в ній хорошого, що вдалося автору, давши якісне і переконливе, цілісне і стильне тлумачення прози Івана Чендея, чим самим – наскільки це було реально у той час – припинив нападки на автора.

Окремої розмови заслугоує тісна співпраця Івана Чендея як очільника Фонду культури і Олекси Мишанича як ініціатора й організатора міжнародних наукових заходів з питань європейської співдружності, дослідження української діаспори і передусім карпатознавства; у послідовному творенні літературно-мистецького канону, у поверненні брутално вилучених з літературного життя письменників, врешті у протистоянні політичному русинству, зініційованому і підтримуваному компартією. Міжнародні наукові конференції, письменницькі зустрічі і круглі столи, проведені за їхньої участі, стали потужним внеском у справу утвердження незалежності України.

Зрозуміло, що епістолярій Івана Чендея – це документ епохи, в якому, можливо, суб'єктивно й емоційно, відреаговано на певні події в письменницькому житті Закарпаття і України. Проте автор щирий і безапеляційний у висловлюваннях, безпосередній у рефлексіях, перейнятий болями часу, а щодо Олекси Васильовича Мишанича не приховує свого захоплення і безмірної вдячності за розуміння і дієву підтримку.

І сьогодні, вшановуючи 100-ліття Івана Чендея, ми зобов'язані подбати і про вшанування 90-літнього ювілею Олекси Мишанича. Принаймні, Іван Чендей цього б хотів.

ПРАВДА ОЧІ КОЛЕ

Кандидат історичних наук Вадим Арістов – молодий науковець. Непогано влаштувався – співробітник Національного музею історії України та викладач у Києво-Могилянській академії. Розривається між двома роботами. Та це не завало тому, щоб у його руки попався на превелику радість «перший міжнародний договір Стародавньої Русі». Далі пішло-поїхало. Ошелешує щасливець як колега, так і «братів незрячих гречкосіїв», за словом Т. Шевченка, сенсаційним «відкриттям»: «У вересні 911 р. в Константинополі делегацією русів на чолі з їхнім ватажком Олегом підписано договір з Візантією. Він став першим документом в історії ранньої Русі. В договорі названі учасники посольства: Карл, Інгельд, Руалд, Фарогоф, Гуд». На цій підставі новаку в науці привиділося: «Київ заснували скандинави».

Як наврочено неофіту мавпочкою з китайської притчі. Вона в подібі стократ зменшеної фігурки стояла на столі перед Леніним. Заплющує очі й затуляє вуха: нічого не хоче бачити і нічого не воліє чути. А дарма. 21 вересня 2022 р. під час несосвітненого святкування так званої 1160 річниці російської державності путін відвідав Новгород та виголосив промову: «Великий Новгород, Рюрикове городище, Стара Ладога, Ізборськ – все це колиска Русі, витік нашої цивілізації і нашої держави, нашої культури, просвіти». Не кажучи вже про все інше, яка там просвіта. Свого часу Л. Толстой застерігав: «Сила влади тримається на неосвіченості народу, й вона знає це і тому завжди буде боротися проти освіченості. Пора нам зрозуміти це». Нинішній кремлівський верховода, як ніхто інший, «розуміє», як довічно узурпувати владарювання. «Просвіщає» одноплемінників шойгу з недавної автономної області Туви, тепер Тві, а також якутів, бурятів, дагестанців, татар, чеченців, перехрещених на «кадіровцев», мордвинів, інгушів – мобілізує всіх без розбору на кровопролитну війну в Україні. В мародерів аж очі на лоба лізуть від не баченої доти цивілізації. Не уявити, як би відсталі в повсякденному побуті та приречені на злиденне існування скаженіли в благополучній Західній Європі, аби туди дорвалися.

Закономірно подає голос строфа із вірша Бориса Олійника «Європі»:

*Ми ж не виказуєм, яку недолю
Тобі вістило знаками біди,
Аби козацький стан у Дикім полі
Не зупинив азійської орди.*

То кому ж В. Арістов підспівує? На які ж псевдонаукові теорії зорієнтований? 2015 р. у Нью-Йорку появилася книга професора історії та директора Українського наукового інституту Гарвардського університету: «Plokyh S. The Gates of Europe: a History of Ukraine». Український переклад з дещо зміненою назвою «Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності» опубліковано в Харкові накладом 10 000 примірників та відзначено 2018 р. Національною премією України імені Тараса Шевченка. У розділі під заголовком «Вікінги на Дніпрі» автор стверджує:

«В Україні, як і майже в усій Європі, доба Великого переселення народів, або «варварських набігів», змінилася добою вікінгів, що тривала з кінця VIII до другої половини XI століття. Як і слід було очікувати, кінець «варварських набігів» не означав кінця вторгнень узагалі. Нові нападники прийшли з територій Швеції, Норвегії та Данії. Це були вікінги, відомі також як нормани в Західній Європі

або варяги у Східній. Вони грабували, підкорювали та керували цілими країнами чи їхніми частинами». Одна з таких «частин» – Нормандія у Франції. Однак ця обставина не скасувала державне утворення країни. Папа Римський наймав озброєних вікінгів на військову службу. Але в Італії жодному історичному розуму не вважати прибульців з далекої півночі засновниками Рима. До слова, про договір, який для Арістова – «відкриття», у С. Плохія написано докладно. І в літописах про напосідання варягів на Константинополь достатньо.

До проголошення незалежності Української Держави мені судилося нелегка доля із солдатською муштрою в оренбурзьких степах – у Бузулуці та на зловісному Тоцькому полігоні, де 1954 р. було випробувано на відкритій місцевості скинуту з літака атомну бомбу. Молодим журналістом почув од Олеса Гончара: «Найважче писати правду». Як стоючі цербері, цензори страхалися авторів з ярликом «націоналістів». Сім років у колишньому видавництві «Радянський письменник» «рецензувалася» поетична збірка «Скажи мені, соколе» з передмовою доктора філологічних наук І. Березовського, нині покійного, поки 1987 р. була в первозданному вигляді там же опублікована. У тому ж видавництві 1990 р. удалося «пробити» прозовий твір історичної тематики, прихильно зустрінутий спраглими до пробісків істини читачами.

Не писав «у шухляду», як дехто хвалився, а просиджував у бібліотеках Академії наук на вулиці Володимирській та на Подолі в столярному гурті на Дніпрі. Вивчав праці, яким хотілося довіряти. Робив виписки з надією на те, що колись згодяться. До речі, видання М. Грушевського то появлялися у відкритому доступі, то зникали в недоступних спец схронах.

Заступник директора Інституту історії в Києві, згодом академік, Федір Павлович Шевченко радив вступити до аспірантури. Врешті-решт сповістив довірливо: «нічого не вийде, всюдисущі «органи» проти». Та хай там що, з проголошенням незалежності Української Держави відкрилося «друге дихання». Видавничий центр «Просвіта» 2006 р. опублікував довго очікуване дослідження «Україна в дзеркалі тисячоліть». Наступних років розвиднювалося: «Пам'ять української душі» (2012), «Золото Дажбожих внуків» (2015), «Перед очима істини» (2015), «Майстер-клас з імператором» (2017), «Щедрик летить із Києва» (2018), «Вічна-віч з вічністю» (2019), «Слово про антського короля Божа» (2019), «Володар Грому» (2020), «Як праведник біса осідлав» (2021).

Складається враження, що українські історики зяталися обмежуватися спілкуваннями винятково в своєму колі. Звертаються до так званої еліти в Україні. Хто бажає дихнути озоном правди – як після грозової зливи – читайте мої твори.

Михайло Грушевський без тіні сумніву визнавав антів предками українського народу. Візантійський учасник військових подій VI ст. н. е. Прокопій Кесарійський в «Історії війн Юстиніана» провіщає: «...племена ці, Sclaveni й Antes не управляються однією людиною... вони вважають, що один з богів – творець блискавки – саме він є єдиний владар усього... Та й ім'я в старовину у Sclaveni й Antes було одне й те ж: у давнину обоє цих племен називалися спорами (розсіяними), думаю через те, що вони жили, займаючи країну «спораден» (розсіяно), окремими селищами. Тому їм і землі доводиться займати багато. Вони живуть на більшій частині берега Істру (Дунаю – В. П.) по той бік ріки» (коли дивитися із заходу – В. П.).

На превеликий жаль, Прокопій Кесарійський узяв, з нашої точки зору, хіба ж який гріх на душу. Бо не вказав, яким же було наймення «творця блискавки». Як Геродот, так і Прокопій Кесарійський аж ніяк не дбали про увічнення інших родів, племен, народів з божествами їхніх правічних вірувань. Навпаки.

Деся глибоко в душі плекали надію, що вся неміряна людність на землі увірує в грецьких богів. Помилилися. Після всіляких кардинальних перемін і потрясінь Європа на вернула до християнської релігії, а давньогрецьку міфологію шанує, як духовну спадщину з «юності людства».

За первісними віруваннями еллінів «батько богів» на горі Олімп – «повелитель блискавок і громів». Божество погоди. Збирає хмари й насилає дощі. Таким уявляли пращури українського роду, здіймаючи очі в небо, й «творця блискавки» з власної уяви. Саме Кий – «творець блискавки». Громовержець. Разом із Шеком, що забирає, ховає тлінне людське тіло, Хоривом – життєдайним сонцем і Либіддю – Ранковою Зорею – божества дохристиянських, язичницьких вірувань українських предків. Вічність зобов'язує нові покоління української еліти воскресити предковичне. Ранкова Зоря – на виду:

*Ой за горою, за кам'яною,
А за другою, за золотою
Дівка Ланпушка вимивалася,
Вимивалася, наряджалася.
На себе брала все золотее,
А з себе скидала все голубее.*

(Колядки та щедрівки. // Видавництво «Наукова думка». // К. 1956. – с. 309).

Що ж стосується Slaveny, необхідно пояснити. Деся сім тисяч років тому пращури українського роду переступили цивілізаційну межу. Після збирання дармових плодів земних, полювання на всіляку дичину та риболовлі, заходилися скородити землю та сіяти жито, пшеницю й усяку пашницю, щоб восени золоте збирати збіжжя. Всюдисущі елліни, побачивши, як невтомні працелюби трудяться в погі чола на ланах і нивах, назвали їх – скави. Копачі. Супровідно георґос – землероби. Хоча по-українському правильніше – хлібороби.

Досі не з'ясовано, в V чи в VI ст. вискочив, як голий з конопель, якийсь непевний Псевдокесарій. Звихнувся на тому, що поділив зоряне небо на «сім зон». Від них начебто залежало, якими бути племенам, народам під тими чи іншими сузір'ями. Північне Причорномор'я віддав на поталу «рабській зоні». Утулив у скави одну-єдину букову – л. Вийшло склави. А це по-грецьки – раби. Sclaveni латинською. У XIX ст. нової доби законодавці історичної моди в Москві Б. Рибаків і Д. Лихачов замість того, щоб розібратися, звідки ноги ростуть в осоружного й принизливого, перемінили «склави» на «слов'яни». Воно нібито благозвучне. Але не без далекоглядного умислу. Накрили шапкою-невидимкою пращурів і предків українського роду. Учинили так, як заявляв К. Маркс, хоч це й приховувалося за сімома замками:

«Не сувора слава норманської доби, а криваве болото було колискою Москви, а сучасна Росія є не чим іншим, як трансформацією останньої...»

Росія, не маючи жодного відношення до Русі (України) й отримавши, точніше – вкравши свою нинішню назву у 18 ст., нахабно претендує на історичну спадщину Русі (України), створеної на вісімсот років раніше. Насправді московська історія – це історія Орди, пришита до історії Русі (України) білими нитками й цілком сфальсифікована».

На таке ж одкровення відважився пізніше й Олексій Толстой, двічі лауреат Сталінської премії, а третьою посмертно:

«Є дві Русі. Перша – Київська має свої корені у світовій культурі. Ідеї добра, честі, свободи, справедливості розуміла ця Русь так, як розумів її весь західний світ.

Є друга Русь. Це Русь тайги, дика, звірина. Ця Русь зробила своїм національним ідеалом криваву деспотію і дику лютість.

Ця Московська Русь звіддавна була, є та буде повним запереченням усього європейського і заклятим ворогом Європи».

На моє переконання, український етнос зароджувався з першими словами своєї мови на березі річки Десни в усесвітньо відомій Мізинській археологічній культурі.

На моє переконання, український етнос із першими словами своєї мови зароджувався на березі річки Десни, притоки Дніпра, в усесвітньо відомій Мізинській археологічній культурі, вікуванна якої XXI-XIV тисячоліття до н. е. Матеріальні й духовні здобутки попередниці успадкувала не менш вікопомна Трипільська археологічна культура. Відлуння з її розквіту доносять до сучасності невмирущі колядки та щедрівки й пісні календарно-обрядових дійств на Різдво, Великдень, Зелену або Клечальну неділю, Купала, Медового Спаса, Маковія, Яблучного Спаса, Покрову, коли закінчуються роботи на полях і ланах, а дівчата на виданні побиваються: «Покровонько, Покровонько, покрий мені головоньку – як не наміткою, то хоча б онучею, щоб не зоставалася дівкою гидючою». Не кажучи вже про зажинки та обжинки одних із перших рільників, хліборобів на третій від Сонця життєдайній планеті. Ключі до відродження доісторичної пам'яті предків, суголосної з еллінською, – мова і пісня.

Хто не погоджується з моїми твердженнями – заперечуйте, критикуйте, спростуйте. «Ніхто не гавкне й не лайне» – сказати б словами Т. Шевченка. Не мовчіть. Полеміка, дискусії – наближення до істини. Натомість збанкрутіле правління компартії навчило ховати дулі в кишенях і тримати язика за зубами. А вірнопідданим товкти воду в ступі во славу тиранії. Дозамовчувалися до того, що стукєє в двері передсмертне застереження від Т. Шевченка в «Осії глава XIV»: «Сама розіпнешся. Во злобі // Сини твої тебе уб'ють // Оперені, а злозачаті // Во чреві згинуть, пропадуть // Мов недолежані курчата!..»

Рейнольд Гайнденштайн (Генденштейн), довірений секретар польських королів Стефана і Сигізмунда Вази, 1596 р. відвідав Київ. Написав: «Владарювали князі до моря Чорного і Дунаю. Столицею їхньою був Київ. Коли його було побудовано, від якої давнини існує, чи не сягає, можливо, часів Колхіди й Енея – невідомо: закрила все далека старовина та байдужість істориків». Щодо «байдужості істориків», то в цьому вони попереду Європи всієї.

Видатний французький письменник Оноре де Бальзак п'ять разів навідувався до Києва. Конкретно, до Евеліни Ганської. Вона мала особняк на Печерську, неподалік вулиці з теперішньою назвою Липки. Поєднані взаємною симпатією двадцять років чекали, поки помре законний престарілий чоловік набагато молодшої Евеліни. Наскільки після вінчання в костьолі в українському місті Бердичеві обом пощастило, кожний може судити з того, що подружжя прожило в шлюбі всього-на-всього рік. Тільки й утіхи, що польська графиня погасила великі борги не байдужого до розкошів француза із золотою палицею для захисту від кредиторів, а сама насолоджувалася всеєвропейською славою. А почасти й усесвітньою, бо того часу французи заселяли провінцію Квебек на північному континенті Америки. Кому ж, як не їм, цікавитися життям і творчістю земляка, автора знаменитої «Людської комедії»?

Просвіщає весь світ запис рукою видатного французького письменника в його щоденнику: «Після того, як я побачив католицький Рим, я відчув живе бажання бачити Рим православний. Петербург – це ще місто-дитя. Москва щойно вступила в поважний вік, але Київ – це вічне місто Півночі... Я побачив північний Рим, православне місто з трьомастами церков, багатства Лаври, Софії...»

Панує загальноприйняте уявлення про Рим як про неприступну твердиню. Насправді ж і його ніякі лиха не оминули, і він чого тільки не зазнав на своєму віку. Згідно переказів, заснували осідок для людей брата-близнюки Ромул і Рем, народжені весталкою від бога війни Марса. За наказом міфологічного царя не-мовлят було кинуте на згубу в річку Тібр. Жалісливий пастух виловив, а вовчиця, названа згодом Капітолійською, вигодувала. Лише вигодувала. До слова кажучи, рід монголів напряму походить від вовчиці. Потомство від неї було в рази більшим, ніж двійня. З того опоросу вирости дужі воїни, що взялися, не без жертв, з'ясовувати, кому ж із них бути старшим.

Ромул же вдався до ауспіції – до гадання за польотами птахів. Таким чином довів свою зверхність. Заходився розбудовувати місто на пагорбі Палатині. Убив брата, котрий відважився перестрибнути в місто через захисну стіну. Сталося те в 753 р. до н. е. Дату безпомилково, вважається, вирахував у I ст. до н. е. найплодовитіший римський учений-енциклопедист Марк Теренцій Варрон.

Кому лишень не застує зір велич Риму. А в дійсності місто яких тільки бід не зазнало в жорсткій юдолі земній. У 510-509 роках до нової ери з великою натугою позбулося етрусського владарювання. В 387 р. до н. е. Рим захопили, грабували й розорили галли. 64-го року вже нової ери «вічне місто» спостигла нищівна пожежа. Ненаситний вогонь знищив добру половину жител...

Омелян Пріцак – відомий історик-сходознавець. 1940 р. закінчив Львівський університет. Перед тим протягом тривалого часу навчальний заклад у яких тільки чужоземних пазурах не задихався, перш ніж 1939 р. удостоївся імені Івана Франка й став більш-менш українським. Вихований у колотнечі різних впливів, зумів стати всесвітньо визнаним орієнталістом, учнем знаменитого знавця 60-ти мов Агатангела Кримського.

Прізвище учня, ймовірно, похідне від Пріцкер. Природне для прийшлих до Криму тюрків, громада яких XVI-XVIII століть виокремлювалася в Чуфут-Кале із самоназвою – караїми. Подібно до того й А. Кримський – із зайшлих у Крим татар. Його дід перейшов у православ'я. Ідеалом для онука, як відкривається в одному із ранніх віршів Павла Тичини, була «вічно мрійна Леся Українка». Вірність коханню без відповіді Агатангел проніс через усе життя, беззастережно віддане світлим мріям і надіям українського народу.

Коли спалахнула Друга світова війна, О. Пріцака призвали до Червоної армії. На фронті потрапив у полон. Як указується в біографії, з 1943-го до 1945-го років «продовжив» навчання в Берлінському, а в 1946-1948 рр. – у Геттингенському університетах. Згідно фашистської ідеології караїми не переслідувалися на окупованих територіях.

У столиці Drittes Reich – Третього рейху – на вагу золота були вчені, які доводили, що Індію заселили арії з Європи. Й тими аріями були, як запевняли берлінські вчені, германські племена. Окрім того, Гітлеру привиджувалося, що десь там у Гімалаях мудреці бережуть таїни світового владарювання. Споряджав до Тибету спеціальні експедиції, щоб здобути надлюдські знання. Зваблювало те, що в «Махабхараті» та деяких інших прадавніх текстах згадується міфічна Шамбала – осереддя найвищої мудрості...

В Індії ж на слуху зовсім інше. Запроторений до англійської в'язниці Джавахарлал Неру знайшов у собі сили написати надзвичайної ваги твір «Открытие Индии». Під таким заголовком видано в Москві обрізаним накладом у п'ять тисяч примірників. Повного українського перекладу немає. Доступні лише фрагменти.

Неру переконав співгромадян, що не хтось інший, як арії з Подніпров'я, оминаючи Гімалаї, добувалися до узбережжя Індійського океану. Перший індійський і 138-й у світі космонавт Ракеш Шарма з високої орбіти мав сеанс зв'язку з прем'єр-міністром Індірою Ганді. На запитання, яка Індія з космічної висоти, відповів рядком з патріотичного вірша мовою хінді: «Прекрасніша від усіх на світі!» А ще мовив: «Така ж прекрасна й Україна, звідки приходили наші предки». З тієї ж височини також сказав: «Нарешті я побачив свою праматір». В Україні заявлене Джавахарлалом Неру замовчується, а для освічених індійців предковічне – ніяка не таїна...

Своїм улюбленцем удача обрала О. Прицака. З 1964 р. він – професор-емерит Гарвардського університету в Сполучених Штатах Америки. Після проголошення незалежної Української держави – закордонний член Академії Наук України. Згодом на запрошення Б. Патона переїхав до Києва. У президіях урочистих зібрань не раз посідав почесне місце плечем до плеча з президентом Л. Кучмою. Вшановується як засновник, а після смерті в поважному віці – почесний директор Інституту сходознавства НАН України.

Автор фундаментального видання «Походження Русі» (1997 р.) у трьох томах. Намірявся збагатити науку ідеями, які були вчасно піддані гострій критиці у «Віснику» АН України й відкинуті, як абсолютно неприйнятні. За знаннями писемних джерел з О. Прицаком чи хтось може зрівнятися. А що стосується його ідейних уподобань, то хоч стій, хоч падай. За його твердженнями, археологія – не історія. Матеріальні й супровідні духовні здобутки Мізинської і Трипільської археологічних культур ні в що не ставить високодумний. Історія починається з написаного. А найдавнішу згадку про Київ подає... гебраїстика. Саме від цього й необхідно танцювати. Так примарилося без міри захваленому. Химерне замаячило, як міраж у безводній пустелі. Так само й розвіялося, почило в бозі. У «Віснику» Академії наук України, нині Національної, дано рішучу відсіч потугам звести історію Києва в X ст., а загалом і України, до історії Хозарії із далекосяжною заміною імен Кия, Щека, Хорива й сестри їхньої Либеді на добуті з лінгвістичного крутіїства прізвиська хозарських правителів і воєначальників.

Хіба ж як щастить хитромудрому фальсифікатору історії. Навіть декомунізація йому прислужилася. Нещодавно Київрада розщедрилася причепити на одній з вулиць у вікопомній столиці над Дніпром табличку з прізвисьцем недоброзичливця, який у суєті суєт намірився «перехрестити» Громовержця Кия на «хозарського воєначальника». Коли інших суб'єктів міжнародного права наважуються ганьбити, то, не відкладаючи в довгий ящик, вибачаються на найвищих рівнях. А українську національну свідомість обвинувачує в несосвітних гріхах не лише Орда. А й декотрі інші гострять зуби, аби урвати щось від чужого. Еліта ж в Україні нерідко пропускає повз вуха зажерливі посягання на предковічну спадщину українського роду. Промовчує, набравши в рот води. І це при тому, що б'є не в брову, а в око строфа з вірша Бориса Олійника, поета з Божої ласки:

*Відкриті наші предківські чертоги
Усім, хто має помисли не злі.
Прийдіте з миром! Та, заради Бога,
Не вчіть нас жити на батьківській землі!
На лихо, криве не може зробитися прямим.*

Вадим ПЕПА, письменник

РЕЦЕНЗІЇ

Коли оживають казки та легенди

Можна б назвати цей твір новітньою казкою, однак сам автор чітко окреслив свій жанр – пригодницька повість. Ідеться про нову книжку Івана Яцканина «Капітан із Залізної гори», яка щойно побачила світ у видавництві «ТІМΠΑНИ» (Ужгород). І хоч на книжці не вказано вік адресата-читача, не важко здогадатися, що це повість для дітей. Однак дорослим тут теж знайдеться багато цікавого: твір вибудований на народних переказах, казках та легендах, які здатні «повісти» кожного у світ власного дитинства, де панував дух пригод, чарівних героїв з бабусиних казок, а ще – плетиво прислів'їв та приказок, що формують смак до рідного слова.

Скажемо одразу: повість «Капітан із Залізної гори» – не тільки своєрідне авторське досягнення письменника, який заявив про себе як дитячого автора ще в 1988 році, з виходом ошатної книжечки «Наталка вже не плаче», а й досягнення всієї сучасної української літератури Словаччини.

Чим же особлива повість Івана Яцканина?

По-перше, це широка канва, зіткана з епічного фольклору лемків, серед якого ріс і виховувався автор. Складається враження, що письменник цим твором начебто склав віддяку рідній землі, яка його напувала й ростила, це поклін духу рідного народу вже зрілого в творчості та літах чоловіка, що зазнав багато чого в цьому світі і повернувся на схилі літ до чистих рідних криниць, до родинного вогнища.

По-друге, це твір-віддяка вічній дитині, яка, наївна та світла, всупереч

всьому злому, негармонійному та деструктивному, живе у кожному з нас і прагне пригод та казки.

По-третє, твір присвячено найдавнішій та завжди і скрізь актуальній темі мистецтва – боротьбі добра зі злом.

За визначенням науковців, кожен жанр літератури для дітей має своє вікове призначення. Так, «для молодшого та середнього дошкільного віку – казки, маленькі вірші, книжки-малюнки на теми з навколишньої дійсності; для старшого дошкільного та молодшого шкільного віку – ілюстровані казки

про тварин, байки, вірші й оповідання класиків і сучасних письменників; для середнього та старшого шкільного віку – науково-художня, пригодницька й фантастична література, художні біографії» (Л. Сердюк). Якщо орієнтуватись на сказане, то повість-казка – універсальний твір у віковому призначенні, адресований від старшого дошкільного до середнього шкільного віку. Мабуть, саме цим і пояснюється інтерес до неї різних вікових груп дітей та й навіть дорослих.

Сюжет твору казково простий, однак містичний. До діда Івана прибуває на подвір'я лицар-тінь із Залізної гори, герой, не підвладний часові, який, здається, охороняє саму справедливість у світі. І тут виявляється, що викрадено шкатулку з раритетними документами. Пошук злочинців та документів про справедливий поділ рідної землі між її власниками – селянами та багачами – і є головною колізією твору. Випадковий свідок сходити братчиків, викликаних Капітаном для справ в ім'я добра – хлопчик Юрко. Він і стає носієм генетичної пам'яті свого народу.

Твір переповнено містиккою. Ось збираються на шабаш відьми; ось виходять із землі і заходять у неї чи то тіні, чи то справжні люди – побратими Капітана. Оживають назви слов'янських поселень та урочищ, де і знаходяться чарівні місця переходу зі світу цього в світ потойбічний. Від того все навкруг загадкове.

Мова твору що вишитий обрус, густо перетканий кольоровими прислів'ями та приказками, порівняннями, постійними епітетами, звичними з фольклору метафорами, архетипними образами-символами – складається враження присутності живого оповідача: *«як гляне з-під чорних брів, то не лише усмішка на устах змерзне, але й молоко скисне», «коли на годину спізнишся, буває, за рік не доженеш»; « буває, над селом розіллється сажка і ніч стає темною-темною, як у димарі, – хочеш зробити крок і не знаєш, куди ступив. Ану, спробуйте трохи пройтися у такому «димарі», потім розкажіть, що ви побачили...», «Вітру нема, то й дим не кучерявиться».*

Письменник наче малює словами то імпресію від споглядання колоритної гірської місцини, то неймовірної краси пейзаж рідного гірського краю. Ось страх, що прокрадається в душу від темної ночі, а ось розсипані хати села, оточеного перснем гостроверхих смерек; ось лука з одинокою черешнею, що спить у нічному тумані, і поруч кінь, що пасеться; ось привид вершника, що вийшов із Залізної гори і прокрадається в село... Деталі роблять цей світ справжнім, зримим і чути: *«...хати мають вуха і все рознесуть – і добре, і погане... село як на долоні. Ще огорнуте сном, ще ніде не блимає лампа, не горить свічка. Пси голосу не подають, бо їм у таку ніч також страшно».* Мабуть, кожній дитині мурашки побіжать по спині від уявлення, як привид збирається темної ночі зайти у хату через горище або коли команда привидів зустрічає у лісі хлопчину Юрка.

Символічне закінчення повісті: герої націлені далі боротись зі злом, адже боротьба добра зі злом одвічна, нескінченна: *«З дідом Іваном попросилися, як завжди, дуже коротко. Але на цей раз зупинились на подвір'ї, зауваживши, що над Бучками горить ватра. Це, напевно, якийсь знак. Мабуть, треба комусь негайно допомогти».* Отже, попереду в Капітана та його лицарів-тіней ще немало роботи.

З чим можна зіставити чи порівняти твір Івана Яцканіна в сучасній літературі для дітей, що твориться на теренах України? Можливо, з книжками

Зірки Мензатюк, яка дуже вдало творчо використовує надбання народної казки («Зварю тобі борщику»), легенди чи переказу («Київські казки»). У дечому – з романом-містерією Петра Ходанича («Таємниця капища Перуна»), романом Олександра Гавроша («Пригоди тричі славного розбійника Пинті») чи фентезі Галини Малик («Лишиня та Велика Кука»)… В історичному ракурсі на Закарпатті першим твором такої будови була, вочевидь, повість Олександра Маркуша «Пригоди Вовчка Товчка», створена ще в 40-х рр. ХХ ст. на основі казок про тварин, а в українському світі – російськомовні твори Миколи Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки». Однак зазначимо, що використання епічних фольклорних жанрів у творах сучасної літератури для дітей – це тільки початок великої справи, за якою майбутнє.

Окремо відзначимо у книжці Івана Яцканина вдале ілюстрування Тетяни Житнян, яке начебто підкреслює стилістичні особливості повісті, розвиває уяву та естетичні смаки читачів.

Вітаючи автора з творчою удачею, яка збагатила наш духовний світ, все ж зауважимо: шкода, що наклад видання – усього 200 примірників – замалий для того, щоб кожна дитина старшого дошкільного та молодшого шкільного віку мала змогу прочитати твір, який, вважаємо, має всі підстави бути введеним у коло самостійного читання молодших школярів в умовах оновлення змісту шкільного навчання в Україні.

Лідія ХОДАНИЧ

Жіночі сповіді самій собі

У Пряшеві побачила світ нова збірка оповідань Надії Вархол «Я, Клавдія»

Заголовок книжки з 15 новел асоціюється із документальним фільмом про Клаудію Кардінале «Я – Клаудія. Історія однієї італійки». Якщо кінозірка відтворила на екрані з півсотні різноманітних драматичних жіночих історій, то письменниця так само поринає у загадки жіночої натури, парадокси жіночих доль, незбагненність життєвого шляху, який вічно заводиться кудись зовсім не туди.

Більшість новел побудовано на діалогах, бо жінка найхімерніше виявляє себе саме у неспішній бесіді – нібито і ні про що, але, як згодом виявляється, насправді багато про що, причому у кінцевому підсумку виявляється, щось зовсім не про те, про що воно здається на перший погляд.

У першій новелі бесідають бабця і онучка – нібито такі різні, як високий і низький береги у гірської річки, але врешті-решт виявляється, що річки між ними практично і немає, що усі відмінності суто зовнішні, а вони двоє – ледве не дві іпостасі тієї самої сутності.

«Бузина» – розмова діда Антося з онуком, подана через жіноче сприйняття. Тут ідеться про бузинову сопілку, що переходить від діда до онука – щось на кшталт бузинової палички Гаррі Потера. Саме вона дозволяє дідові і надалі жити у своєму онукові.

Заголовкова оповідь «Я, Клавдія» – портретування жінкою шістьох своїх родичів і сусідів. Зовсім як у народній казці про рукавичку, або у «казках мого бом-

босховища» О. Чупи, де той описує мешканців одного під'їзду на його рідній Донеччині. У пані Надії вони, звісно, зовсім інші – типові для українського середовища нещодавнього Пряшева ще соціалістичної доби. Попри усю необлаштованість кожної окремої долі разом вони складають на диво доладний букет, у центрі якого – сама оповідачка.

Багато мовиться у книжці про старість і смерть, котра стає якби випускним іспитом після усього життя. Бо все у нашому житті випадкове, окрім смерті, вона найповніше виявляє природу кожної людини, з математичною строгістю вивільняє усе, закладене в особистості, навіть якщо воно не було геть цілком реалізоване за життя. Метафізика умирання особливо цікава авторці.

Оскільки Н. Вархол – відома етнологиня, має публікації про демонологію українців Пряшівщини, то і в її новелах нечисть буквально перестрибує буквально з одного тексту до іншого. Цю нежить постійно згадує то один герой, то інший. Життя цієї публіки, яка зависла між селом і містом, настільки ірраціональне, що без чортівни не обійдешся.

Оповідь «Кленовий листок» – привіт О'Генрі і В. Стефанику. Але якщо в «Останньому листку» О'Генрі йдеться про кохання, яке перемагає тривалу хворобу, а «Кленові листки» Стефаника – про чотирьох дітей, які по смерті матері нагадують опалі з дерева листки, то тут – діалог жінки із кленом, який був свідком цілого її життя, власне, якась язичницька або пантеїстична сповідь жінки перед деревом, намагання героїні розчинитися у цьому дереві, піти із свого важкого життя у вічний і гармонійний світ природи.

«Мадам з пуделем» – своєрідна рецепція на Чеховську «Даму з собачкою». Якщо там про курортний роман, то тут теж про задушливу провінцію, про літню даму, яка здає помешкання приїжджому чоловікові, і між ними зав'язуються напрочуд складні, навіть містичні взаємини. Наприкінці там виникає образ землі з кротовини, за допомогою якої герої намагаються подолати час, повернути собі молодість. У Дж. Фаулза «Кротові нори» – символ несподіваних життєвих поворотів, тут вони взагалі набувають якогось казково-фантастичного звучання.

Усі твори Н. Вархол просякнуті музичними і живописними алюзіями. Особливо це стосується «Єлизаветинської серенади», котра супроводжувала ціле життя героїні і виявилася пророчим ескізом, канвою, по якій вигаптувалася усі її доля.

Книжка полишає стійкий післясмак, як добре вино. Вона сповнена житейської мудрості і багатого людського досвіду, що переплавлені у справжні мистецькі шедеври.

Сергій ФЕДАКА

СПІВЗВУЧНІСТЬ З ЧАСОМ – МИНУЛИМ І ТЕПЕРІШНІМ

*Закарпатський журналіст, власкор «Дня» Василь Ільницький
видав у світ свою «Публіцистику українського фронтиру»*

Упродовж останніх років на Закарпатті видано непересічні, сповнені пульсу доби книги, авторами яких є відомі журналісти краю. Вони можуть стати чи не найдостовірнішими джерелами для науковців-істориків у вивченні творення літопису Незалежної України, педагогів – у вихованні молодих поколінь, народжених уже в суверенній державі, а для студентів, які обрали професію журналіста – чудовими посібниками в освоєнні секретів газетярської творчості. Це – «Епізоди життя» Михайла Бабидорича, «Світ живої любові» Ірини Густі (Звонар), «Обійняти словом Верховину» Василя Пилипчинця. Особливе місце у цьому ряду посідає «Публіцистика українського фронтиру» Василя Ільницького, яка побачила світ цьогоріч і є своєрідним зрізом політичних, соціальних, історичних, духовних, культурно-мистецьких і транскордонних процесів початку ХХІ ст. як на Закарпатті, так і на центральноєвропейських обширах загалом.

Перш за все книга вражає тематичним і жанровим розмаїттям. Загалом на її 630 сторінках ледь умістилося 140 ретельно підібраних найбільш резонансних аналітичних статей, нарисів, інтерв'ю, репортажів. У кожному з них – автор на знаковій висоті журналістської майстерності. «Публіцистика українського фронтиру» – це сконденсований багатолітній життєвий і творчий досвід Василя Ільницького, набутий у вирі професії від ранньої юності і до зрілих літ. Якщо перецитувати її з кінця, то з усією повнотою постає процес становлення автора як

Василь Ільницький (вправо) разом з видавцем Ярославом Федішином під час презентації видання «Публіцистика українського фронтиру: аналітичні статті, нариси, інтерв'ю, репортажі».

особистості і публіциста разом з утвердженням нової вітчизняної журналістики доби Незалежності, а з розповідей про рід Ільницьких, батьків, отчу хату, Верховину – віє душевним теплом і щирою любов'ю до родини, рідного краю, України.

Тут доречно згадати, що перу Василя Ільницького належать оригінальне дослідження швидкоплинного літопису Карпатської України – «Голос отчого краю», яке побачило світ у бібліотечці обласного часопису «Карпатський край» ще до пори Незалежності у січні 1991 року, збірка публіцистики «Штрихи нашого часу» (1999), історично-публіцистичне дослідження «Перші особи – 25 нарисів про лідерів краю» (2011), науково-публіцистична книга нарисів та інтерв'ю з представниками різних поколінь науковців, які присвятили себе УжНУ – «Обереги криниці знань. Ужгородський національний університет у долях його сучасників» (2020).

У «Публіцистиці українського фронтиру» подаються матеріали, які вже пройшли читачку апробацію з 2005 року по теперішній час на шпальтах обласної газети «Срібна земля ФЕСТ», головним редактором якої від її першого номера був Василь Ільницький, та всеукраїнського часопису «День», у якому він уже другий десяток літ гідно представляє Закарпаття. Автор з почуттям високої професійної відповідальності дає можливість читачам – людям бувалим і зовсім юним – почерпнути велетенський масив інформації, не заблудитися в ньому, розібратися що і до чого, зробити для себе вірні висновки.

У підборі та пропозиції читачеві матеріалів найрізноманітнішої тематики і проблематики потрібна продумана структура книги. Автор зробив це дуже вміло, подаючи відібрані матеріали в хронологічному порядку за тематичним спрямуванням і назви розділів переконливо свідчать про це. Відкривають книгу «Нетрі політики» – один з найбільших розділів резонансних публікацій В. Ільницького. Як влучно підмітив автор передмови до видання, професор, письменник і аналітик Сергій Федака «публіцистика В. Ільницького – наступальна, часом різка і безкомпромісна, не дає приспати думку, стоїть на сторожі національних інтересів України [...]. Йому болить довготривалий «історичний дальтонізм» нинішніх українських «косіорів» та й пересічних земляків, які радше будуть зводити «монументи розбрату», ніж «здобувать у боротьбі, хоч синам, як не собі» кращу долю країни; його дістали перетворення чиновниками-нுவоришами рідного краю в «європейський Уругвай» та «недолугі ігри в патріотів», «еліта гицлів» та «сльози «вати» і він закликає до «самоочищення, як запоруки поступу»; йому набридло балансування суспільства між «Сциллою і Харибдою» і в у своїй публіцистичній творчості він тривалий час активно просуває ідею невідкладного «євроремонту» суспільства» за прикладом найближчих сусідів».

Розділи «Справи житейські», «Громади людей», «На стикові цивілізацій» відкривають багатогранні аспекти життя територіальних громад області та окремих індивідів, успіхи і проблеми поступу України у Європейське співтовариство, плюси і мінуси діяльності органів місцевої влади в умовах становлення децентралізації та розширення взаємокорисного транскордонного співробітництва. Особливо цікаві у цьому плані інтерв'ю Василя Ільницького з дипломатами – Надзвичайними і Повноважними Послами Михайлом Бродовичем, Ерно Кешкенем, Генеральними та Почесними консулами Янкою Буріановою, Мирославом Мойжітою, Золтаном Хорватом та іншими відомими постатями.

Час невпинно віддаляє нас, живущих у XXI столітті, від драматичних подій минулого, про які, на жаль, часто знаємо у загальних рисах. На сторінках «Публіцистика українського фронтиру» вони стають зримими, чіткими, з конкретними деталями, особами й особистостями у матеріалах, що склали розділ

«Вир історії». Тут дізнаємося про невідомі досі звитяжні сторінки історії нашого краю періоду Першої світової війни; як у долях конкретних людей проходив непростий процес становлення національної свідомості; як 100 років тому наші предки проголосували за злуку з Україною, творили Гуцульську республіку і Карпатську Україну, йшли на фронти Другої світової – і аж до подій буремного «Закарпатського літа «Празької весни» 1968 року. Головний редактор газети «День», заслужений журналіст України Лариса Івшина високо оцінила значення цих публікацій: «матеріали Василя Ільницького співзвучні від давніх історичних тем – до історії, яка пронизує всі повороти і драми останнього періоду». Ця співзвучність із часом – минулим і теперішнім – притаманна для всіх напрямків багаторічної плідної журналістської творчості В. Ільницького.

Окремої, вельми цікавої і повчальної розмови заслуговують матеріали із розділу «Нескорені: творці і оборонці незалежності». Інтерв'ю із політичними в'язнями сталінських ГУЛАГів, учасниками Норильського і Кенігірського повстань Іваном Коршинським, Андрієм Бонкою, Василем Бряником, Іваном Мироном відкривають природу і суть радянсько-кремлівської тоталітарної системи, яка століттями цілеспрямовано нищила цвіт українства і готова робити це й надалі. Для молодого покоління отримати таку інформацію сьогодні, у пору реальних дій, які здійснює нинішній володар Кремля по відновленню кривавої імперії – вкрай важливо і необхідно. Від тих нескорених поколінь починаються витоки нескореності, непереборна жага до свободи і незалежності наших сучасників – учасників подій на Майдані, Помаранчевої революції, Революції Гідності та україно-російської війни. Книга містить історії життя тих закарпатців, котрі полягли у боях з російським окупантом на сході України (В. Постолак, О. Сидор), та котрим вдалося вижити у горнилі війни (М. Марчишак, М. Деяк, О. Тороні, Т. Мельник).

Нещодавно у філіалі Закарпатського обласного художнього музею ім. Й. Бокшая «Народний літературний музей Закарпаття» відбулось відкриття книжково-документальної виставки «Гідність. Свобода. Пам'ять», присвяченої вшануванню пам'яті патріотів, які загинули у вирі Революції Гідності, жертв голодомору, а також проведено «круглий стіл», приурочений цим болісним темам. Книжка Василя Ільницького «Публіцистика українського фронтиру» була тут у центрі уваги. Всі учасники згаданої події підкреслювали наскільки важлива її роль у формуванні в молодих поколіннях стійкої національної пам'яті, адже у плині щоденних турбот багато чого важливого відходить на другий план, а відтак і забувається. А забувати про це ми не маємо права.

Розділи «Духовні обереги», «Перехрестя культур» відкривають унікальні обшири надбань духовності, літератури, мистецтва краю. Інтерв'ю з незабутнім владикою Міланом Шашіком, низка матеріалів, присвячених літераторам Василю Гренджі-Донському, Миколі Мушинці, Івану Яцканину, Михайлу Мольнару, Мирославу Дочинцю, художникам Івану Ільку, Володимирі Микиті, Василю Свалявчику, Борису Кузьмі, хореографу Кларі Балог, народним оберегам прабатьківських традицій Федору Тарахоничу, Вероні Чубар та іншим складають приємно вражаючу розмаїту і неповторну мозаїку культурної ментальності наших краян.

Книга Василя Ільницького «Публіцистика українського фронтиту» уже стала надбанням бібліотек, навчальних закладів. Вона відкриє школярам, студентам, дослідникам, письменникам, громадсько-культурним діячам, депутатам, політикам, представникам владних структур як невідомі досі сторінки з нашого недавнього минулого, так і зовсім новітньої історії, творцями якої ми усі є сьогодні.

Василь ГУСТІ

Олексій ШАФРАНЬОШ (Ужгород)

ВИДАНА БІБЛІОГРАФІЯ ПРОФЕСОРА МИКОЛИ ВЕГЕША

[Професор Микола Вегеш. Біобібліографічний покажчик.
До 60-річчя від дня народження / Укладач Анна Чаварга; вступна стаття Миколи Олашина. Ужгород: Видавництво ТОВ «РІК-У», 2022. 542 с.]

«Професор Микола Вегеш. Біобібліографічний покажчик» – таку назву має видання, яке нещодавно побачило світ та присвячене до ювілею, 60-ліття відомого українського вченого історика, політолога, ректора Ужгородського національного університету в 2005–2012 роках Миколи Вегеша. Укладачем видання є Анна Чаварга, автором вступної статті – Микола Олашин.

Біобібліографічний покажчик є фундаментальною збіркою наукових, науково-популярних, навчально-методичних праць М. Вегеша станом на 1 вересня 2022 р. та літератури про його життя, наукову, педагогічну і політичну діяльність. Праця містить 3912 позицій літератури станом на 1 вересня 2022 р.

Вражає не тільки феноменальна працездатність вченого, але й ширина, обсяг наукових досліджень. Микола Вегеш – визнаний дослідник історичного періоду Карпатської України, його праці дають широке, панорамне бачення тодішніх політичних, геополітичних, суспільних та культурних процесів, які розвивалися на території Закарпаття, сусідніх центральноєвропейських держав. Микола Миколайович став одним з першовідкривачів цієї тематики ще на зламі 80–90 х років минулого століття. Його публікації для багатьох стали першими працями, з яких вони дізналися про важливі українські державотворчі процеси, які відбувалися на Закарпатті, але потім, за радянської влади замовчувалися, чи викривлялися. У 1990 році, у газеті «Радянська Верховина» з'являється стаття Миколи Вегеша «Августин Волошин: ким він був?..». Це була «перша в Закарпатті об'єктивна і неупереджена стаття про визначного педагога краю, яка завершувалася сподіваннями на його реабілітацію: «І все-таки Августин Волошин заслужив на добру пам'ять про нього». З цього часу й бере свій початок процес багатопланового правдивого дослідження історії Карпатської України та її президента» – зазначає упорядниця біобібліографічного покажчика Анна Чаварга.

Варто зазначити, що наукові інтереси М. Вегеша сягають й багатьох інших сфер, зокрема історії української політичної думки і державотворчих процесів в Україні, історії УГКЦ, національно-визвольної боротьби ОУН-УПА. Також Микола Вегеш є автором біографічних нарисів, зокрема про митрополита Андрея Шептицького, видатних українських науковців та політичних діячів Михайла Драгоманова, Михайла Грушевського, Івана Крип'якевича, багатьох інших.

Вагомими є й публіцистика М. Вегеша, його статті, інтерв'ю є яскравим свідченням історії нашої доби, зокрема періоду Помаранчевої революції, статті, присвячені розбудові Ужгородського національного університету. Важливою є праця М. Вегеша й в контексті сучасної війни із російським агресором. В публікаціях 2010–2020-х років Микола Миколайович проводить паралелі між

гібридною війною, яка велася на теренах Закарпаття, Карпатської України із сучасною нам російською агресією.

Розпочинається біобібліографічний показчик із біографічної довідки, далі йде розлога вступна стаття М. Олашина «Професор Микола Вегеш: історик, політик, людина». У розділі «Микола Вегеш очима сучасників» розміщені матеріали про науковця, авторами яких є відомі українські науковці, державні діячі, поети, журналісти: Володимир Фединишинець, Микола Зимомря, Петро Скунець, Софія Малильо, Дмитро Кешеля, Президент України (2005–2010) Віктор Ющенко. Також опубліковані листи до М. Вегеша Романа Федоріва, М. Кухарчук, Зірки Гренджі-Донської, Володимира Грабовецького, Івана Дзюби, Миколи Мушинки, Василя Футали, Івана Ваната, Василя Пагірі, які краще розкривають науковий, дослідницький талант М. Вегеша, додають «живої» комунікації та трішки відчиняють двері до кабінету дослідника, його наукової «кухні».

Ось, для прикладу, яку оцінку Миколі Вегешу дав академік НАН Україна Іван Дзюба:

«Вельмишановний пане Миколо!

(Мушу звертатися до Вас так, бо Ви вперто не зізнаєтеся, як Вас звати по-батькові. Треба надіслати Вам анкету. А втім, у комп'ютері ЕСУ, мабуть, уже є).

Але до діла. Я не просто вдячний Вам, я просто зворушений тим, як Ви відгукнулися на потреби ЕСУ. Нам би в кожному регіоні такого співробітника, то не довелося б роки мучитися, збираючи по крихті інформацію...

Усі Ваші 55 гасел (плюс раніше надіслані) безумовно підуть. Вони ідеально збігаються з тим, чого ми хочемо [1] максимально широке коло явищ і осіб, що «складають» у сумі Україну ХХ ст.; 2) виклад точний і лаконічний, але вичерпний], – і з чим так важко погодитися авторам, «вихованим» на УРЕ.

Усе, що Ви подасте, піде, навіть якщо вже є написане іншими авторами, – у Вас «добротніше»!

Не дивуйтеся, що я пишу від руки і ніби в приватному порядку. Просто офіційною поштою буде довше, крім того, як я сам вкинув листа в скриньку, то вже знаю, що діло зробив.

Бажаю добра і праці!

І. Дзюба».

У біобібліографічному показчику праці поділені на окремі категорії, серед них: окремі видання, авторські та колективні монографії, науково-популярні книги, автореферати дисертацій, підручники, посібники, навчально-методичні видання, статті, розділи в колективних монографіях, рецензії, енциклопедичні гасла, газетні публікації, публікації на електронних ресурсах, редагування, рецензування та упорядкування наукових видань, участь у наукових конференціях (1991–2021) та керівництво кандидатськими і докторськими дисертаціями (1996–2019). Також у показчику розміщено цитування наукових праць і література про Миколу Вегеша.

Без сумніву, пропоноване видання буде корисним для науковців, педагогів, краєзнавців та всіх, хто цікавиться вітчизняною історією. Насамкінець хочемо побажати Миколі Вегешу натхнення до подальших публікацій, вагомих наукових здобутків та нових життєвських вершин.

Нове слово про Віру Вовк

Гадаю, що не всі читачі «Дуклі» знають, хто така Віра Вовк (Селянська), тому насамперед кілька слів про неї.

Народилася вона 2.01.1926 року родині лікаря в місті Борислав, який тоді знаходився під владою Польщі. Родина після окупації Західної України советами втекла в Німеччину, де Віра закінчила середню школу в Дрездені (де батько загинув під час його бомбардування). Після війни відвідувала Тюбінський університет (германістика, музикологія та славістика) і продовжила навчання в Мюнхені, але згодом переїхала у Францію і звідти у Бразилію, де в Ріо-де-Жанейро закінчила державний університет, пізніше стала його професоркою.

Писала українською, португальською і німецькою мовами поетичні, прозові твори та літературознавчі роботи, а також перекладала з португальської, німецької і французької мов на українську та з української на португальську. Стала авторитетною і популярною українською та бразильською поетесою. Була членом Національної спілки письменників України та співзасновником Нью-Йоркської групи. Особисто активно пропагувала українську літературу в США, Канаді, Німеччині, Австрії, Франції, Іспанії, Португалії, Італії, Україні та інде. Одержала цілий ряд літературних премій Івана Франка за межами України та в Україні. В Україні її твори почали виходити аж в період її незалежності. Жаль, нам не вдалося підрахувати, скільки збірок вона видала, але в останні 15 років її життя виходила принаймні одна її збірка в рік і вони стали предметом дослідження Надії Гаврилюк.

Померла Віра Вовк в Ріо-де-Жанейро 16.07.2022 року.

Твори В. Вовк у період незалежності України викликали у її первісній Батьківщині значний інтерес серед читачів і стали предметом кількох досліджень. До них належить й цікава та до певної міри, хоча б для мене, новаторська монографія відомої української поетеси і літературознавчині Надії Гаврилюк *«Під плахтою неба: Поезія Віри Вовк»* (Дрогобич: Коло, 2019). Монографія складається із 12 розділів, образків, як їх назвала авторка, в яких вона продемонструвала єдність символіки в поетичних творах Віри Вовк з її життєвою долею українки-емігрантки і незабутньою Гуцульщиною, Карпатами та взагалі Україною. «В образках, які пропоную читачеві, – написала дослідниця – хотілося відкрити душу мисткині та привідкрити їх широкому загалу, бо вона його варта» (с.11). Гадаю, що цей задум їй вдався, хоч книга в цілому вимагає вдумливого і кваліфікованого читача, щоб повністю зрозуміти дослідницю. З перших рядків відчуваємо, що Н. Гаврилюк – не звичайний собі «сухий» дослідник, але поетеса із щирою та широкою поетичною душею, поетичним мисленням, відчуттям, і тому їй вдалося показати глибину душі В. Вовк, її сакральність, знання Біблії, Євангелія, життя багатьох святих та й художню майстерність, розтлумачити окремі художні засоби, передусім символи, які вжила В. Вовк. Вже незвичайний спосіб та оригінальний вступ, який вжила дослідниця, допоміг їй розглянути та належно оцінити поезію М. Вовк, коли написала, що людське життя – це ніби вишивка на полотні і творча людина є теж ткачем – вишивачем, з чим погоджуємось. Справді, обоє – В. Вовк і Н. Гаврилюк – стали такими ткалями...

Оскільки ми не маємо можливостей в Пряшеві прочитати поетичні збірки В. Вовк, то повністю покладаємось на цитати і оцінки дослідниці.

В *«Образку першому абетковому»* знайомить нас дослідниця з тим, як В. Вовк вступала в літературу, як глибоко вразила її природа Гуцульщини, небо над її краєм, пейзаж, люди, як пейзаж у неї не декорація, а світогляд, як бабуся формувала у неї любов до природи, до людей, до Бога (дід Віри був священник). Все це позначилось на її поезії. Авторка навела ряд символів, які В. Вовк найчастіше використовувала (природа, небо, Бог, карнавал), чому її цікавила проблема святості і гріховності (с.17), і наводить ряд творів, як «Карнавал», «Жіночі маски», «Бердо» та ін., які підтверджують її думку.

У другому образку – *«Зі зрілих образків «Бердо»* (для тих, хто не знає, що таке бердо

– це човник на кроснах, який вживає ткаля – М. Р.) дослідниця зупиняє свою увагу на чаші – символі сильної долі, але й терпіння і як його розуміє та використовує поетеса В. Вовк у своїх творах, як В. Вовк розуміє святість без духовності і гріховність без святості та їх єдність у людському житті. розкрила триєдиність людини і триєдиність Бога та які символи для цього вжила. Вірші збірки «Бердо» несуть із собою не лише мовний, але й пейзажний колорит Гуцульщини, імпресіоністичні малюнки, символи, афористичні та декоративні образки тощо (с.29).

«*Образок третій – будівничий*» цікавий й тим, що дослідниця в ньому твердить, що поетичний голос В. Вовк – це «самобутній український поетичний голос за межами України» і він звучав сильно й оригінально у світі. Писала римовану і неримовану поезію (верлібром) (збірка «Будова» (2015). Ліричні герої окремих поезій збірки – це активні, працьовиті, бо авторка була переконана, «що день без праці змарнований» (с. 40). Позитивно оцінюємо, що дослідниця зуміла знайти в кожному творі основну його думку і дати своє її розуміння. Читач може погодитись або шукати своє альтернативне тлумачення.

В «*Образку четвертому: учнівському*» Н. Гаврилюк твердить, що В. Вовк вдалася до містерії тоді, коли стала розуміти нестійкість людських діянь і джерело зла (с.51) і тому «будь-яку земну будову пов'язує з позицією законів небесної будови, у повній згоді з євангельським запевненням із Євангелія від Луки 6:40» (с.51). «Поетеса (В. Вовк – М. Р.) прагне уподібнюватися до Божого Сина, на котрого взорується» (с.51). Під таким кутом зору В. Вовк написала «Вселенську містерію» (2017), яку дослідниця зараховує до документаристики, але збірку «Човен на обрії» (2014) вважає мемуарами і «Місячне павутиння» (2017) спогадами. Всі три книги аналізує, але не дає чіткого пояснення, чому їх так означає і яка між ними жанрова різниця.

«*Образок п'ятий: квітковий*». Н. Гаврилюк вважає, що квіти як символ у творчості і листуванні (В. Вовк – М. Р.) «отримали ореол святості, ставши емблемою принциповості, жертвовності та найкращих людських якостей» (с.66)... Квіти у В. Вовк – символ людей, що прикрашають життя інших. Але у збірці «Нев'яучий квіт» (2017) використала цей символ і в інших його функціях і позиціях. Можемо додати, що символ квіти мають ще й цілий ряд інших естетичних і символічних функцій.

«*Образок шостий: історичний*». Дослідниця вказує, як поетеса В. Вовк за допомогою символів, як могила, курган, майдан, бджола, мед, цвіт яблуні, червоні маки та інших поетично змалювала та розкрила багату, часто трагічну чи героїчну історію українського народу, як український народ протягом віків був змушений боротися за своє існування, мову, культуру та історію. Докладно зупинилась на збірках «Будова» (2015), «Книга Естери» (2012), «Майдан» (2014), «Ластив'яче перо» (2016), «Печерні малюнки» (2018), «Рай – Дерево» (2018), «Курган» (2019). У всіх звучить тема батьківщини – України, але, наприклад, у збірці «Курган» ще й тема чужини, яка, на думку Н. Гаврилюк, проступає у трьох ракурсах: 1) місце навчання і паломництва, 2) місце випробування і загроза, 3) місце, де почувашся своїм. В. Вовк все те зазнала: в Бразилії була студентка, професорка, емігрантка, чужинка, в Україні стала зарубіжна українка, не своя. Де власне вона була дома, своя? Боюсь, що така доля спіткає зараз мільйони біженців перед війною узурпаторської Росії.

«*Образок сьомий: містичний*». До містики В. Вовк зверталася у своїх творах відносно часто, найвиразніше в поемі «Гріх святості» (2016), в якій ставить запитання, «як може святість бути гріхом» (с.112). Цікаві роздуми викликає уявна аж містична зустріч папи Римського з Кирилом, патріархом Московським. Містика у згаданій поемі має реальні прототипи: Франциск, Кирило, батько і сама авторка.

«*Образок восьмий: іпостасний*». Н. Гаврилюк подала в ньому аналіз поетичних збірок «Жіночі маски» (2014), «Вогонь Купала» (2014), «Пісня Сирени» (2012) та інших, в яких В. Вовк зобразила та й оцінила значення таких жінок, як Маруся Богуславка, Жанна Д'Арк, Мона Ліза та інші. В підтексті дослідниця відчувала, що деякі із них мають риси самої авторки.

«Образок дев'ятий: алегоричний». Н. Гаврилюк показує в ньому, як В. Вовк у своїх байках зриває маски з різних людей і висміює людські недоліки, зокрема у збірці байок «Оберінки» (2012). Зобразила різних хамельйонів, хамів, зрадників, яничарів минулих літ, висміяла й сучасних українських зрадників, яничарів. Ряд її байок нагадує, на думку Н. Гаврилюк, байки Г. Сковороди.

«Образок десятий: символічний». Дослідниця наводить ряд творів, в котрих В. Вовк використовувала найчастіше такі символи, як Говерла, Черемош, Кути, Бодев, але й павутиння, сльози, вогонь, ватри, іскри, зокрема у збірках «Пісня Сирени», «Вогонь Купала», «Легенда» (2019), але й інших.

«Образок одинадцятий: ліричний». Мисткиня Н. Гаврилюк виконала аналіз ліричної поезії взагалі у поетичному доробку В. Вовк і особливо зупинилась на збірках поезій «Варіяції на тему кохання» (2012, 2019) та «Зі скрині забутих предків» (2013, 2019). Обидві збірки, на думку Н. Гаврилюк, містять чи не найбільше картин, образів, символів, споминів, ліричних малюнків, звичаєвих, топонімічних, сакральних фактів. В. Вовк розуміла кохання не лише фізичне між юнаком і дівчиною чи чоловіком та дружиною, але й кохання свого народу, батьківщину, рідну землю, край («Тобі моє кохання, Україно» (с.150) і передусім кохання, яке височіє над усім «висота, сакральна, небесна» (с.150).

«Образок дванадцятий: легендарний». В ньому авторка подала аналіз останньої прижиттєвої книги В. Вовк «Легенда» (2019). В. Вовк виклала історію свого життя від дитинства до останніх днів, свої інтереси літературні, малярські, музичні, інтерес і любов до України, де б вона не була, вона насправді побувала у багатьох країнах світу і всюди та завжди почувала себе україркою. Її життя і діяльність це – справжня легенда. Дослідниця прийшла до висновку, що «уся творчість В. Вовк – ораторія хвали Богові» (с.161).

Після прочитання монографії ми прийшли до висновку, що Надія Гаврилюк добре обізнана з творчістю В. Вовк і тому могла твердити, що В. Вовк – великий талант, поцілований Богом, що поетеса виробила свій і ніким незамінимий поетичний стиль. Такий тип дослідження нам ще не довелось читати і бажано, щоб воно стало настільною книгою для всіх учителів і викладачів літератури. І не лише української.

Михайло РОМАН

Спогади – літературознавче дослідження

Професор Михайло Наєнко – один з найвидатніших сучасних українських літературознавців, автор багатьох академічних видань, підручників для вищих шкіл, понад 30 монографій з історії української літератури, українського літературознавства тощо. Чимало його студій було опубліковано за кордоном, в тому числі й в Словаччині. В останні роки написав ряд спогадів, які, на мою думку, своїм змістом являють собою більше літературознавче дослідження, ніж звичайний спогад про людину-письменника. Всі його спогади – не лише цікаве читання про ту або іншу людину, але значно доповнюють дотепер написані монографії чи підручники. Маємо на увазі його спогади, які він написав про О. Гончара, І. Драча, М. Вінграновського, С. Йовенко, Гр. Тютюнника, І. Дзюбу та дальших письменників і літературознавців. На цей раз зупинимось на спогадах про Івана Дзюбу «Іван Михайлович і пані Марта. Мікро-спогад про «не окремого» Івана Дзюбу». (К. :2022.-154 с.). Вже сама назва підказує, що мова йтиме не лише про феноменального дослідника і поцінувача української літератури Івана Дзюбу, але й ширше, про українську літературу XX – XXI ст. Зразу мушу сказати, що його спогади читаються ніби художній роман про життя і літературну творчість людини, активного представника

українського шістдесятництва, яка допомагала кардинально змінити дальший розвиток української літератури, хоч би на мене, закордонного українця, так діють. Вони написані інтригуючо, професійно, людяно, як то кажуть, зі знанням справи.

Іван Дзюба (1931-2022) виступає в спогадах М. Наєнка «як орел епохи шістдесятництва ХХ століття», не лише тому, що він видав в епоху розвинутого шістдесятництва праці і книжки, які викликали великий розголос не лише в Україні, СРСР, але й за кордоном, а саме «Інтернаціоналізм чи русифікація?», в якій українська мова поставлена не тільки як філологічна, а «насамперед як ідеологічна проблема». М. Наєнко розповідає, як він, ще студент та багато молодих людей України захоплювалося працею-документом «Інтернаціоналізм чи русифікація?», як ця праця таємно машинописами поширювалися в Україні, скільки людей, які її підтримували, постраждали, були ув'язнені в гулаги, якими шляхами вона попадала за кордон, в тому числі й в Чехословаччину. Наводить серед тих, які були причетні до того руху й нашу Ганну Коцур, яка тоді була студенткою Київського держуніверситету Т. Г. Шевченка. Інших пражівських «переносчиків» цієї праці не наводить. На думку М. Наєнка, фундаторами літературного шістдесятництва в Україні, крім І. Дзюби, були І. Драч, М. Вінграновський, В. Симоненко, який навіть «мертвий був для радянського режиму ще страшніший ніж живий» (с.17). На його думку, уже в 60-х роках І. Дзюба твердив, що в українську літературу вступила нова генерація поетів з новим, небаченим стилем, позицією і В. Симоненко був одним з перших. Він згадує, з яким захопленням був прийнятий виступ І. Дзюби на літературному вечорі, присвяченому В. Симоненкові, бо на ньому, крім іншого, сказав, що уроки В. Симоненка будуть актуальні завжди, а саме: 1) говорити завжди і всюди правду вголос. 2) дотримувати і поширювати національну ідею, 3) бути моральним і дотримуватися громадської етики. Дзюбів виступ поширювався теж у машинописному вигляді і друком вийшов аж після 30 років. Як на мене, шістдесятництво виявилось і в інших видах українського мистецтва – образотворчому, театральному, музичному, кіномистецтві тощо.

Здається, що М. Наєнко – перший в українському літературознавстві обґрунтував, чому з'явилося шістдесятництво в Україні і роль І. Дзюби в ньому. Він наводить чотири причини появи, а саме, воно виникло як наслідок: 1) еволюції мислення в усій європейській і світовій літературах, 2) як наслідок відродження традицій українського модернізму (ранній П. Тичина, М. Хвильовий, М. Куліш), українського розстріляного відродження, неокласицизму, діаспорної літератури (Є.Маланюк, О. Ольжич, О. Теліга), 3) як наслідок виступу О. Довженка на з'їзді радянських письменників, статті М. Рильського про потребу краси, 4) «приходу» в Україну поезії Нью-Йоркської групи (30). Я б ще додав, що і як наслідок сприятливішої суспільно-політичної атмосфери після ХХ з'їзду КПРС. До перших творів шістдесятництва, які «відкрили двері» для розвитку нової літератури, правом М. Наєнко наводить такі збірки: «Правда кличе» Д. Павличка, «Ніж у сонці» І. Драча, «Тиша і грім» В. Симоненка, «Атомні прелюди» М. Вінграновського, «Зоряний інтеграл» Л. Костенко, новели Є. Гуцала, В. Дрозда, В. Шевчука, роботи І. Дзюби та ін. Правда, деякі, як «Правда кличе» і «Зоряний інтеграл» були заборонені і теж поширювалися в машинописі. Правильно твердить, що до молодих шістдесятників приєдналися й старші автори: О. Гончар («Людина і зброя»), Г. Тютюник («Вир»), Р. Іванчук, В. Земляк та ін. Цей процес ані після усунення М. Хрущова з посади першого секретаря КПРС вже не можна було зупинити, лише трохи пригальмувати. Так виникала дисидентська, підпільна література, яка поширювалася в машинописному вигляді дома і за кордоном. М. Наєнко не згадує, але ми додаємо, що дух шістдесятництва мав своїх послідовників і в нашій українській літературі (С. Макара, Ст. Гостиняк та ін.).

Значну увагу М. Наєнко приділяє проблемі, чому українська література, хоч мала такі світові постаті, як Г. Сковорода, І. Котляревський, М. Вовчок, Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка, В. Стефаник і у своїх творах йшли в ногу із передовими тенденціями

світової літератури, не вийшли на європейську сцену у такій мірі, як би заслугоували. Він переконаний, що «завдяки» негативному тиску колоніальної Росії, часто вважаючи їх ще й російськими авторами, які пишуть іншою російською мовою – «наречием». Знайомить читачів, що українська література уже в 20-х роках мала своїх оригінальних модерністів, як ранній П. Тичина, М. Хвильовий, Ю. Яновський, пізніше О. Довженко, О. Гончар, В. Земляк та ін. (43). Правильно твердить, що шістдесятники відновлювали високий модернізм 20-х років, деякі, як В. Стус чи І. Калинець, вийшовши з шістдесятництва, але не були шістдесятниками, рухалися навіть у бік постмодернізму. Деякі шістдесятники, на думку М. Наєнка, як М. Вінграновський, не позбулись зразу т. зв. соціалістичного романтизму, рудименти якого можна знайти в його збірці «Атомні прелюди» чи І. Дзюба в рооботі «Інтернаціоналізм чи русифікація?», коли покладав всі надії на Москву, що вона правильно вирішить національне питання в СРСР в дусі «вчення» В. Леніна (44). Але і так І. Дзюбу заарештували та почали масові арешти. Я був свідком тих арештів (і мене теж допитували два чоловічки в готелі «Україна», де я жив, коли був на стажуванні на кафедрі історії української літератури КДУ імені Т. Шевченка, хоч я не мав ніякого контакту з українськими дисидентами, але вивчав літературу 20-х років, яка була тоді ще під індексом). М. Наєнко високо оцінює, що І. Дзюба на допитах нікого не зрадив, бо були й такі. Після звільнення з арешту І. Дзюба сім років працював на Авіазаводі у багатотиражці і допоміг йому там влаштуватися на роботу сам всесвітньо-відомий авіаконструктор акад. Антонов (як на мене, це був героїчний поступок), але не друкували його творів.

М. Наєнко докладно аналізує та високо оцінює наукову творчість І. Дзюби після 1990 року, коли його роботи «*Бо то не просто мова, звуки...*» та «*На пульсі доби*» були відзначені Державною національною премією ім. Т. Г. Шевченка, обрали його членом НАН України, призначили міністром культури України, головою Комітету з Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка, шеф-редактором часопису «Сучасність», включили його роботи (у самостійний 4 том) в 12-томну «Історію української літератури». Таку пошану одержали, як твердить М. Наєнко, лише Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка. Його фундаментальну роботу «*Тарас Шевченко*» (2005) М. Наєнко охарактеризував так: «Його наратив наближається до культурно-історичної методології, але це було й модерне (стильове, психологічне) прочитання нетлінного слова національного генія» (69). Іван Дзюба «подав нам Великого Кобзаря як літературне, культурне, філософське, національне, суспільне явище». Його праця «усуває попередні неточності, непорозуміння, трактування за часів царської Росії, радянського режиму і дає уяву модерного читання, сприйняття і оцінки. Це високо професійна оцінка» (72), «це нетрадиційний нарис, а робота проблемна» (73). Навпаки, гостре обурення викликало у нього праця колишнього колеги з університету С. Росовецького «*Шевченко. Сучасна біографія*», бо він його спотворив, перекрутив, сфальсифікував, як колись царські чи радянські автори. М. Наєнко науково, на фактах, показав нам у своїх спогадах всю велич І. Дзюби, ніщо не прикрашував, не звеличував, але об'єктивно показав нам його вклад у шевченкознавство. З такою оцінкою я погоджуюсь.

Розділ (написав його, як він згадує, за бажанням І. Дзюби), в якому М. Наєнко характеризує та оцінює твори українських авторів, які одержали Шевченківські національні премії від 1962 року, дає нам уяву і можливість познайомитись з літературною ситуацією України, коли не завжди одержали премії ті твори, які насправді заслугоували, коли діяли різні позалітературні сили, деякі навіть дискредитували художню літературу. В незалежній Україні, коли став очолювати комітет І. Дзюба, на перше місце ставилась художність твору. В незалежній Україні одержали Шевченківські премії і колишні дисиденти, як І. Дзюба, І. Стус, І. Чендей, І. Світличний, В. Чорновіл, Є. Сверстюк та дальші, а також й історики української літератури, в тому числі й М. Наєнко.

М. Наєнко згадує, як писалось 12-томне видання «Історії української літератури»,

«Історії української літератури ХХ століття» у 2 книгах, «Історії української літератури ХІХ століття» у 3 книгах. На цей раз для авторів основним критерієм оцінки творів став «критерій художності». Жаль, нам не вдалося прочитати ці «історії», щоб переконатись, чи автори залучили в історію української літератури й автохтонних українських авторів та їх творів, які живуть за межами України, в тому числі й авторів Пряшівщини.

Правда, ми не навели всі проблеми, які згадує М. Наєнко у своїх спогадах і мали позитивне значення для нього та літературного життя взагалі. Приміром, коли і за яких обставин вони зустрілися, про що під час зустрічей вирішували, як підтримували один одного при встановленні бюста В. Симоненка в скверіку університету, про Наєнкове намагання створити в Шевченковому університеті кафедру шевченкознавства, хто був проти і чому залишився лише кабінет шевченкознавства при кафедрі історії української літератури, про прийом його земляків у канцелярії міністра під Новий рік, про роль дружини І. Дзюби, родом із Львова, Марти, про похорон І. Дзюбу і участь-неучасть М. Наєнка на похоронах та цілий ряд інших...

Спогади М. Наєнка значно, інколи навіть кардинально змінюють наші уявлення та оцінку того або іншого літературного явища України. Вони до певної міри полемічні, але весь час шукають правду.

Михайло РОМАН

Дещо про поезію С. Короненко та її оцінку

Вже від давніх давен до сьогодення навіть високоосвічені люди запитують: «навіщо нам поети?» На це запитання частково дає нам відповідь Надія Гаврилук у своїй монографії *«Віршів золотий політ: Поезія Світлани Короненко»* (Київ: «Ярославів Вал». 2021. – 416 с.). Світлана Короненко (р.н.1960) належить до групи українських поетів пізнього модернізму 80-х років минулого століття. Типовою ознакою її поезії є полісемія, «що робить її поезію глибокою, дотичною вічності» (с.7). С. Короненко – багатогранна поетеса, для якої творчість є містикою і містерією, яка вправно балансує між буденністю і екзотикою, архаїчністю і добою інтернету, між минулим і сучасним, між верлібром, білим ямбом та римованою силабо-тонікою і тонічним віршем (с.8). Досі С. Короненко видала 10 поетичних збірок, в яких майстерно зобразила різні теми і проблем, які стали предметом дослідження та оцінки Надії Гаврилук.

Н. Гаврилук подала цікавий, навіть інтригуючий, місцями, може, й дискусійний, поетичний силует поетеси так, аби рядові читачі і філологи, дослідники захотіли детальніше познайомитися з поетичним доробком і зануритися в його глибини, чи, кажучи словами дослідниці, «пробити «стелю» у сприйнятті поезії загалом, а зокрема поезії С. Короненко» (83).

Н. Гаврилук не лише віршознавець, але й поетеса, то їй краще ніж «кабінетним» дослідникам вдалося проникнути в поетичну душу авторки, зрозуміти та витлумачити не лише ідею, ритмомелодіку, але й художні образи і подати вичерпні алюзії тощо. Поезія С. Короненко не «просто чудні, чудернацькі, «дивні жіночі глаголи» для очей» (12), але високохудожні твори. В її доробку вона знайшла вірші, наче псалми, вірші-молитви, вірші-пісні, хвалебні, благальні, подячні, солодкі, любовні і обвітрені, вірші патріотичні, історичні, ліричні, вірші-присвяти, пейзажні, романи і поеми. На її думку, поезію С. Короненко характеризує віршована магія, але й поетична магма – сплав емоцій і розуму, тематична широта і образно-символічна глибина. Тому деякі дослідники ставлять її поезію в ряд таких велетнів, як Бодлер, Верлен, Рільке, Ахматова. Цветаєва, Тичина, Костенко тощо (138).

Дослідниця подала аналіз творів С. Короненко не за збірками, як звикли літературознавці, але за темами. Вона, в першу чергу, подивилась, як поетеса приступала до зображення жінки в Україні та у світі. Вона твердить, що жінка в поезії С. Короненко зображена в різних іпостасях, в динаміці, активно, непередбачено, як жінка – любовниця, спокуса, відьма, радість, печаль, голова сім'ї, дружина, лютий песик, жінка людяна, жертвна, добра, що кохає. Жінка в поезії С. Короненко, на думку Н. Гаврилюк, часто виступає як королева не за титулом, але за самовідчуттям, жінка гонорова, зображена в різних емоційних барвах. С. Короненко не ідеалізує своїх ліричних героїнь-жінок. Обидві жінки, поетеса і дослідниця, прийшли до висновку, що «красива жінка – національне багатство». Нове, що внесла в українське літературознавство Н. Гаврилюк, на мою думку, є те, що вона намагається пояснити, витлумачити, як вона розуміє той або інший художній образ, що за ним ховається, чим чи ким він інспірований, чому авторка вжила ту або іншу метрику вірша, вільний чи римований вірш для передачі своєї думки чи почуттів. Це значно збагачує читача і вказує на майстерність і багатство думок і знань обох жінок.

Друга тема, яка хвилювала поетесу і яку досліджувала в рецензованій роботі Н. Гаврилюк – це тема долі, свободи, щастя в поезії С. Короненко. Доля у ліричних персонажів С. Короненко завжди несподівана (48), чи це доля персонажа, жінки, чоловіка, доля народу в минулому та в сучасному. Ліричні персонажі С. Короненко часто змушені вибирати дорогу, долю, хоч би зазнали втрату. Доля у С. Короненко буває світлою, рухливою, щасливою і нещасною. Обидві жінки замислювалися над долею і щастям людини і свого народу в минулому і в наш час. С. Короненко зайшла у минуле свого народу (Київська Русь, козаччина, національно-визвольна війна, Перша і Друга світова війна), його боротьбу з поганою долею, з бажанням бути щасливим. У поезії поетеси доля і щастя, щастя і любов весь час виступають разом. Найкраще це показано в збірці «Дебора». Дослідниця аналізує рядок за рядком, образ за образом і дає своє розуміння, свої почуття – відчуття того або іншого образу. Щастя і любов С. Короненко зображує не лише між людьми, народами, але й між персонажами, навіть мавками, чугайстрами тощо. Щастя у поетеси буває золоте, трудне, солодке; щастя – це і свобода, і вільність як вітер (65), щастя – говорити своєю рідною мовою та інші його форми. Ліричні персонажі поезій С. Короненко, на думку Н. Гаврилюк, є «голодні на щастя» (71). Вона наводить ряд прикладів, як поетеса використовувала різні квіти – символ щастя – для зображення психологічного стану чи настрою персонажа (78). Свої спостереження вона демонструє творами збірок «Містерії» (2019) і «Замовляння на білоруську мову» (2020). Для обох жінок є щастям, коли людина може розмовляти рідною мовою. В Україні протягом віків не завжди це було можливе, як приклад наводить життя поетеси: батько був українець, мама білоруска, бабуся полька і дома розмовляли російською мовою, бо не хотіли бути провінціалами, селянами, меншвартісними, але цивілізованими людьми (81). Світлана вирішила писати українською мовою, хоч могла стати російською чи білоруською поетесою, бо так їй веліло серце, її душа. Все те знайшло свій вияв у поезії С. Короненко, зокрема в збірці «Замовляння на білоруську мову».

Дальша тема, яку дослідила Н. Гаврилюк у своїй монографії, був «Дух», що інспірував поетесу С. Короненко виразити свої почуття після прочитання, побачення чи прослухання творів видатних поетів, художників, музикантів українських і світових. Були це твори Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, П. Тичини, М. Бажана, Л. Первомайського, В. Сосюри, Д. Павличка, В. Стуса, Л. Костенко, І. Драча, І. Малковича, І. Римаура та ін. З їхніми творами іноді перегукується, розвиває їхню думку, ідею, зокрема відносно свободи, національної свідомості. Цю поетеса вбачає у дотримуванні державної мови, розвитку традицій національної літератури і збереженні історичної пам'яті свого народу (181). Так само схвилювали і викликали у поетеси значно сильні емоції твори Шекспіра, Рільке, Баха, Шопена, Рафаеля, Тіціана, Пікассо, Я. Зрзавого та ін., які боролись за свободу рідного слова, думки, національної свідомості і «пробивали стелю» у мистецтві.

Н. Гаврилюк обґрунтовує, чому С. Короненко написала ряд творів про київських князів – Володимира Великого, Ярослава Мудрого, українських козаків, історичних українських діячів, які боролися за свободу українського народу та чому писала й про українські і загальнолюдські біди. Такою українською бідою вважає С. Короненко затурканість людини, яка не здатна самостійно мислити та другою бідою є почуття меншвартості. Оцінюючи ці твори, Н. Гаврилюк прийшла до висновку, що вірші С. Короненко – храм мудрості української, світової, історичної, художньої, філософської і життєвої (203).

Н. Гаврилюк знайшла в доробку С. Короненко такі типи романсу: романс-баркарола, романс-монолог, романс-балада, романс сентиментальний, романс фольклорного типу, романс імпресіоністичний, романс-варіація, романс-пісня. Одночасно вона детально аналізує окремі типи романсів чи пісень і вказує на їхню оригінальність, притаманну лише українському романсу.

С. Короненко написала і поеми: «Дебора», що її можна, на думку Н. Гаврилюк, означити «поемою голосінь» (пророчиння) і «Фрагменти з «Поєми голосів», присвяченої Г. Сковороді. В поемах поетеса веде «розмову» з М. Бажаном, П. Тичиною та В. Стусом, які свого часу написали твори про дану постать. Крім них, з українських авторів ще до біблійної постаті – пророчиці Дебора звернулись І. Франко, О. Пчілка, Л. Українка та ін. Кожен по-своєму оцінив її діяльність, приклад і закликав наслідувати її боротьбу за визволення свого народу. Дебора, біблійна постать, яка очолила ізраїльську громаду і вела боротьбу за її свободу і самостійність. Для українських авторів вона стала символом боротьби українського народу за своє визволення від поневолення колонізаторів, символом для тих, які хотіли користуватися своєю мовою, мовою любові, мовою людяності. На думку Н. Гаврилюк, М. Бажан у своїй поемі «Дебора» поєднав минуле і свою сучасність (вперше вийшла друком 1968 року) і таким чином перегукується в ній історія Ізраїлю з історією України. Дебора нагадує йому Дантову Беатріче, Шевченкову «Розриту могилу» та «Гонту в Умані» із поеми «Гайдамаки».

Дебора у С. Короненко налічує всього 136 рядків, а у Бажана 352 віршів. Це єдина відмінність між обома творами, твердить Н. Гаврилюк (352). Короненкової Дебора це – поетична фантазія про зустріч М. Бажана 1971 року в Москві з Раїсою Файнштейн, якій присвятив свою поему. Всі українські автори Дебору зображували через історичну призму свого часу.

Другу поему С. Короненко написала, коли їй було 24-25 років. В основі поеми – любовна драма філософа і поета Г. Сковороди, коли він відмовився від любові заради того, що хоче бути вільним мандрівником, філософом. Це й драма народження вірності народу, це поема романтична і поема міф про вічне повернення, твердить Н. Гаврилюк (400).

До зображення Г. Сковороди вдалися українські поети старшого і молодшого покоління (М. Рильський, П. Тичина, В. Стус, І. Драч, Б. Олійник, Ю. Клен та інші) і зобразили його не лише як філософа і поета, але і як проводиря народу. До речі, Г. Сковорода був не лише поетом і філософом, мандрівником, але й співаком царського хору (1742-1774), перекладачем чи сомел'єром вина. Він з царською групою під керівництвом генерала Вишневського (походив з України) побував в Австро-Угорщині, в Токаї (1745-1750), щоб закупити вино для царського двору, де, крім іншого, співав у православній церкві, відвідав різні міста Європи – Мішкольц, Будапешт, Братислава, Відень, Венеція, Болоня і зустрівся і дискутував з вченими. Є відомості, що він переїжджав через місто Пряшів. Н. Гаврилюк аналізує твори наведених вище авторів і прийшла до висновку, що В. Стус ближчий до історичного образу Г. Сковороди та епохи бароко, ніж П. Тичина у своїй поемі – симфонії «Григорій Сковорода» (382). Твори всіх авторів, крім таланту, позначені ще й періодом їх написання чи надрукування.

Н. Гаврилюк у своїй монографії однозначно довела, що С. Короненко – видатна, інтелектуальна, талановита, глибоко філософська, національна і світова поетеса, якій підвладні всі поетичні жанри, рими і тому стала окрасою сучасної української поезії.

Михайло РОМАН

ЦИТАТА

«Думки, наче повітря; його годі побачити, але воно твердіше землі і сильніше води: ламає дерева, руйнує будівлі, жене хвилі й кораблі, їсть залізо і камінь, гасить і роздуває полум'я. Так і думки сердечні – начебто немає їх, але від цієї іскри пожежа, хвилювання і руїна, від цього зерна залежить ціле дерево нашого життя. Коли зерно добре, добрими насолоджується плодами».

(Григорій Савич Сковорода (1722-1794) – український філософ, поет, педагог.)

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

VÚB Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На фонд журналу «Дукля» пожертвували:

Любиця Бабота (Пряшів) – 100 євро

Іван Тільняк (Пряшів) – 200 євро

Ірина Мацко (Кошиці) – 25 євро

На обкладинці журналу твори українського художника

Богдана Задорожного

На першій сторінці обкладинки: **«Криниця мого дитинства»**. Полотно, олія, 70x100 см, 2007 р.; на другій сторінці обкладинки: **«Вилково – 2000»**. Полотно, олія, 70x50 см, 2007 р.; на четвертій сторінці обкладинки: **«Натюрморт у пейзажі»**. Полотно, олія, 70x50 см, 2007 р.

MRIJA s.r.o.

– projektovanie dopravných stavieb

MRIJA s.r.o.

080 01 PREŠOV

Raymanova 2766/9

TEL : 051 / 77 549 15

MOBIL : 0915 920 437

TEL : 051/7560 349

FAX : 051/7560 379

e-mail : mrijajackanin@yahoo.com 051/7733 552

Vážení zákazníci

Spoločnosť MRIJA s.r.o. Vám ponúka spoluprácu v oblasti projektovej prípravy a realizácie dopravných stavieb. Poskytuje služby v oblasti projektovej činnosti, konzultácii a výkonu stavebného dozoru.

Aktivity firmy :

1. Statické posúdenie a výpočet zaťažiteľnosti mostov.
2. Projektovanie železobetónových a predpätých mostov a lávok.
3. Projektovanie ocelových mostov a lávok.
4. Projektovanie drevených mostov a lávok.
5. Projektovanie opráv a rekonštrukcii mostov.
6. Projektovanie ciest, chodníkov, parkovísk a spevnených plôch .
7. Konzultácie v oblasti zakladania, výstavby a rekonštrukcii mostov.
8. Výkon stavebného dozoru.

Шановні замовники!

ТОВ МРІЯ пропонує Вам співпрацю у сфері проектної підготовки та реалізації транспортних будівель. Вона надає послуги у сфері проектування, консультацій та будівельного нагляду.

Фірма займається:

1. Аналізом статичної тривкості та підрахунком завантаженості мостів.
2. Проектуванням залізобетонних та попередньо напружених мостів і кладок.
3. Проектуванням сталевих мостів і кладок.
4. Проектуванням дерев'яних мостів і кладок.
5. Проектування ремонту та реконструкції мостів.
6. Проектування доріг, хідників, паркінгів та зміцнених площадок.
7. Консультаціями у зв'язку із закладанням, побудовою та реконструкцією мостів.
8. Виконанням будівельного нагляду.

Ціна 0,66 €

Індекс EV 5881/20

ISSN 0419-8131

